

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

12

12

1968.

DECEMBER

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXXII. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

- BURÁNY NÁNDOR
A BRNOI FEKETE MŰANYAG
AKTATÁSKA VÉGÉRVÉNYES
ELNYŰVÉSE EGY PÉNTEK ESTI
POLITIKAI MEGBESZÉLÉSEN
- 1259 LADISLAV MNAČKO
HOGY ÍZLIK A HATALOM
- 1270 PODOLSZKI JÓZSEF
KÉT JEGYZET
- 1285 VAJDA GÁBOR
ETIKAI AVANTGARDE
- 1296 BALINT ISTVÁN
GONDOLATOK A TÁRSADALMI
RENDSZEREKRŐL
- 1302 SZEMLE
Bányai János, Végel László, Tomán
László és Varga István jegyzetei
- 1317 TOMÁN LÁSZLÓ
TÉNYEK ÉS NÉZETEK
- 1329

Képzőművészeti
mellékletünk:
Dobó Tihamér
rajzai

Külön mellékletünk:
A GAZDÁTLAN VILÁG,
Bori Imre antológiája

A BRNÓI FEKETE MŰANYAG AKTATÁSKA VÉGÉRVÉNYES ELNYŰVÉSE EGY PÉNTEK ESTI POLITIKAI MEGBESZÉLÉSEN

BURÁNY NÁNDOR

A táskával a péntek esti megbeszélésen történt meg a dolog.

Kongresszusi előkészületek, megbeszélés a községi pártvezetőségben, a titkár a kongresszusi küldöttekkel tárgyalja meg, egy héttel a kongresszus előtt, a szükséges teendőket, ki milyen bizottság munkájában fog részt venni, milyen kérdéstről kíván vitatkozni, itt már alakult egy csoport, néhány pártmunkásból, amelyik majd segít a felszólalni készülőeknek, hogy megfelelő anyagokat kapjanak tanulmányozásra, ismerteti velük a község kommunistáinak álláspontját egy-egy kérdésben, nehogy a felszólalók majd ezzel ellentétes álláspontról közeledjenek a kérdésekhez; a kijárat melletti asztalnál ül, fejét jobbra fordítva figyeli a titkár szavait, meglepődik, megtorpan a bevezető hallatára, nem így képzelte el ezt a megbeszélést, bár be kell vallania, amikor elindult hazulról, még magának sem volt határozott elképzelése arról, hogyan is fest majd ez a kongresszus előtti stratégiai tanácskozás, nem is sokat gondolkozott rajta, az emlékeiből sem merült fel semmi régi esemény, amely segített volna neki elképzelései kialakításában, de most mégis kiábrándultan hajtja le maga elé a fejét, úgy érzi, mintha megtorpedózták volna, mintha itt, az előkészületek zavartalanságát biztosítani hivatott szerkezetek megghiúsítanák abban, hogy elmondja a maga véleményét — vagyis, ebben nem kételkedik: az egyetlen helyes véleményt — az itteni magyar iskoláztatás égető kérdéseiről; ez a csoport segíthet az érdekelteknek a felszólalások összeállításában és stilizálásában, csengnek vissza benne a titkár szavai, s nem tehet róla, de ezt úgy tudja csak értelmezni, hogy bizony nem mondhatja el a saját véleményét, csak azt, ha előbb megírja is, amit majd ez a stilizáló bizottság jóváhagy, készült, titokban dédelgette magában a gondolatot, hogy fel fog szólalni a kongresszuson, el fogja mondani, milyen politikai problémák származnak abból, hogy évről évre több magyar szülő iratja szerb iskolába a gyerekeit, éjszakákat gondolkodott azon, álmatlanul, nemegyszer kínos fejfájással fetrengve, hogy is kellene beállítani a felszólalást, hogy az elég határozott, szókimondó legyen, de mégse értsék félre azok a más nemzetiségűek, főleg azok a szerbek sem, akik más vidéken élnek, ott, ahol nem keverednek velük a nemzetiségek; most egyszerre úgy érezte, hogy fölösleges volt minden töprengés, hiszen nyilvánvaló, hogy az a bizonyos — így kell, hogy nevezze — ellenőrző bizottság úgysem hagyja jóvá az ő álláspontját, mert az nem egyezik

teljesen, sőt lényegesen elütt attól, ahogy a kérdést az illetékes városi fórumok megítélik, ha viszont nem mutatja meg a felszólalását, hanem miután itt kijelenti, hogy nem kíván felszólalni, a kongresszuson egyszerűen jelentkezik és elmondja, biztos, hogy ezt az itteniek majd valamiféle merényletnek veszik

A táska itt fekszik előtte, ferdén a barna asztallapon, mellette a dzsezva, fényesre csiszolt sárgaréz, jobbra a fehér porcelán csésze, körül, a fele magassága fölött, aranycsikkal, egy kortyot ivott is már, jócskán kihűlt lötytyöt szürsölt a szájába, a kelleténél édesebb is volt, alacsony, kövérkés, bekötött fejű, idős szlovák asszony hozta nagy pléhtálcán, huszonvalahányan ülnek a teremben, biztosan kis villanyresón főzte, s mire az utolja elkészült, az eleje már kihűlt, zavartan nyúl a táska nikkelezett kis kapcsához, kinyitja, aztán továbbra is, tétován, rajta pihenteti a mutatóujját, ösztönösen hajtáná szét a táska két szárnyát, hogy kivegye onnan azt a kis könyvet — Világkönyvtár sorozat —, amit az előbb vett a F. könyvesboltban, mielőtt idejött volna, előbb — a posta előtt szállt le a buszról — kifizette a havi villanyszámlát, a telefonszámlát, és befizette a társadalombiztosítási járulékot a háztartási alkalmazott után, akit most elsején, pontosabban már elseje után néhány nappal vettek fel, elsősorban azért, hogy legyen valaki a kicsivel, mert nagyon érzékeny a természete, s a bölcsődében folyton összeszed valamilyen betegséget, köhög, folyik az orra, lázas, nem eszik rendesen, s mindenki azt tanácsolta, legjobb lenne, ha nem vinnék, hanem fogadnának mellé valakit, ő előbb ellenezte ezt, úgy vélte, most is azt vallja, legjobb, ha a gyerek már pici kora óta megszokja a közösségi életet, ott nevelődik a többi gyerekekkel, úgy, ahogy azok, ha a többinek jó, neki is jó lesz, nem kell elkényeztetni, s a gyerek is szeretett járni, reggelenként, amikor bevitte a bölcsőde udvarára, s a karján tartva végigment vele a nagy platánok alatt, a gyerek ujjongani kezdett, mintha valóban annak örült volna, hogy megint jön a pajtások közé, s ebéd után is, amikor ment érte, nemegyszer előfordult, hogy nem akart eljönni a gondozónótól, visszafordult, vagy éppen már az ő, az apja karjaiból visszakéredzkedett hozzá, mégis, egy súlyosabb megfázás, tüdőgyulladás után — amiről ugyan nem lehetett tudni, hogy a bölcsődében kapta-e, vagy otthon fázott meg, talán éjjel, mert rendszerint kitakarózott, s mi sem természetesebb, mint hogy ha éjjel izzadtan kitakarózik, már kész is a megfázás — úgy gondolta maga is, legjobb lesz, ha lemondanak a bölcsődéről, s megpróbálják legalább télen egy asszonyra bízni, az elmúlt hónapban, mint mindig, most is előre befizették a bölcsőde költségét, a gyerek alig egy hetet járt csak, mert közben beteg volt, meg több mint egy hétig vidéken volt a nagyszüleinél, s meghagyta a feleségének, mondja a bölcsődében a főgondozónőnek, hogy nem kell visszaadjanak semmit, fizetjük rendesen, ha sokszor hiányzik is a gyerek, nehogy ráfizessenek, félt, hogy majd megharagszanak és emiatt aztán elhanyagolják, nem törődnek kellőképpen a gyerekekkel, bár erre nem volt különösebb oka, mindig kedves volt iránta a személyzet, a gyerekekre sem panaszkodtak soha, azt mondták, nyugodt, szépen alszik, játszik, nem nyafog sokat, mint

némelyik gyerek, ez a bölcsőde különben is jó hírben állt a városban, még mielőtt megszületett volna a fia, már érdeklődött a bölcsőde felől, s mindenki csak dicsérte a személyzetet, s mert úgy hallotta, nagyon zsúfolt, nehezen lehet helyet kapni, alighogy megszületett a kicsi, már ment is helyet foglalni, tehát hónapokkal előbb — három-hónapos korában kezdték vinni — biztosította neki az ágyat, már akkor, egy hideg decemberi reggel, szívesen fogadták, mint ahogy ismerősei előre kioktatták, elmondta, hogy sok jót hallott róluk, s ezért szeretné, ha szorítaná a fiának helyet, megnyugtatták, hogy rendben lesz minden, csak írja meg és adja át a kérvényt, s aztán mikor hozni akarják, szóljon egy nappal előbb, most a lemondásnál is indokolatlan volt az aggodalma, a felesége úgy mesélte, hogy nagy megértéssel fogadták, s azzal váltak el, hogy ha tavasszal vissza akarják hozni, csak szóljanak, neki mindig találnak helyet; a postán szerencsére nem voltak sokan, s nem kellett sokat várnia, előbb vett egy csekket, ezzel kellett a járulékot befizetni, azonban mikor ezt töltötte ki, egyszerre gondba esett, számokban fölírta az összeget, mikor azonban szóval kellett kiírnia, akkor nem tudta, hogy jelzik a parákat, csak homályosan emlékszik rá, amikor ő kapott a folyószámlájára valamilyen tiszteletdíjakat, akkor ott néha — ha nem kerek szám volt az összeg — valamilyen törtvonallal jelölték a parákat, most is kilencvenhat parát kellett volna kiírnia, de nem tudta hogyan, s megkockáztatta, homályos emlékeire támaszkodva, hogy egy törtvonalat húzzon ferdén az egész szám után, a tisztviselő, fiatal, szemüveges, jobb csuklóján vastag arany karkötő, nem is talált kifogást, csak azt mondta, nem lehet kilencvenhat, ki kell kerekíteni, jól van, válaszolta, akkor legyen száz, de a tisztviselő erre csak tagadólag rázta a fejét, száz nem lehet, mondta, csak kilencven, a hatosból csinálhatunk nullát, hogy nem látszik, hát jó, hagyta jóvá, de arra gondolt, hogy nem lesz-e majd ebből baj, hogy tudniillik, hat parával kevesebb járulékot fizet be, mint amennyit kellene, no, akkor legközelebb majd hat parával többet fizetek, próbálkozott meg a megjegyzéssel, mert szégyellte nyíltan megkérdezni, hogy lesz-e abból baj, hogy nem fizette be a teljes összeget a társadalombiztosító folyószámlájára, így akarta csak kipuhatolni, közvetve kiprovokálni a véleményét, délután pedig megállt az órája, s csak úgy találomra igazította be, most fölemelt tekintete a posta villanyóráját kereste, öt perce maradt még ötig, a megbeszélés kezdetéig, kiment a nagyteremből, át a posta előtti zebrán, s úgy határozott, hogy még elugrik a F. könyvesboltba, a fekete aktatáskát hóna alatt szorítva, zsebbe tett kézzel sietett, hogy a még rendelkezésére álló néhány perc alatt megnézzze, kaptak-e az utóbbi napokban valami újabb könyvet, az újdonságok a pulton álltak sorba rakva, gyorsan átfutotta őket

Aztán észbe kapott, hogy itt, ezen a fontos megbeszélésen mégsem veheti elő azt a könyvet. Különben is, becsomagolták, és a csomagot leragasztották, s itt most lehetetlen lenne nekifogni a kicsomagolásnak, nincsenek is sokan, meg úgy is ül, hogy akármilyen halkán fogna is hozzá, azon nyomban felfedeznék a szándékát, s egy pillanat alatt a megróvó tekintetek egész sora meredne rá, s mi tagadás, igazuk

lenne, ha neheztelnének rá, hiszen nem azért jöttek itt össze; hogy mindenki a maga bogarait keresgélje, hanem hogy egy fontos közös dologban megegyezzenek, bejött egy tisztviselő, odaiült mellé, az egyetlen üres székre, egy nyitott papírdobozt hozott a hóna alatt, akkora lehetett, mint a cipősdobozok, és fehér borítékok voltak élükre állítva benne, fél szemmel odafigyelt az asztalra helyezett dobozra, s látta, hogy mindegyiken egy-egy küldött neve, alatta pedig számok, gyorsan rájött, hogy aapidíjakat rakták a borítékba, megnézte jobban, s számolt, a háromapidíj és az útiköltség, nyúlt a csészéjéért, de mert magasan keresztbe rakta a lábait, s emiatt csak nehezen tudott az asztalhoz közelebb hajolni, s az asztal meg a széke közötti szűk helyen sem tudta könnyen mindkét lábát visszahelyezni, a térdével meg-lökte az asztal lapját — jól tudta, hogy nem illik a térdét ilyen ma-gasra, az asztal lapjáig fölemelni —, s a csészéből a kávéja kilöttyent, a kövérkés szlovák asszony kistányér nélkül hozta fel a csészéket, s így a kilöttyent kávé most egyenesen az asztalra került, elszégyellte magát, lopva a mellette ülőkre pillantott, észrevették-e a malacságát, kicsit várt, aztán megfogta a csésze fülét, s óvatosan, nehogy az aljá-ról egy-két csepp a ruhájára csurogjon, kiitta maradék kávéját, csak most vette észre, hogy a táska alja, ott ahol összehajlott — akár egy könyv vagy egy nagy pénztárca — berepedt, eddig nem látta ezt a repedést, s most odanyúlt, megtapogatta a préselt műbőrhez ha-sonló táska szélét, a repedést, eddig tartott, gondolta, s számolni kezdte, mikor is szerezte ezt a táskát, mennyi ideje is, hogy hasz-nálja már

tavasszal járt Csehszlovákiában, március végén két hetet Prágában töltött, akkor indult virágzásnak a „Prágai Tavasz”, épp amíg ott tartózkodott, akkor történtek a legjelentősebb politikai megmozdu-lások, akkor váltották le a köztársasági elnököket, úgy látszott, semmi sem tudja megállítani a demokratizálódási folyamatot, betűzgette az újságokat, s egy prágai cseh ismerősével részt vett egy ifjúsági nagy-gyűlésen is, elképesztő volt, hihetetlen az a szabadság, ahogy az újsá-gok írtak, ahogy a nagygyűlésen a fiatalok és a szónokok beszéltek; az első napokban nem tetszett neki Prága, túl szürkének, kopottnak, lerongyolódottnak találta, a hétköznapi város hűvösnek hatott, min-den temperamentum, lelkesedés nélkül végezték a dolgukat az em-berek, de ezen a nagygyűlésen az az élmény mintha csak mindenért kárpótolni akarta volna, átragadt rá a lelkesedés, s amikor esténként vagy délelőttönként ott bolyongott a prágai egyetemisták között, vagy ott ült velük a hatalmas Jan Hus emlékmű kövein, akkor már arra gondolt, ha majd hazamegy, mi mindent próbál meg, sok olyan dolgot, amihez addig nem volt bátorsága

Ott Prágában szerezte ezt a műanyagból készült fekete aktatáskát, akkor tavasz volt, most meg itt vannak az első novemberi reggeli fagyok, eddig kibírta ez a táska, pedig nem valami kiváló, tartós anyagból készítették, adományozói nem szánták ünneplő ékszernek, inkább alkalmi valaminek, néhány napra vagy néhány hétre, amit

aztán, ha elmúlik az esemény vagy éppen úgy jön, akkor el is dob az ember, s nem sajnálja; emlékszik rá, az ifjúsági kongresszusokon is szoktak ilyen aktatászkákat osztogatni, a küldöttek ebbe rakják a kongresszusi beszámolókat, határozattervezeteket és más okmányokat, ő azonban sosem vett részt küldöttként egy ifjúsági kongresszuson sem, tehát ilyen ajándék táskát sem kapott, pedig szeretett volna, s utána irigykedve nézte azokat, akiknél például az utcai találkozásnál ilyen táskát látott, rendszerint fekete, műanyagból készült táskák ezek, s meghajlított fedelükre rápréselték a kongresszus vagy a szervezet emblémáját, ez a táska most ilyen, végső fokon olcsó, reklám-cikk, a közhasználati cikkeket gyártó ipar, meg a különféle közszolgáltatásokat végző szervezetek is tucatszámra gyártják és osztogatják az ilyesmit, minileveskookák, miniszappanok, kölnik, krémek meg hasonló tárgyak, nála mégis sokáig tartott ez a táska, persze, nem kiválóan jó minősége miatt, hanem azért, mert különös becsben tartotta, megkülönböztetett elbánásban részesítette, nem hordta minden alkalommal, csak amikor úgy találta, hogy nem lesz sok beleraknivalója, ne kelljen púposra tömni, feszíteni, ne repedjen meg, ne nyakduljon el a kapocs, s valóban hónapok után is újnak látszott, semmi hibát sem talált benne, s kicsit büszkén is szorongatta a hóna alatt; egyrészt praktikus volt, könnyebb, mint a nagy barna táskája, amibe ugyan sok mindent bele tudott rakni, de amit esős időben rendszerint összecsapkodott, vagy a cipője hozzádörgölődő sáros sarkával össze is mázolt, ilyen állapotban meg aztán egy-egy ülésen hogy tegye fel maga elé az asztalra, sáros táskát különben sem illik kirakni a kirakatba, s külön szégyellte volna, hogy nem tudja vinni a táskáját, hogy még ezt sem tanulta meg, pedig úgy vélte, ennek is meg lehet a maga módja, úgysem igaz, hogy esős időben mindenki összesározza a táskáját, és a sarkát is hozzá feni a táska belső oldalához, ez a komplexusa már régebről ered, még abból az időből, amikor rájött, milyen kellemetlen és randa dolog, hogy hátul felcsapkodja a nadrágját, ősszel, amikor megkezdődtek az esős idők, rendszeresen kellett naponta kefélni a nadrágja alját, mert ha elment a városba, a munkahelyére meg vissza, akkor már valósággal állt a sár a nadrágja alján, és az, hogy minden reggel, indulás előtt lekefélte a sarat, még nem nyugtatta meg, hiszen nem is annyira az utcán érezte kellemetlenül magát a nadrágja felcsapkodása miatt, hanem inkább bent az irodában, itt a melegben gyorsan megszáradt a sár, és a sötét öltönyön nagyon is meglátszottak a világosszürke foltok, amelyek megint arról árulkodtak — legalábbis ő így érezte, s emiatt szégyellte magát —, hogy nem tanult meg művelt emberhez, azaz egy középosztálybelihez méltóan járni, tény ugyanis, ezt is megfigyelte, hogy nem csapkodta fel minden ember esőben a nadrágja alját, s ebből arra következtetett, hogy az ügyesebb emberek igenis megtanulnak úgy gyalogolni, hogy esőben is tiszta marad a nadrágjuk, ő nem jött rá ennek a nyitjára, noha számtalanszor megpróbálta, sokáig azt hitte, azért csapkodja össze magát, mert nagyon siet, gyorsan kapkodja a lábait, ezért, mikor nem volt sürgős dolga, lassabban és hosszú laposakat lépkedett, azonban ez a kísérlete nem vált be, továbbra is besározódott a nadrágja, meg szinte képtelen is volt már arra — annyira megszokta a roha-

nást —, hogy lassabban járjon, különösebb oka nem volt annak sem, hogy nagyobb bizalma legyen az újabb kísérletéhez: mivel látta, hogy kifelé tapossa a cipője sarkát, fiatalabb korában annyira félretaposta, hogy néha a cipész sem tudott rajta segíteni, attól meg irtózott, noha mégis sokszor erre vetemedett, hogy megpatkoltassa, mert akkor úgy kopogott az aszfalton meg a padlón is, mintha lovak mennének, s ha megjelent, mindenki felé fordult, szerencsére később, éppen mikor már jobban kellett ügyelnie a megjelenésére, divatba jöttek a gumi-sarkú és műanyag talpú cipők, ezek meg nem koptak, taposhatta őket, alig látszott valami kopás rajtuk, a felső részük szakadt el előbb, de mert tudta, hogy a cipője sarkának a külső szélét tapossa jobban, azt gyanította, hogy talán ez okozza, hogy fölcsapkodja a sarat a nadrágjára, hát megpróbált minden lépésnél külön arra vigyázni, hogy ne a sarka külső, hanem a belső felére lépjen, de ez a kísérlete is csődöt mondott, s már úgy látszott, hogy a legjobb megoldást az a barátja találta ki, akivel egy délelőtt a képviselőházban a mosdóban találkozott, az ablak mellett állva, azaz lehajolva egy pici kefével tisztította, kefélte nadrágja aljáról a sarat, azelőtt sosem látott még ilyen pirinyó kefét, s mert megörült, hogy most egy sorstársára akadt, meg mert egyszerre úgy találta, hogy neki is ez lenne a legokosabb, egy ilyen kis kefét venni, rögtön az iránt érdeklődött, hol vette, hogy jutott hozzá, azt sejtette, biztosan valahonnan külföldről hozta, hiszen nálunk még nem adnak az ilyen apróságokra, nem gyártanak ilyesmit, meglepődött azonban, amikor hallotta, hogy a központi áruház illatszerosztályán vásárolta, nem is volt drága, és nagyon praktikus, kis helyen elfér, s a barátja, hogy mindezt illusztrálja is, összecukta, mint egy bicskát, a kis kefét, nem volt hosszabb egy gyufaszáznál, még aznap elment az áruházba, azonban sem ott, sem később máshol sem kapott olyan kis kefét, amelyet a barátjánál látott a képviselőház mosdójában akkor délelőtt, s ezért csak azt gyanította, hogy az mégis külföldről hozta, csak nem akarta neki bevallani, ez a reménye is szétfoszlott, nem tudott magán segíteni, s mit tehetett mást, amikor a nagy aktatáskáját vitte és esett az eső, akkor nem tette fel az asztalra, pedig voltak emberek, akik mintha csak dicsekvésből rakták volna ki maguk elé a jól megőrzött, még töretlen bőrü táskákat, ő inkább leeresztette maga mellé, és nekitámasztotta a széke lábának, volt idő, fiatalabb korában, amikor az ilyesmikre nem adott semmit, amikor csak nevetett volna mindezen, úgy vélte, hogy csak az az ember van elkeveredve a formaságokkal, a külsővel, aki belül üres, aki tartalmatlan életet él, ő nem tartotta magát ezekhez, s lenézte a társadalmi együttélés formáival bajlódókat, később azonban belátta, hogy vannak bizonyos szabályok, egymás iránt támasztott igények, amelyekhez kénytelenek vagyunk tartani magunkat, ha azt akarjuk, hogy az együttélés zökkenőmentesebb, hogy az életünk elviselhetőbb legyen; egy középkorú férfi, aki szemben ül vele, nagyot, hosszat ásít, s csak késve kapja szájához a tenyerét, látásból ismeri már ezt a magas szőke férfit, ott lakik valahol az utcájukban, de pontosan nem tudja, melyik házban, szinte naponta találkozik vele, s nemegyszer úgy néznek egymásra, mintha valahol már találkoztak volna, mintha már ismernék egymást, mindkettőjük zavarban van, látszik az arcán, hogy habozik,

addig azonban még nem jutottak el, hogy megszólították volna egymást, az órájára pillant, most fürdetheti felesége a kicsit, szeret a teknőben, szereti a vizet, nagyokat kacag, sikongva pocskol

Ennek a brnói nemzetközi vásár jelzését viselő táskának nem volt füle, az ember tehát nem lóbálhatta a lába szára mellett, egyszerűen megmarkolta az alját, s úgy vitte a derekához szorítva, könnyű volt, vékony, szét lehetett hajtani, mint a pénztárcát, belül rekeszek voltak, kisebb-nagyobb méretű iratoknak, s volt egy vékony, hosszú, zsebszerű varrat is, ahova a ceruzát lehetett bedugni, sajnos ide csak nagyon vékony vegyironok fértek be, ő meg szívesebben használt vastagabb szárúakat, ezek azonban ide nem fértek be, hiába próbálgatta őket, nem akarta feszíteni, nehogy elszakadjon, így aztán a vegyiront rendszerint a belső zsebében hordta, ahogy azelőtt a rendes töltőtollakat is, egyszer meg is járta, talán mert a teste melegtől megolvadt az ironban a vegyi anyag, kifolyt a belső zsebbe, s ugyancsak megfogta a kabátját meg a fehér ingét is, a felesége ájuldozott, hogy sosem tud vigyázni, most mit csináljon vele, a flekk nem megy ki, eldobhatja az inget

A kávé íze megsavanyodik a szájában, órájára pillant, unja a megbeszélést, menne haza, nyolc után egy jó francia film megy a tévében, most éppen egy középkorú, szürös, fekete szemű technikus beszél, a város egyik legnépesebb ipari üzemében dolgozik, évek óta a kifizetődés határán dolgoznak, az idén egész évben minimális kereseteket kapnak, s itt arról beszél, hogy amit ő a kongresszuson esetleg el akarna mondani; mégpedig az üzemé kommunistáinak nevében, az esetleg nem egyezik mindenben azzal az állásponttal, amit a községi szervek képviselnek, ezért nem érzi teljesen, miért kell a felszólalását itt a községben is megbeszélnie, körülbelül azt mondja, amit te is gondoltál, a községi titkár mindjárt válaszol neki, szerinte a kongresszuson a küldöttek munkája csak akkor lesz eredményes, ha mindannyian egységes elvialapról szólnak fel, hiszen ők nem az üzemük küldöttei, hanem a község kommunistáit képviselik, tehát felszólalásaikat is ezek álláspontjára kell építeniük, nem nyugtatja meg a válasz, idegesen hol ki, hol bekapcsolja a táskát, aztán — ösztönös mozdulatok — közelebb húzza magához, ujjával nyugtalan összevisszaságban tapogatja, a titkár nyugodtan beszél, higgadt érveléssel fejtegeti véleményét; ő közvetlenül a kijárat melletti asztalnál ül, az ajtó nyitva, érzi, hogy fázik a háta, hátradől a széken, mintha csak úgy képzelné, hogy ha a szék támlája testéhez nyomja a ruhát, akkor nem fog megfázni, már amikor megérkezett, s a negyedik emeleten kiszállt a liftből, a folyosó egy kiszélesedő, csarnokszerű részében a fogásra akasztotta a kabátját, már akkor hallotta, hogy a takarítónő utánaszólt, hogy ne tegye le a kabátot, mert elég hideg van, erre ő megfordult, hogy visszamegy a kabátjáért, egyszerűen eszébe jutott, hogy ebben az épületben csak délelőtt fűtenek, ilyenkorra kihűlnek a fűtőtestek, s ha hideg teremben kell ülnie néhány órát, akkor másnapra már biztosan belázasodik, s legalább egy hétig húzza a náthát, ezért fordult vissza a kabátjáért, noha gondolta, hogy

éppen télikabátra talán mégsem lesz szüksége a teremben — ekkor vette fel először a télikabátot, s tett először kalapot, mert egész nap havas eső esett —, főleg pedig az izgatta, hogy mit csinál ott benn, hova teszi a kalapját, pillanatok alatt több lehetőség is megfordult az agyában, de egy sem tetszett neki, legelfogadhatóbbnak látszott az, hogy a kabátot magára teríti, a kalapot pedig itt hagyja a fogason, ám attól félt, hogy akkor majd itt felejtí, nem jutott azonban ideje, hogy eldöntse a dilemmát, mert a takarítónő megint megszólalt: Nem magának mondom, magyarázta, a nők szoktak inkább fázósak lenni, tette hozzá újabb magyarázatként, hogy a figyelmeztetést nem neki, hanem a doktornőnek szánta, aki vele jött föl a liften. Ja, torpant meg ő erre, akkor majd megnezzük előbb, mondja, s elindul a terem felé, az ajtó mellett már csak két szabad szék marad, Ide ülök, mondja, ha majd fázok, akkor könnyen kilépek a kabátomért, most már fázik is, s ez csak fokozza szorongását, egyre arra gondol, hogy reggelre már trüsszögni fog az ágyban, szedheti a Codacyl tablettákat forró teával, következő éjjel majd izzadni fog, s nem győzi cserélni a pizsamákat, a párnája alatt meg összegyűlik egész halom zsebkendő, most mégsem megy ki a télikabátjáért, ha fázik is, fegyelmezetten, feszengve ül a helyén, mintha csak ez lenne a szabály, mintha nem kapott volna engedélyt, hogy kimenjen, tény, hogy az orvosnő, noha a takarítónő figyelmeztetése neki szólt, nem terítette magára a kabátját, úgy ment be, szürke kosztümjében a terembe, s a többiek is, megint körülnéz a jelenlevőkön, mindannyian kabát nélkül ülnek, lehetetlen, gondolja, hogy éppen senki sem fázik, csak éppen én akarok megfagyni, de hiába szuggerálja magának, hogy nincs is hideg, továbbra is csak fázik a háta meg a dereka, ujjai nyugtalanul babrálnak a táska nikkelezett csatjával, nem is a fázás, nem is csak ez nyugtalanítja már, hanem maga ez a tudat, hogy ő itt a leggyöngébb, a legérzékenyebb, hiszen mégis különös, hogy még a nők sem fáznak, ő meg még akar fagyni, maga a tény, hogy mindenki nyugodtan ült télikabát nélkül is, valamilyen általános szabályként hatott, s ha most ő kimegy felöltözni, az esetleg szabálysértésnek, különködésnek vagy talán még tüntetésnek is látszhatott volna, ezt meg el akarta kerülni, s akkor nem maradt más hátra, mint hogy túrjön nyugodtan, nyugodjon bele, hogy csak osztozik a többi sorsában, hiszen az ő helyzete sem rosszabb a többiekénél, csak éppen, s nincs kizárva, hogy itt kell a dolog nyitját keresni, csak éppen a többiek talán előre számoltak azzal, hogy itt hideg lesz, mert gyakrabban járnak ide, ez a helyzeti előnyük, s mert ezt tudták, otthon jobban fölöltöztek, melegebb alsót vettek magukra, mint ő, aki nem számolt azzal, nagyon ritkán járt a községi vezetőség épületébe, hogy itt majd hideg terem fogadja; persze, ez is csak pusztá föltevés volt, az is maradt, hiszen lehetetlennek látszott ellenőrizni a hitelességét, az lett volna még csak nevetséges, ha a megbeszélés után odaáll az ajtóba, s minden távozótól személy szerint megkérdezi, tudta-e előre, hogy nem lesz befűtve a terem, odahaza, indulás előtt gondolt-e arra, hogy majd hidegben kell ülnie néhány óra hosszat, s vett-e emiatt magára melegebb alsóneműt, az így kapott válasz ugyan valószínűleg eloszlatta volna kételyét, utána már semmi oka sem lett volna kételkedni a kapott válaszban, hiszen nem lehet elképzelni semmi olyan okot, amely a megkérdezetteket esetleg meggátolta volna abban, hogy

őszintén válaszoljanak, bármennyire hatékonyan ígérkezett is azonban ez az ötlet a kételyei eloszlatására, mégsem mert rá vállalkozni, attól tartott, hogy mindenki meg fog rajta botránkozni, hiszen valószínű, hogy a jelenlevők közül senkinek sem jutna ilyen ötlet az eszébe, különben is, ha meg is tudná a véleménykutatás után az igazságot, ez még csak egyetlen kételyét oszlatná el, ennek meg elenyésző lenne a jelentősége, igaz, előfordulhatna az is, hogy a megkérdezettek azt válaszolnák, hogy nem vettek magukra téli alsóruhát, azonban ők is fáztak, fagyoskodtak a megbeszélés idején, s már alig várják, hogy hazasiessenek, hogy végre fölmelegedhessenek, vagyis megtörténhetne, hogy azok is éppen olyan szorongatott helyzetben dideregtek át az ülést, mint ő, csak mindannyian — hozzá hasonlóan — úgy vélekedtek magukban, hogy mégsem illik a megbeszélés alatt kimenni a télikabátért, hogy festene az egész, ha minden öt percben átsétálna valaki a termen, s aztán magára terített télikabáttal sétálna vissza a helyére, egyelőre nincs semmi olyan ok, amely határozottan cáfolhatná egy ilyen lehetőségnek a valóságosságát, s az is biztos, hogy ha a jelenlevők megkérdezése után ilyen, a számára legkívánatosabb és legelőnyösebb választ kapná, akkor ez nagyon is megnyugtató lenne a számára, bebizonyosodna, hogy oktalan volt minden aggodalma, amiatt érzett félelme, komplexusa, hogy ő gyöngébb, érzékenyebb, betegesebb, s kevésbé talpraesett, nem annyira életre való, mint a többi ember, ezt a kínos érzést nagyon sokszor kénytelen volt legyőzni magában, s mintha csak ebben a küzdelemben fogyna az ereje, az érzés meg mintha mindinkább elhatalmasodna, lassan, lassan beletörődik, hogy így van, s mind kevesebb reménnyel, bátorsággal és önbizalommal közeledik a napi feladatok végzéséhez, elég az első, a kudarcot sejtető jel is, hogy megtorpanjon és visszakozzon, most ezzel az ötlettel jelentkező esély is mutatja, hogy milyen nehéz, mennyire lehetetlen, hogy mások képességeiről, tulajdonságairól meggyőződve, ezeket a sajátjához hasonlítva, bebizonyítsa magának, hogy nem marad le a többiek mögött, a többiekkel együtt ő is vállalhatja azokat a terheket, amelyeket az együttélő emberek közössége tagjaira kiszab, s ha már ebben nem marad le, akkor indokoltan tarthat igényt az egyenlő jogokra, megbecsülésre és jutalomra is

Tudja, hogy a találgatások csak elmélyítik a gyanút, de nem fedik fel az igazságot, s éppen ezért lehetetlen volna, ő legalábbis nem tudná most utólag kideríteni, miért részesítette ilyen kiváltságos elbánásban ezt a táskát, ami nem volt drága, nem is adott érte pénzt, véletlenül tévedtek be prágai barátjával a kamarában valamilyen összejövételre, amelyet a brnói nemzetközi vásárral kapcsolatban tartottak, itt osztogatták a táskákat, megfelelő propagandaanyag kíséretében, s a barátja kért magának meg neki is egyet, Annyi ilyet kap az ember, jegyezte meg, de aztán jól jön, alkalomadtán itt is, ott is adsz egyet a portásnak, s mindjárt másképp néznek rá, Igen, igen, hagyta rá, de már akkor tudta, hogy nem fogja a portásnak adományozni a kapott fekete reklámtáskát, mindjárt megérezte, hogy az pont neki való, titkolt örömmel szorongatta, óvatosan rakodott el benne, nem túl sokat, csak épp amennyi belefért, amennyit elbírt, nehogy szétrepedjen a

túlterheléstől, tisztában volt vele, hogy egy ilyen műanyag táskával finoman kell bánni, anyaga könnyen szakad, nincs rajta varrás, csak ragasztva, azaz inkább préselve van, a két vékony műanyag lapot egymásra tették, s körül a szélét összepréselték, összeolvasztották, inkább tákolmány volt hát, mint műretek, mégis ragaszkodott hozzá, emlékek, talán annak a prágai tavasznak az emléke tette, hogy nem akart könnyen és gyorsan megválni tőle, hiszen lelkesedéssel jött onnan vissza, s nemcsak azért, mert úgy látta, hogy ott olyan valami van születőben, ami mellett senki sem maradhat közömbös, hanem azért is, mert lépten-nyomon úgy érezte, hogy otthon, mégis, itt az összehasonlításkor győződött meg róla, hogy ami otthon van, az nem pusztá frázis, egyszerre kézzelfoghatóbbak lettek számára azok a tények, állítások, amelyekben előzőleg otthon már vagy még nem tudott himni, ez a benyomás váltotta ki a lelkesedését, ez hatotta át máról holnapra, és sietett haza, elfogta a tettvágy, egyszerűen tenni akart valamit, tenni ennek a közösségnek az érdekében, ezért örült, hogy felszólalhat a kongresszuson, most határozatlan, ingadozik, fázik, de nem megy ki, nem mer kimenni, szégyell kimenni a télikabátjáért, s nem fog felszólalni, egyik is, másik is elmondja, nőről kíván beszélni, ő hallgat csak, lapul a helyén, s már előre azon gondolkodik, mit is fog majd mondani, hogyan fog védekezni, ha utána valaki felelősségre vonja, hogy miért nem vett részt a vitában, elképzelte ezeket a — nem vitás, hogy kínosak is lehetnek — helyzeteket, képzeletben lebonyolította, levezette a párbeszédet, úgyhogy nemegyszer sarokba szorítva érezte magát, s mintha a jelenetek nem képzeletben, hanem a valóságban játszódna le, többször előntötte a meleg, kezével, ujjaival idegesen babrálta a táskát, néha majdnem gesztikulált, aztán egy-egy pillanatra minden látható ok nélkül kikapcsolódott a játék, két kezében fogta a táska fölnyitott födelét, tapogatta a két műanyag közé ügyesen behelyezett kemény lemezt, nem tudta megállapítani, mi lehet az, néha úgy tűnt neki, a tapintásból ítélve, hogy vékony fémlemez, amit a táska tervezői és készítői ügyesen elrejtettek, máskor úgy vélte, hogy túl könnyű mégis ahhoz, hogy fémlemez legyen, inkább csak egy kartonlemez lesz vagy egy műanyaglap, megpróbálta behajlítani, egy asszony javasolta, hogy fejezzék be a megbeszélést, de óvatosan épp hogy csak meghajlította, félt, hogy ha tovább erőlteti, akkor esetleg eltörik, biztos viszont, hogy ha mondjuk, egy pléhlemez, akkor nem törik el, vagyis a behajlított lemezt utána vissza lehet egyenesíteni, hónapok óta hordja már ezt a táskát, ezt a lemezt is többször körültapogatta, lehetetlen, hogy ne tudja megállapítani, miből készült, mégis olyan, mintha pléhből lenne, szemügyre veszi, vizsgálja, mi is lehet a rendeltetése, a kapcsot ehhez erősítették, különben a puha műanyaghoz nem lehetett volna odafogni, szükség volt erre a szilárd alapra, esztétikailag is van valami szerepe, a táska felső, elülső részét kifeszíti, mintegy formát ad neki, akár egy kaptafa, különben egy lötty lenne, gyűrött, ráncos, egyszóval csúnya, s nyilvánvaló már, hogy a táskát nemcsak azért hordja az ember, hogy iratokat hordjon benne, hanem díszül is szolgál, az ember sokszor büszke is arra, hogy szép táskája van, vagy hogy olyan, amilyen másoknak nincs, aztán bizonyos helyeken nem is lehet akármilyen táskával megjelenni, mint ahogy a cipőjét is igyekszik tisztán tartani, s nem is csak akkor vesz újat, amikor a régi

már leszakad a lábáról, a titkár most az javasolja, hogy találkozzanak öt nap múlva megint, a kongresszus előtti este, hogy még egyszer összegezzék az eredményt, s eivégezzék az utolsó teendőket, ennek éppenséggel nem örül meg, kintről a hatalmas üvegablakon át behallatszik a szél süvítése, s mikor föláll, hogy a többiekkel együtt elhagyja a termet, csak akkor veszi észre, hogy — most már nem vitás: nem pléhből való a lemez — táskája födelén a lemez, az a lemez, amely pedig a formáját adta neki, eltört, az előbb úgy látszik addig hajtogatta az egyik sarkát, hogy egy darab letört belőle, s most olyan, mintha csonka lenne; akár el is dobhatom, gondolja kifelé menet, s nem áll oda sorba a többiekkel a lift elé, hanem megindul egyedül lefelé a kopott szőnyeggel befuttatott lépcsőkön, a kijáratnál, mire odaér, már ott áll a magas szőke fiatalember, az utcabelije, behúzott nyakkal kémlel ki, szakad az eső, Hu, de nekifogott, mondja ő, Hát csakugyan válaszolja az, egy pillanatra visszafordulva felé, az ő arcán is zavar, mintha hívni akarná, aztán gyorsított léptekkel megindul a kocsija felé.

HOGY ÍZLIK A HATALOM

(III. folytatás)

LADISLAV MNAČKO

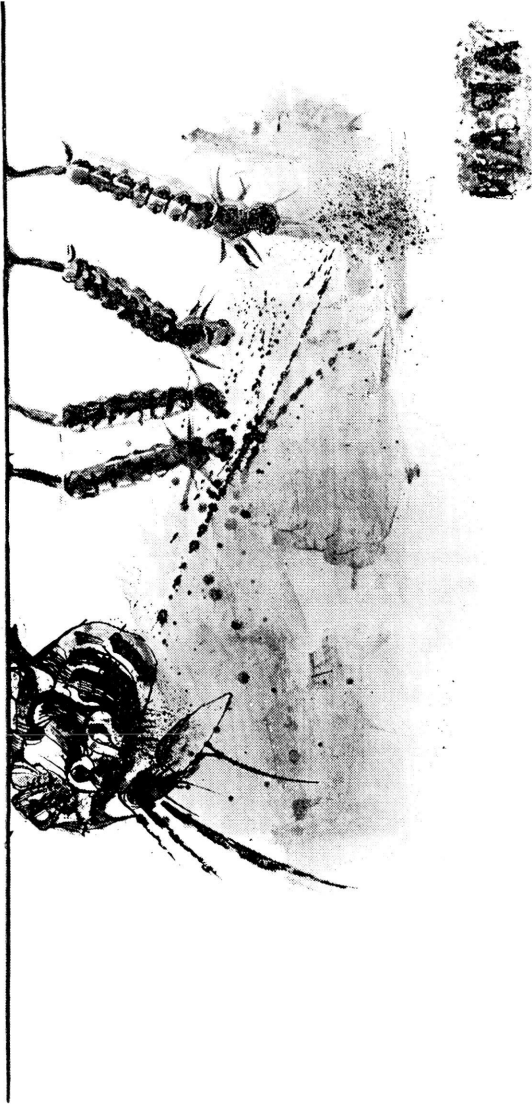
IV.

Az ajtó mögötti leshelyéről Franknak az egész gyászoló teremre jó kilátása nyílt. Az ünnepőbe öltözött emberek szakadatlanul meneteltek a ravatal körül, amelynek feketesége lassan a virágok és koszorúk tarkaságába fulladt. A halott körüli díszőrség tízpercenként váltogatta egymást. A láthatatlan zenekar szünet nélkül Chopin gyászindulóját, az Eroika gyászindulóját, Csajkovszkij Andante cantabile-jét, Dvorák violinkoncertjének második tételét, Smetana Tábor című szimfonikus költeményét és Brahms negyedik tételéből játszott részleteket. A gyászolók egy pillanatra megtorpantak a ravatal előtt, a halott arcába bámultak, aztán továbbléptek, beírták nevüket a részvétnyilvánítók névsorába, s visszatértek a saját életükbe, a hidegbe és gondok közé.

Frank már annyiszor látta, de mindig izgató és új volt számára megfigyelni, miként változnak az ember arcai és gondolatai. A halál komoly dolog. De abban a pillanatban, ahogy az ember hátat fordít neki, a merev arc felélénkül, visszatérnek a mindennapi gondolatok, az ember ledob magáról valami terhet, még el se távozott egészen, s már ismerőseivel cseréli ki véleményét, félhangosan számol be az államférfiú haláláról, sőt akadnak olyanak is, akik mindjárt azt is kifejtik, mit gondoltak róla az egész idő alatt. Frankhoz eljutottak ezek a mondatfoszlányok, a fitymáló megjegyzések, elítélő megállapítások. Úgy néz ki, mintha élne... Csak ötvenkét éves volt... Jól áll az özvegynek a gyászruha... Hiszen van, aki felderítse!... Most majd lepottyan az uborkafáról, az hírlett róla, hogy ő is megérte a pénzét... A titkármóit is a hajszínek divatja szerint válogatta... Nem is volt a legrosszabb... Rengeteg disznóságot követett el... A halottról csak jót...

Frank agyán hirtelen különös gondolat villant át. Ki tudja, nincsenek-e ebben a teremben is rejtett mikrofonok? Ha nincsenek, jó lenne felszerelni őket. Nem azért, hogy a gúnyolódó vagy az elővigyázatlan kijelentésekért üldözni lehessen a fecsegőket, hanem inkább azért, hogy tanulni lehessen belőlük. Nem a halottnak, annak már késő, de a helyére majd valaki más kerül, annak kellene figyelmesen végighallgatni, hogy majd az ő leendő állami temetésén az emberek másképpen beszélhessenek.

Sok olyan kijelentés, amely Frank fülébe jutott, értelmetlennek, sőt

Dobol T.

DOBO TIHAMER

rajz 1

egyenesen ostobának hangzott, de a fecsegések összessége aránylag hí képet festett a halott munkásságáról és életéről. Ez a kép nem volt valami hízelgő.

„A felkelés alatt nagyon gyáván viselkedett.”

Frank gyorsan körülnézett, hogy kitől származik a megjegyzés. Egy amolyan mindig fontoskodó, mindig jól informált emberkétől, akik mindent jobban tudnak, mint mások, és mindent bepiszkítanak. Frank tudja, hogyan viselkedett a halott a felkelésben, hiszen egész idő alatt mellette állt. A halott a felkelés egyik legkiválóbb partizánkülönítményének volt a parancsnoka. Bátor és megfontolt volt, minden helyzetben feltalálta magát. Még a legreménytelenebb helyzetből is megtalálta a kiutat. Ami közte és Judit között történt, az egyáltalában nem ide tartozik. Judittal akkor minden rendben volt, és vele is minden rendben volt. Sőt közöttük is, kettőjük között is, a felkelés idején minden rendben volt.

Elszánt volt, de hatalmaskodó is. Ott is megkövetelte a vasfegyelmet, ahol ez neheznek vagy egyáltalán fölöslegesnek látszott. Könnyelmű volt, szerette a látványos akciókat, de nem vágott bele fejetlenül, és nem kergette embereit fölöslegesen a vágóhídra. Könyörtelen is volt, és néha kimondottan kegyetlen. Ki tudja, hogy fölösleges volt-e a kegyetlensége? Frank erre már nem tudna egyértelműen válaszolni. Akkor, amikor a helyszínen agyonlőtt egy taknyos kölyköt, mert az őrségen elaludt, nagyon neheztelt rá. De később a németek azért tudták váratlanul meglepni őket, mert az őrségük megfeledezett a szükséges éberségről. Klakánál kerítették be őket, s úgy löttek rájuk, mint a nyulakra. Frank tudja, mit jelent az, őrségen elaludni. Vele is megtörtént. És lehetséges, hogy azon a sorsdöntő éjjelen ugyanaz történt az őrséggel is, mint vele. Frank természetesen már sohasem tudja meg pontosan, hogyan történt. Lehet, hogy a németek álmukban lepték meg őket, és elvágták bajonettal a nyakukat, de az is lehet, hogy nem így történt, kikerülték az alvó öröket, és azok csak a vad tüzelésre riadtak fel. Frank tudja, mi az, nemegyszer állt őrségen. Tudja, mit jelent a tolakodó fáradtság ellen harcolni, a szemhéjak elnehezednek, úgy érzed, ólomsúlyokat hordoznak a pilláid, úgy érzed, a szemed fehérje kifordul, egy másodperc töredékéig összerosodók az összefüggő tudat, de vajon valóban így volt? Valóban csak a másodperc töredékéig tartott? És hiába harapsz az ujjadba, hiába nyálazod be a szemedet, a többiek alszanak, és neked ott kell egy helyben állnod, lépteid zaja elárulná tartózkodási helyedet. Itt minden mozdulás veszedelmes. Nem ülnöd, állnod kell. Ha az ember leül, még nehezebben tud a fáradtság ellen harcolni.

Mindenki elaludt már az órhelyén, hacsak egy villanásnyi időre is, de sok olyan pillanat akadt, amelytől sokak sorsa függött. Mindenki elaludt már az órhelyén, de a különítmény parancsnoka nem hagyott kétséget afelől, hogy mindenki életével fizet az ilyen kockázatért.

„Engem is lelőtt volna?” — tette fel Frank a kérdést nemegyszer. Engem is lelőtt volna, ha álmomban lep meg az órhelyen, vagy pedig oldalba bökött volna: Ébredj fel, te marha! Frank nem tudja, nem tudja, mi lett volna a helyes. Agyonlóni-e, vagy megkegyelmezni?

Hiába mentegette a kivégzett fiút azzal, hogy a németek éjszaka úgyse jöttek volna a hegyekbe. Egyszer eljöttek. És éppen akkor jöttek

el, amikor az őrség nem volt éber, és ez egy legendás, dicső partizánkülönítmény pusztulását okozta. Annyi kitűnő harcosnak kellett az életével fizetni csak azért, mert az őrség elaludt! A parancsnok sohase tett Franknak szemrehányást, látod, mi értelme volt annak a hisztériás kirohanásodnak? Látod, semmi értelme sem volt.

Soha nem beszéltek erről, bár sokszor felelevenítették a régi emlékeket. De Frank nem tudja elképzelni, hogy milyen lelkiismerettel élt volna, ha ő lövi le azt a tizenhét éves fiút, aki elaludt az őrségen. Franknak természetesen emiatt nem kellett lelkiismeretfurdalást éreznie.

Akkor Klakánál a különítményüket szitává lötték. Azt a legendát, hogy a németek a hegyektől félnek, tulajdonképpen csak a partizánok félelme terjesztette. Éjjel jöttek, álmukban lepték meg a különítményt, primitív kalyibáikat rájuk gyűjtötták, ez nem is harc volt, de közönséges mészárlás. Ötüknek sikerült megmenekülnie. Másra, mint menekülésre nem is lehetett gondolni. Öten maradtak. Köztük egy nő és egy sebesült. A sebesültet két fenyőfára kötözött kabátokon vitték, s így tántorogtak fel a hegycsúcsig, botorkáltak, csúszkáltak a havon, elestek s feltápázkodtak újra. A sebesült nyögött, tiltakozott, hörögve magyarázta, hogy nincs segítség, revolvert kért, hogy föbe lövi magát inkább, mint hogy tovább viselje a fájdalmakat... De a parancsnok úgy döntött, hogy a sebesültet biztonságos helyre szállítják. Franknak fogalma se volt, miféle biztonságos helyről lehet itt szó. A németek nem hagyják, hogy egérutat nyerjenek, napjaik meg vannak számlálva, ez az utolsó éjszaka. De vitték. Hárman váltogatták egymást. Judit már túlságosan fáradt és gyöngye volt. Rá, mint nőre, amúgy se lehetett számítani. És átjutottak. Átjutottak azon a halálos gyűrűn. Frank máig se érti, hogy történhetett, de keresztüljutottak. A hegygerinchez tartották magukat. Ki tudja, miért áltatták magukat azzal, hogy a hegygerinc elhagyása biztos halált jelent? A partizánnak a hegy biztonságot jelent. Minél magasabb, annál több biztonság. Nincs ebben semmi logika, de a partizánharcban amúgy is kevés logika van. A hegygerinchez tartották magukat kitartóan, ez volt számukra az egyetlen menedék, halálra fáradtan meneteltek, mert semmi sem tudja úgy kifárasztani az embert, mint a vereség. Még egy lépés és elesem, még egy lépés és elesem, ismételtette Frank minden lépés után, de még sok lépést tett. Többet lehet, hogy tett már életében, nehezebbeket még sohasem. Minden lépés élete legnehezebb lépése volt. A parancsnok előttük lépegetett, ketten vitték a sebesültet, Judit hátul botonkált, s akkor a parancsnok elkiáltotta magát: Feküdj! Frank megtorpant, azt hitte, hogy csak megpihennek, de akkor újból felhangzott a parancsnok sziszegő hangja: Feküdjetek le, marhák, németek! Frankot elektromos áram járta át, egyszerre megfeledkezett a fáradtságról, helyébe páni félelem lépett, vége, ez a vég. Végérvényesen és visszavonhatatlanul.

A földhöz lapulva hasaltak. Frank kimeredt szemekkel bámult a sötétségbe. A remény, a különös remény egy pillanatra elkápráztatta. Hátha nem vették észre őket. De természetesen nem így volt. A sötétség szorongató közelségéből hallani lehetett a visszafojtott parancszavakat, a fémtárgyak egymáshoz verődését, puskaszíjcsattogást.

— Ne lőj — sziszegte a parancsnok. — Ne lőj, kezdjék el ök.

Frank nem értette. Hát nem egyre megy? Ha már itt vannak a németek, és itt fekszenek tőlük pár lépésre a sötétben?

De nem volt mégsem teljesen mindegy. El voltak veszve, de mégse volt mindegy, hogy éjszaka a sötétben ki kezdi el a tüzelést. Az elsőnek a sötétbe kell lőni, ismeretlen célpont felé, de abban a pillanatban ő maga azonnal látható célponttá válik.

Lehet, hogy ők is erre gondolnak... Lehet, hogy ők is a mi fegyvereink torkolattüzére várnak... — gondolta Frank.

Szorogató, különös, borzalmas csend támadt. A németek nem lőttek. Frank nem láthatta, hogy mit csinálnak, de biztosan ők is a földre hasaltak és vártak. Úgy látszik, mégiscsak félték a hegyektől és az éjszakától.

Frank feje majd szétpattant. Szíve a torkában dobogott, elviselhetetlen volt a feszültség, a másodpercek úgy nyúltak, mint a percek, a percek, mint az órák, az órák pedig örökkévalósággá váltak.

— Mire vártok még, az anyátok istenit? — hörögte a sebesült. — Biztosra akarnék menni, és így biztosan kinyírnak!

— Kuss! — torkolta le a parancsnok.

— Ez idegek dolga.

Frank elmosolyodott. Idegek dolga? Miféle idegeké? Kinek van még idege? A németeknek még van. Megengedhetik maguknak, hogy legyen.

És mégis a németek vesztették el az idegeiket. Lehet, hogy egy perccel előbb, mint ők, lehet, hogy csak egy másodperccel. Franknak úgy tűnt, mintha egy visszafojtott „Ab”-ot hallana, s előttük a sötétségben különös mozgolódás támadt, újból egymáshoz koccantak a fémek, visszafojtott szitkozódások, gallyzörgés, kimozdult kő görgése hallatszott, amely kattogva gurult lefelé a völgybe.

Aztán másféle csend támadt. Egészen üres, egészen ünnepélyes. Egészen nagy. S ebben a csendben Frank Judit hangját hallotta. Nyögött. Feljajdult. Frank azt gondolta, hogy felmondták az idegei a szolgálatot, a sebesült azonban jobb megfigyelőnek bizonyult.

— Öregem, ezek basznak... — morogta a sebesült.

Frank ezt olyan komikusnak találta, hogy kitört belőle a röhögés. Elővette a zseblámpáját, a sötétség felé irányította, és a fényben Judit felfelé meredő combjait pillantotta meg, és parancsnokának rekedt szitkozódása hangzott: Oltsd el, te barom!

— Basznak? — ismételte meg a sebesült teljesen fölöslegesen a kérdést.

— Igen.

— Basszam az anyátok, basszam az anyátok — sóhajtotta megkönyebbülten a sebesült. Csak nem? Hát neki is megjött az étvágya? Itt fekszik, félig már kilehelte a lelkét, és neki is megjött az étvágya? De hát miért ne? Egyszerre Franknak is kedve támadt. Pokoli kedve. Az ember nincsen fából. Még egypár perccel előbb itt voltak a németek, s ez a tenyészbika, uramisten, rámászik arra a nőre, aki ott fekszik mellette! Vajon mit csinál azzal, akit rajtacsíp, hogy a németek közvetlen közelségében egy nővel hempereg a havon? Legalább kabátot tett a feneké alá?

Hajnalfelé leereszkedtek a Klakáról. A sebesült belázasodott és félrebeszél. Óvatosan belopakodtak abba a hegyi faluba, amelyet ismertek,

és megkeresték a németek által kinevezett bíró lakását, beosontak az udvarba, és megzörgették az ajtót.

— Ki az? — hallatszott belülről egy félénk férfihang.

— Nyisd ki!

— Ki az?

— Nyisd ki, mit kíváncsiskodsz?

— Nem nyitom ki, itt nincs semmi keresnivalótok.

— Rád gyújtuk a házat, és jó pecsenye lesz belőled...

A bíró kinyitotta a zárat. Egész testében remegett.

— Ismersz engem, te gárdista... — szólította meg a parancsnok. A bírónak csak a foga vacogott.

— Ismersz engem, tudod, ki vagyok. Sebesültet hozok, láza van. Gondot viselsz rá. Ha egy haja szála is meggörbül, nincs az a rókalyuk, ahová elbújhatsz előlem.

Félrelökte a bírót, félénk biccentett, hogy vigyük a sebesültet a szobába. Ott bent a bíróné tördelte a kezét.

— A németek... Felakasztanak... — hebegte a bíró.

— A németek még néhány hétig lesznek itt, de mi örökre itt maradunk. Döntsd el, mit csinálsz.

A bírónak még volt néhány ellenvetése. A parancsnok úgy szájon vágta, hogy előtötte a vér. A bíróné okosabb volt. Némán megigazította az ágyat, amelyet még az ő kövér teste melegített be. Aztán az ágyra fektették a sebesültet úgy, ahogy volt, cipőstül.

— Orvost kerítesz, megértetted? Ez a férfi nem kerülhet a németek kezébe, és nem szabad, hogy meghaljon...

A bíró engedelmesen rábólintott. A felesége szemrehányóan nézett rá. Látod, ez a haszon belőle... Miért fogadtad el a tisztséget, te tökfilkó?...

Bücsúzóul megveregették a sebesült vállát, és eltávoztak. Azzal vigasztalták magukat, hogy megtettek mindent, ami tőlük tellett. Így még van valami esélye a sebesültnek. Más megoldás nincs. Tovább már nem cipelhették volna.

Egész nap az erdőben pihentek. Judit odasettenkedett Frankhoz.

— Ne haragudj... akkor éjjei...

Jóízű kacajra fakadt.

— Gyönyörű volt, Judit, nincs miért szégyenkezned.

— Nem tehetek róla, hogy ő olyan...

Igen, olyan volt.

Estefelé felszedték a sátorfájukat. Itt a közelben kellett tanyázni az Ivanov-féle csoportnak. Frank eddig keveset hallott róluk, a hegy másik oldalán táboroztak. Véletlenül vették észre őket, amikor keresztülhaladtak az országúton. Azt még éjjel is észre lehetett venni, hogy kitűnően felszerelt, állig felfegyverzett csoporttal állnak szemben. Körülbelül harmincan lehetnek. Parancsnokuk, aki orosz volt, meghallgatta, miről van szó, aztán beosztotta őket a saját csoportjába. Úgy meneteltek az országúton, mintha vásárra indulnának. Egészen úgy, mintha vásárra indulnának. Két kocsiba fogott tehenet is tereltek maguk előtt.

Kicsivel később letértek az útról, és egy hegyi ösvényen folytatták a menetelést. Vagy egy óráig menetelhettek, amikor egy hegyi tisz-

tásra értek. Bementek valami házfélébe. Üresen állt, de a szoba ki volt fűtve.

— Helyezték magatokat kényelembe — biztatta őket az orosz.

Frank már a sarokba akarta tenni a fegyverét, de akkor barátja és parancsnoka visszatartotta.

— Várj még...

Az orosz felé fordult.

— Mi készül itt?

Az orosz szinte némi kedvteléssel vizsgálta őket.

— Maguk szóval azt állítják, hogy Klakából vannak?

— Nem állítjuk. Onnan vagyunk.

— Csakhogy nekünk más híreink vannak. Klakán ma éjjel egy ember se maradt életben.

— Életben maradt. Mi megmaradtunk.

— Ezt be is kell bizonyítaniuk.

Az orosz, akit Ivánnak hívtak, széles fejtegetésbe kezdett. Klakán ma éjjel a németek tisztítóakciót hajtottak végre, az ő gyűrűjükön egy egér se juthatott keresztül. Azt, hogy valaki Klakából kivágta magát, bárki állíthatja magáról, egy provokátor is.

Frank barátja azonban nem hagyta magát kiprovokálni.

— Holtfáradtak és éhesek vagyunk. Enni és aludni akarunk. A többről majd holnap reggel elbeszélgetünk.

Frank attól félt, hogy a bizalmatlan orosz haragra lobban. De legnagyobb meglepetésére elfogadta az ajánlatot. Húst és pálinkát hozott. Az ördögbe is, ezek olyan parádésan élnek, mint a békében...

Az orosz cigarettával kínálta őket. Mindenki egy egész dobozzal kapott. Franknak az se kerülte el a figyelmét, hogy hosszasan szemügyre vette Juditot.

— Jólaktak?

Frank bólintott, de a barátja nem szólt semmit.

— A padlásan van szalma. Kialhatják magukat. Reggel természetesen elbeszélgetünk.

Felkapaszkodtak a létrán. Frank elterült a szénán, s abban a pillanatban elaludt. Aludt, nagyon sokáig aludt. Hirtelen riadt fel, homlokát hideg verejték borította el. Azt álmodta, hogy a németek bekerítették. A fegyveréért akart nyúlni, amelyet maga mellé fektetett. A fegyver nem volt ott. Abban a pillanatban ébredt fel, s öröm töltötte el, hogy mindez csak álom. Kereste a fegyverét, de nem találta a géppisztolyt.

Frank felugrott. A többiek még aludtak. Felébresztette őket.

— Lefegyvereztek bennünket.

Ez semmiképpen sem festett jól. Lementek a padlásról. A házban nem volt senki, csak egy fiatal legényke őrizte a kijáratot fegyverrel a kezében.

— Hol vannak a fegyvereink? — támadt rá Frank. A fiú vállat vont.

— A parancsnok úgy intézkedett...

— Hol a parancsnok?

— Nem hagyhatják el a házat. A csoport bevetésen van.

Egy ilyen taknyos. Ha pofon vágnánk, lerepülne a feje.

— Türtőztessd magad — csendesítette Frankot a barátja —, majd minden tisztázódik.

Hogy minden tisztázódik, abban Frank nem volt olyan biztos. Az orosz se tetszett neki, és más egyéb is szúrta a szemét.

Este a csoport visszatért a bevetésről. Mindegyiken vadonatúj cipő volt, új ruha, fegyvereik frissen olajozottan csillogtak. Nem volt nehéz eltalálni, hogy milyen bevetésről tértek vissza. Egy zsákokkal megpakolt lovasszekeket kísértek. A zsákokban cukor. Tehát ilyen csoport ez...

Az orosz néhány fegyveres férfi kíséretében a szobába lépett. Egész karton cigarettákat tartottak a kezükben. Kirabolták az üzletet, kirabolták a trafikot, tegnap valami istállóba törtek be. Ha a németek kinyírták volna őket, a környező falvak lakossága egyenesen megváltásnak tekintette volna. Csakhogy ilyenekre a németek nemigen vadásztak.

— Banditák — suttogta Judit.

— Mi joga fegyvereztek le bennünket, és miért áll őrt itt ez a fegyveres fiú — kérdezte a parancsnokunk.

— Csönd legyen — torkolta le az orosz. — Kérdezni csak én kérdezhetek. Visszaadjuk a fegyvereiket, de előbb tudnunk kell, hogy kikkel állunk szemben. Óvatosaknak kell lennünk, mert mindenütt csak úgy nyüzsögnek a provokátorok és az árulók.

— És hogy akarnak meggyőződni arról, hogy mi nem vagyunk árulók?

— Erre megvannak a magunk módszerei.

Parancsnokunk nyugodtan felállt. Lassan s körültekintő óvatossággal kifejtette kabátja bélését, s egy összegyűrt papirost húzott ki onnan. A papirost átnyújtotta az orosznak. Az átvette, és sokáig olvasta az oroszul írt sorokat. A pár szóboi álló igazolványt többször is elolvasta. Már nem hordta olyan fenn az orrát.

— Haraso... — mondta az orosz váratlanul. — Adjátok vissza a fegyvereiket.

Két férfi behozta az elkobzott géppisztolyokat.

— Velünk akarnak maradni? — kérdezte az orosz barátságatlanul.

Frank nyelvén volt már, hogy nem. Judit arcán is látta, hogy a legszívesebben elutasítaná az ajánlatot. Az orosz maga se szánta meghívásnak, legszívesebben azt mondta volna, menjetek, amerre a szemetek lát. Parancsnokuk azonban meglepő határozottsággal kijelentette, hogy maradni akarnak. Az óriásnak a visszafojtott dühtől elfátyolosodott a tekintete, de mit tehetett. Frank végignézte a csoport többi tagját. Úgy érezte, hogy néhányan közülük örülnek ennek az elhatározásnak.

— Haraso — jelentette ki az orosz ellenségesen. — Ha maradni akarnak, hát maradjanak. De nálam vasfegyelem van...

— A vasfegyelemből sohasem elég — mosolyodott el a parancsnokunk.

Maradtak. S hamarosan megtudták, milyen csoportba kerültek.

Azon az éjszakán egy pálinkafőzöt foglaltak el. Mulatoztak, ittak, s aztán az oroszoknak a marhahúson kívül még más húsrá is gusztusa támadt. Az új tagokban nem bízott. Igaz, hogy volt fegyverük, de mintha állandó megfigyelés alatt tartotta volna őket. Frank többször eredménytelenül próbálkozott, hogy a csoport többi tagjával beszédbe elegyedjen, de ez sohasem sikerült. Az orosz alighanem megtiltotta. Frank úgy érezte magát övéi között, mint egy kiközösített.

A tavasz korábban érkezett, mint máskor. A Vörös Hadsereg már közel volt. Nehezen, lépésről lépésre nyomultak előre a körömszakad-

táig védekező ellenséggel szemben. Ezalatt a partizánok pálinkafőzőket rohamoztak meg, trafikokba törtek be, kifosztották a földműveseket, félelemmel árasztották el az egész vidéket. Frank megfigyelte, hogy az irtványlakók és a partizánok között nem volt semmi bizalom. Az emberek félték tőlük, ha valahol lakmároztak, a háziak a sarokba szorulva meredtek rájuk. A szemükből félelem és gyötrellem sötétlett.

— Ne hagyjatok ezzel egyedül — kérlelte őt egyszer Judit —, ez az Iván furcsa szemeket mereszt rám.

Frank ezt egyébként már előbb is észrevette.

— Nem kell semmitől se tartanod — nyugtatta meg a lányt, de ez a megnyugtató nem hangzott meggyőzően. Túlságosan is tudatában volt, hogy pár főnyi csoportuknak nincs valami irigylésreméltó helyzete az óriás hallgatag, ellenszenves bandájának közepette. Az ő hatalmuk alatt álltak, mindig ügyelt rájuk valaki, minden szavukra figyeltek, még szót se válthattak egymással. Talán mégis jobb lett volna alkalmas időben kereket oldani. Frank ezt a parancsnokának is megmondta. De ő egyetlen szóval felelt rá: Nyugalom... Frank azonban érezte, hogy hamarosan valami történik, valaminek történnie muszáj.

Az a valami hamarosan be is következett. Szép, tavasz eleji vasárnap volt, már egész közel járt a front, orosz felderítő repülők benregtek a fejük felett, egy hegyi ösvényen haladtak előre, az orosz pihenőt rendelt, és kijelölte az őrséget. Frank tudta, hogy milyen bevetésre indulnak. Ez a mai bevetés is olyan, mint az azelőttiek. Az orosz kiadta a parancsot, hogy tisztítsák meg a fegyvereiket. Mindannyian hozzáláttak a puskák meg a géppisztolyok tisztogatásához, amelyeket alighanem még egyszer se használtak. Harminc állig felfegyverzett férfi... Ez a partizánharcok viszonylatában már komoly erőt képvisel!

Az orosz hirtelen füttyentett egyet. Frank nem értette, miféle jeladás ez, de a többiek azonnal hasra vetették magukat. Frank hiába nézett körül, semmi gyanúsat nem látott. De nem is lehetett semmi gyanúsat észlelni, az erdő melletti tisztáson akkurátus léptekkel egy ünneplőbe öltözött parasztember bandukolt, fehér ingben, fekete ruhában, fekete kalappal a fején. Amolyan igazi tavaszi vasárnapi idill. A hosszú tél után talán most jött ki először a földre, hogy megnézzze, hogyan nő az őszi vetés. A paraszt egészen békésnek mutatkozott, magasán a feje fölött fülemüle csattogott.

Iván egy intéssel két emberét rendelte magához. Halk, de igen határozott utasítást adott nekik. A két férfi óvatosan eltávozott. Jó időbe beletelt, amíg Frank észrevette őket, akkor már a földműves háta mögött álltak. Azt is látta, hogy egyikük a parasztot puskával noszogatja, hogy jöjjön velük. Odahozták az erdőbe. Idősebb ember volt már, a tekintete nyugtalanul ide-oda repdesett. Frank nem hallhatta, mit kérdez tőle Iván, s a paraszt feleleteit sem. Csak annyit látott, hogy az óriás fekete jegyzetfüzetet húz ki a zsebéből, lapozgat, lapozgatja, s aztán néme megelegedéssel, mint aki megtalálta, amit keresett, az összecsucott füzetet újra a zsebébe süllyeszti. Hangosan, hogy mindenki hallja, megparancsolta a két férfinak, hogy vezessék el a parasztot. — Vezessétek el, és gondosan őrizzétek! A megrémült gazda segélykérően nézett szét, de mindenütt csak néma tekintetekkel találkozott.

Iván egyenesen Frankhoz lépett. Az arc kifejezésében volt valami, amely Frankot erősen nyugtalanította.

— Nos — mondta az orosz —, most végre próbára tesziünk benneteket. Ezt az embert Mahalának hívják, fasiszta és német besúgó. Te — mutatott Frankra — agyonlövöd. Ez parancs.

Az orosz ormótlan pisztolyt húzott ki a zsebéből, és Franknak nyújtotta. Annak megremegett a kezében. Ez teljesen lehetetlen. Ez az ember nem német kém, ez közönséges gyilkosság lenne.

— Ez az ember nem német kém — kiáltotta Frank felháborodottan. De Iván éppen erre várt.

— Ez annyit jelent, hogy megtagadod a parancs végrehajtását?

— Az ilyen parancs végrehajtását megtagadom — ordította Frank —, nem vagyok gyilkos.

Az óriásnak elsötétültek a szemei.

— Nos, végre kimutattátok a fogatok fehérjét, galambocskáim. Húst zabálni, vodkát vedelni, azt igen, de a német kémet agyonlőni, azt nem. És miért nem? Azért, mert mindannyian egy húron pendültök. Ti is éppen olyan árulók vagytok, mint ő. Én ezt az első perctől kezdve gyanítottam.

Ebben a pillanatban érte az ütés, amelytől, mint kivágott fa, végigdőlt a földön. A parancsnok ütése találta nyakszirten. Az orosz levegő után kapkodva, nyöszörögve feküdt, a parancsnok kirúgta kezéből a revolvert, és a nyakára lépett.

— Disznó — üvöltött az oroszra. — Ha mozdulni mersz, széttaposlak, mint egy kígyót.

Míndez egy szempillantás műve volt, mielőtt bárki bármit is tehetett volna. De így is fantasztikusan kockázatos pillanat volt, rájuk négyükre voltak szegezve az összes fegyverek, csak meg kellett húzni a ravaszokat. De Frank parancsnoka ennek ellenére már a helyzet ura volt.

— A partizánstáb különleges megbízottja vagyok — jelentette ki határozott, nyugodt hangon. — Átveszem feletteket a parancsnokságot. Akinek nem tetszik, öt percen belül eltávozhat. Aki itt marad, ezentúl kizárólag az én parancsaimnak engedelmeskedik.

Puskalövés dördült. Egyetlenegy. A parancsnok előrántotta a revolverét, s kétszer arra a fiúra lött, akinek a puskája füstölgött.

A fiú vérbe borulva összerogyott. Frank barátjának a golyója keresztüllőtte a torkát.

— Még valaki? — kérdezte.

Nem. Senki semmit nem akart már. A férfiak dermedten, meghunyászkodva álltak. Az orosz mozdulatlanul feküdt a földön. Csak a szemeit forgatta, mint egy megrémített kutya.

— Állj fel, disznó! — rúgott belé a parancsnok.

Az orosz nagy nehezen feltápászkodott.

— Mutasd azt a blokkot! — parancsolta neki. Az orosz előhúzta a jegyzetfüzetet. A parancsnok belenézett, köpött egyet, és Frank elé dobta a füzetet. Frank belelapozott. Nem volt abban semmi más, csak hangjegyek.

— Zeneszerző? — kérdezte Frank.

— Nem. Zongoraművész — felelte az orosz csendesen, nyilván bele nyugodott már a sorsába.

— Lefegyverezzük? — kérdezte Frank az új parancsnokot.

— Nem. Meghagyjuk a fegyvered — fordult az orosz felé. — Mától kezdve egyedül téled függ, hogy milyen kísérszöveggel adunk át a tieiteknek. Vagy harcolni fogsz, te ördögfajzat, vagy az NKVDU visz el mint banditát és gyilkost! És ez mindnyájatokra érvényes. Megértették?

A férfiak lehajtották a fejüket. Megértették. És néhányukon látszott, hogy örülnek a váratlan fordulatnak.

— Így... És most indulunk... — rendelkezett a parancsnok, aztán hogy mindenki hallja, Frank felé fordulva még hozzátette:

— Ivánt a te gondjaidra bízom. A legkisebb gyanús jelre golyót repítesz a fejébe. Személyesen felelsz érte!

Megint volt csoportja. És amint később kiderült, nem is a legrosszabb.

Már hosszabb ideje meneteltek, amikor egyszer Iván legényei közül az egyik Frankhoz furakodott.

— Szép csizmái voltak — súgta titokzatosan.

— Micsoda? — bámult rá Frank értetlenül.

— Annak a parasztnak, annak a Mahalának szép csizmái voltak.

Frank köpött egyet. Agyon kellett volna lőniük az orosz. Elhatározta, hogy az első adandó alkalommal megteszi.

Legszívesebben most is kiköpött volna, de a gyászoló terem erre igazán nem alkalmas hely. Egy jól értesült emberke az imént itt járt a ravatal előtt, és beavatottan suttozta a társának:

A felkelés alatt gyáván viselkedett...”

V.

A halottól való búcsúzkodás az előre tervezett ritmusba lendült. Így kell ennek lennie. Csak semmi kilengés, semmi rés, semmi torlódás, semmi zavaró momentum. Frank a felvonulás intenzitását percenként harminc emberre becsülte. Két nap alatt a gyászoló teremben mintegy harmincezren váltják fel egymást, és további ezrek gyűlnek össze az épület előtti téren. Frank előtt a felvonulók arca már összefolyt, nem volt képes megkülönböztetni az egyéni vonásokat, részleteket, mindnyájan megegyeztek valamiben. Mindnyájan komolyak és közömbösek voltak. Frank figyelme megcsappant, különben rögtön észrevette volna, hogy valami előre nem látott dolog történt. Nem vette észre, hogy a bejáratnál különleges zaj támadt, csak a „tűnj el innen” kiáltásra figyelt fel, ennek a hangneme ugyanis annyira kivált a gyászterem hangulatából, hogy Franknak önkéntelenül is a kijárat felé kellett fordulnia. A rendezőség valakivel viaskodott, meg akarták akadályozni, hogy a terembe jusson. Frank ezt az embert ismerte. Megismerte a hangjáról.

A férfi vattával bélelt koszos munkazubbonyban, szurkos bakancsban, a hidegtől kicserzett kezekkel, mocskosan és ápolatlanul ellökte a csend és a béke két órét, izgatottan berohant a terembe, zavartan körülnézett, és megállt a ravatal előtt. Frank jól látta e különös jelenet szemtanúinak arcán kirajzolódni a meghökkent kérdést, ki ez a pimasz alak, hogy merészel ide betörni? Ez megszenstelenítése egy komoly, ünnepélyes aktusnak, s annak ellenére, hogy semmi se kötötte őket a halotthoz, s nem is éreztek valami nagy tiszteletet vele szemben, felháborította őket magának az aktusnak a bemocskolása, úgy érezték,

hogy saját méltóságuk és komolyságuk valamiképpen csorbát szenved ezzel. Eh, ezek a mai fiatalok... A velejükig romlottak, romlottak!

A hátsó teremből előjött a titokzatos férfi, a szemle parancsnoka. Megállt a sarokban, és felháborodottan nézett körül. Valamit súgtak neki, erre még dühösebben rázta a fejét, nem, ez még rosszabb lenne, csak hagyjátok, hadd menjen el, hamarosan minden a régi kerékvágásba ugrik. Nem kockáztathatunk itt semmiféle tülekedést vagy esetleg verekedést.

Majdnem valamennyi szem elátkozta az állami aktus meggyalázóját, míg ki nem derült végül, hogy nem mindennapi tragédiának a szemtanú.

A koszos, rongyos, szurkos bakancsú fiatalember idegesen gyűrögette kezében összeszakadt sildű sapkáját. Hátát hirtelen zokogás rázta meg, fejével az üvegbúrára csuklott, és némán mozgatta a száját. Aztán kirohant a teremből, mintha ördögök úzták volna.

Frank, amíg a fiatalember a ravatalnál állott, előlépett rejtekhelyéről, és feléje irányította az objektívjét. De lassan, anélkül, hogy expozált volna, leengedte a fényképezőgépet.

Szentimentális ökör vagyok — szidta magát. Egy ilyen képet...

Kétségtelen, egy ilyen felvétel erősen gazdagította volna Frank titkos gyűjteményét. De nem tudta megtenni.

Frank kiszaladt a fiatalember után a fagyos utcára. Utolérte, és a vállára tette a kezét.

— Martin.

Még mindig könnyesek voltak a szemei.

— Ó, bátyó.

Frankot nem bácsinak, hanem bátyónak hívta. A kiejtés miatt. Valamikor, amikor még kicsi volt, nehezen tudta kimondani a cs betűt. Így ragadt Frankra a bátyó.

— Apám... Miért beszél mindenki rosszat róla? Amig egészséges és hatalmas volt, mindenki félt tőle, most meg csaholnak a hullájára.

— Butaságokat beszélsz, Martin.

— Örülnek neki, mindenki örül, hogy meghalt. Az a szuka is örül.

Frank le akarta torkolni. De minek is? Martinnak már senki sem tudja megmagyarázni, hogy nem az az aranyszőke okozta apja bukását és halálát.

Ahelyett, hogy vitába szállt volna vele, csak ennyit mondott:

— Vele kellett volna jönnöd, Martin, és ünneplőben...

— Én? Vele? Egy ilyennel? Aki ma is henteregni fog a manekenjével...

— Türtöztesd magad, Martin — szólt rá Frank.

— Eh, ringyó ez... Hiszen te is tudod, hogy ringyó... — könnyített Martin a keserűségén. Frank nem ellenkezett vele. Minek is? És hátha úgy van, ahogy Martin állítja? Hátha ma éjjel a manekenjével fog hemperegni? Ki ítélné el érte? Jobban tenné talán, ha képmutató arccal otthon maradna, jajveszékelést és szomorúságot színlelne? De a feltételezés így is elképesztő volt. Az államférfiú a ravatalon, a felesége, az állami özvegy pedig a szeretője ágyában hempereg. Frank ma látta őt, a gyászruha nagyon jól állt neki. És igen izgató lehet, ahogy egyenként leveti magáról a feketét, a fekete bundát, a fekete kalapot, a fekete kesztyűt... A fekete ruhát, a fekete harisnyát, a fekete csipkés fekete kombinét, a fekete melltartót.

— Legalább átöltözködhetnél volna, Martin.

— Nem volt rá időm. Nem akartam idejönni. Nem tudom, mi fogott el hirtelen, de egy pillanatra... Ide kellett jönnöm, a munkából futottam el, most aszfaltozzuk a főutat, sürgős munka, holnapra kész kell lennie, arra megy majd a gyászmenet.

Egy darabig mindketten saját gondolatukba mélyedve szótlánul lépegettek. Martin a ringyóra gondolt, aki elrontotta apja életét, Frank meg arra, hogy ez a fiú a főutat aszfaltozza, három nap alatt készen kell lenni. Ilyen fogcsikorgató hidegben. Mennyit bírhat ki egy ilyen aszfaltozás? Egy hónapot, kettőt?

— Gyere el egyszer hozzám, Martin. Tudod, hol lakom. Ha valamire szükséged lenne...

— Szépen keresek, bátyó.

— Nem így gondoltam. Gyere, hideg van, betérünk valami eszpresszóba.

— Nem mehetek, bátyó. Csak úgy elfutottam. De te eljöhetnél, a mama nagyon örülne.

— A mama veled lakik?

— Igen. Tudod, megnősültem. És gyereket várunk. A lakásunk nem valami híres, kint a külvárosban, a hídon túl, föltétlenül gyere el, bátyó...

Frank felírta a címet, és megígérte, hogy elmegy. Jó, egyszer majd eljön — mondta.

Az aszfaltozómunkás elrohant. Frank még látta, ahogy szaporázza a lépteit. Derék férfitvé serdült. Frank valamikor arról mesélt neki, hogyan győzte le az óriást Popay, a tengerész, ha megette a spenótot. A fiúnak tetszett a mese, és mindig Frankon próbálta ki a spenót hatását, és mindig ki is ütötte Frankot. Frank a jól megtermett aszfaltozómunkás után nézett. Most már igazán nem szívesen kapna tőle egy balegyenest vagy jobbhorgot.

Egyszer, annak ma már hat éve, Martin Frank autója felé integetett. Frank lefékezett. Mi van, Martin?

— Vigyél magaddal, bátyó.

Frank beültette az autóba. Alig mentek száz métert, a fiú kérte, álljon meg, ki akar szállni.

— Hová akartál tulajdonképpen menni?

— Sehová, bátyó. Csak ki akartam próbálni, milyen érzés egy ilyen kis autóban ülni...

Mi köze ennek a jól megtermett aszfaltozómunkásnak a hat év előtti beképzelt taknyoshoz? Semmi. Megtalálta önmagát. Az édesapjának ez nem sikerült...

VI.

Frank nem kívánczozott vissza, nem akart a hideg teremben ácsorogni, ahol úgyse történik most semmi. Az özvegyet, a kabinet tagjait, a tábormokokat, a díszőrséget álló úttörőket már úgyis megörökítette, a siránkozó öregasszonyt holnap is lefényképezheti, hiszen a szerkesztőségbe a második napról is kell még felvételeket vinni, Galovič már megvan, ő holnapután is szónokol még, mit keressen ott. A zászlókat jeges szél lebegtette, és mindenütt neonfények égtek. Ezúttal vala-

mennyi világított. „Nocsak — gondolta Frank —, aszfaltoznak és kicserélik a kiégett égőket...” Valamennyi kirakathól a halott portréja bámult a borongós utcákra, az egyikben fekete keretben, a másikban nevének kezdőbetűivel, még arrébb különféle jelszavakkal díszítve. A nép nagy fia távozott, a hálás nemzet nem felejt, a munkásosztály meghajtja fejét...

A hálás nemzet gondterhelten siet föl-alá az utcákon. Sem kedve, sem ideje, hogy a halottra gondoljon. Legföljebb, akárcsak Frank, figyel a fényekre, s azt mondja magában, na végre, esetleg még megkérdezi: ennyi fölösleges áramunk van?

A hálás nemzet meggörnyedve, elkámpicsorodva, a szűrös széltől könnyezve föl-alá siet az utcákon. Ő pedig rájuk mered az összes kirakatokból, nézi az összevissza túrt piszkos várost, a felszedett kövű utcákat, amelyek közül a főutcát most lázas sietséggel aszfaltozzák. Senki se takarítja el az útszéltre hányt, megjegesedett dísznőságot, amely a lekopott homlokú házsorokkal együtt még csak megsokszorozza ennek a fagyos napnak az embertelenségét. A közlekedéstől távol eső szabad térségek, parkok és terek érintetlen hava már megfeketedett a sok-sok gyárkéményből áradó koromtól, mely ellepte az egész várost, és rendületlenül szivárog az utcákba, lakásokba és az emberek tüdejébe. Ma legalább a városra nehezedő örökös bűzt, a nagy kémiai gyár kénhidrogén bűzét, amely éjjel-nappal fertőzi a város levegőjét, szétkergette a szél. A városon kívül tábla köszönti az autón és motorkerékpáron érkező látogatókat, de a bűz a maga külön köszöntésével megelőzi ezt a táblát.

A szél a síkos járdán teherautókról lehullott papírdarabokat kerget. A csikorgó villamosokat körülaggatták az utazók füzerei. A járókelők, a hó, hamu, só és piszok szürke masszájában botorkálnak. A rádió reggel olvadást jelentett. Ha beválik a jóslat, még rosszabb lesz, a járdákra fagyott keverék fekete, ragacsos sárrá változik.

A gyümölcskereskedés előtt hosszú sor állt. Citrom érkezett. „Már úgy megszoktuk a sorban állást, hogy báránytürelemmel várakozunk, el se tudjuk képzelni, hogy valami simán, minden nehézség nélkül menjen” — gondolta Frank.

Más évszakban nem néz ki a város ilyen barátságatalannak. A halott rossz időt választott a távozásra. Ő természetesen a várost sohase látta így. A város feletti nagy villában élt, a házmaster minden reggel lesöpörte a járdát és a lépcsőket, amelyeken végigment, hogy beülhessen a nyolchengeresbe. Még ki se jött a villából, már a ház előtt várakozott a befűtött, hatalmas autó, hogy elszállítsa barokk stílusú rezidenciájába. Mikor nedvesítette be utoljára cipője talpát? Mikor csúszott meg utoljára a jeges járdán? Az utóbbi években, leszámítva a vadászatokat, amelyek számára menekülést, kielégülést, pihenést jelentettek és szenvedélyévé váltak, egyetlen lépést se tett gyalog. Ha egyáltalán kitekintett a városra, akkor a villa vagy a kifűtött nyolchengeres ablakán keresztül. És évente néhányszor a tér ünnepélyesen feldíszített tribünjéről.

Frank nem irigyelte tőle ezt az életet. Nem volt rajta semmi irigyelni való. Igaz, hogy volt kényelmes villája, csakhogy megfeszített munkatempója meg is kívánta ezt a sürgető és fokozott kényelmet, hiszen tulajdonképpen állandóan hivatalban, szolgálatban állt, ha valahol valami történt, az éjszaka bármelyik órájában felkelthették. Frank min-

den következmény nélkül kikapcsolhatta a telefonját, az államférfiú dolgozóasztalán több olyan távbeszélővonal is állt, amelyet sohasem kapcsolhatott ki.

És kényelmes, gyors autóra is szüksége volt, hiszen sokat utazott, a sürgető helyzet nemegyszer úgy hozta magával, hogy távol eső helyekre kellett eljutnia, még hozzá minél előbb.

Volt kertésze, kellett is, hogy legyen, állása megkívánta a reprezentációt, öltözködése se lehetett akármilyen, minderre szüksége volt, kellett hogy legyen, lehetett, ezt csak nagyon kevesen és a be nem avatottak irigyelhették tőle.

És a munkáján sem volt sok irigyelnivaló. Naponta számtalan fontos és kevésbé fontos problémával kellett foglalkoznia, olyanokkal is, amelyekhez egyáltalán nem értett, de amelyekért felelősséggel tartozott. Már mindjárt a reggeli postával kezdődött. Egy vegyi kombinátus felépítése... Lakás a színésznőnek, rendkívüli autótulvány az írónak... a kvótán felüli autótulványokról való döntés jogát is magának tartotta fenn, így azután asztalán feltornyosultak a különféle kis szar ügyek, amelyet bármelyik helyi érdekű hivatal referense is elintézhett volna. Természetes, hogy a polgárok hozzá fordultak minden ügyes-bajos dolgukkal, de egy jól működő hivatalnak ez nem okozhat fennakadást. Csakhogy ő mindenről maga akart dönteni. Így azután az ország igazgatása helyett protekciós lakásügyek, személygépkocsik utalványait intézte, vagy pedig arról döntött végleges és visszavonhatatlan jogkörrel, hogy valamilyik kétes tanulmányi előmenetellel rendelkező diák tanulhat-e a főiskolán, vagy arról, elengedhető-e valamilyik sikkasztónak a még le nem töltött büntetése. Milliárdokról kellett döntenie, és ezresekkel babrált. Idővel amolyan mindenügyi referens vált belőle, a részletekbe reménytelenül belegabalyodott minden es előadócska, holott az országépítés fő irányvonalait kellett volna meghatároznia. Mindenről döntött, arról is, hogy mi a jog és mi a jogtalanság, szuveréne nyilatkozott a művészetéről, amelyhez semmit sem értett, ma a mezőgazdaságról tartott tanácskozáson vett részt, holnap a vízgazdálkodás bonyolult technológiai összetevőiről vitatkozott... Felhárborította a rosszul működő közlekedés, egy időre a saját felügyelete alá vonta, s nem oldott meg semmit.

Az csak természetes, hogy ilyenkor mindig mások voltak a hibások. Fejében a nemzet lassanként egy fejetlen, alakatlan tömeggé változott, akit kézen fogva kell vezetni, őrizni és büntetni kell, mert nem méltó a bizalomra, hiszen mindent fordítva csinál, őellene dolgozik, irigyli hatalmát, és tönkre akarja tenni. Az utolsó években már senkiben sem bízott. Mindenki elárulta, elhagyta, becsapta, kijátszotta, senkire se támaszkodhatott.

Éktelen haragra gerjedt, amikor tudomására jutott, hogy az a cementgyár, amelyet néhány évvel azelőtt ő nyitott meg ünnepélyesen, olyan sovány mészkrétegű alapra épült, hogy a gyár jelenlegi kapacitása mellett két-három éven belül kimeríti a nyersanyagot. Személyesen utazott a helyszínre, bezáratta a tervezőket, elmozdította a helyükről az előadókat és építészmérnököket, és olyanok, akiknek semmi közük sem volt a gyár tervrajzához, szabotázsért magas büntetéseket kaptak.

Elfelejtette? Elfelejtette volna, hogy akkor senkire se hallgatott?

Elfelejtette, hogy ő maga szabta meg végleges érvénnyel, hol álljon a cementgyár? Elfelejtette, hogy a kerületi város ünnepségén a helyi funkcionáriusok és szakértők küldöttsége kereste fel, és figyelmeztették, hogy a cementgyár éppen a „szél” irányában fog állni, és az ország legszebb városát elborítja majd a fehér por? A helyi viszonyokra támaszkodó ellentervrajzot nyújtottak be. A völgy másik oldalán, közvetlenül a mészkőhegy aljába javasolták a cementgyár felállítását. Milliós költségmetakarításra hivatkoztak, és a város, az ő városuk, továbbra is az ország gyöngye marad.

Elfelejtette volna? Teljesen elfelejtette, hogy sürgető kérésükre és magyarázataikra mit válaszolt? Alighanem elfelejtette. Frank nem felejtette el. Frank tanúja volt annak, hogyan támadt a küldöttségre.

„Nem engedem meg, hogy a helyi polgárivadékok megakadályozzák az ország iparosítását.”

Igy volt. Befellegzett. A hátát mutatta nekik. Azok meg vállat vontak, és felháborodottan, sértődötten, fanyalogva eltávoztak.

Ma a mészkövet a cementgyárba néhány kilométeres kötelpályán szállítják abból a bányából, amelyet nemrégén nyitottak ugyanannak a hegynek a tövében, ahol a helyi viszonyokkal ismerős polgárok a cementgyárat eredetileg fel akarták építeni. A várost elborítja a szürkésfehér, vastag cementpor. Ha a városban néhány órás tartózkodás után megtörlöd az arcodat, könnyen előfordulhat, hogy az éles por-szemek véres csíkokat húznak a bőrödön.

Ma? Ó a ravatalon fekszik, és annak a városnak a küldöttségében, akik most díszőrséget állnak, ketten is vannak olyanok, akiknek annak idején a hátát mutatta...

Bizonyára az évek múlásával maga is meggyőződhetett arról, hogy nem egy „tollvonása” haszon helyett katasztrófát jelentett. De mindig mások voltak a hibások. Mindig őt akarták elfűrészelni. Hamis adatok aláírásával akarták diszkreditálni, lehetetlenné tenni.

Végül már félt bármiről dönteni. De annál csökönösebben ragaszkodott saját személyi pozíciójának megerősítéséhez, egyre nagyobb teljhatalmat csikart ki, a saját kezében akart összpontosítani minden hatalmat. Nem azért, hogy kormányozzon, arról lemondott. Hanem hogy fenntarthassa magát, hogy megmeneküljön. Így kevésbé volt sebezhető, nagyobb biztonságban érezte magát. De így is félt. Félt. Egyetlen embertől félt, aki kívül rekedt az ő hatalmán, s akinek legalább olyan szilárd vagy talán még nála is szilárdabb volt a hatalmi helyzete. Galovióttól félt. Joggal félt tőle, joggal tételezte fel, hogy egész idő alatt lesben áll, hogy kitörhesse a nyakát.

Frank, aki ennek a szédületes karriernek emelkedéseit és buktatóit iankadatlan érdeklődéssel figyelte, miközben nem minden emelkedést és nem minden bukást látott emelkedésnek és bukásnak, már régóta előre érzett mindent. Már nem voltak jó barátságban, de Frank még mindig azon tanakodott magában, ne menjen-e utána. Talán elmondhatna neki mindent, de ez fölösleges gondolat volt. Már késő volt, hogy bármin is segítsen. És idővel Frankot már nem is érdekelte az államférfiu sorsa. Az utóbbi időben csak egyetlenegyszer fogta el némi szájalom iránta...

(Folytatjuk)

KÉT JEGYZET

PODOLSZKI JÓZSEF

AZ AKCIÓ MINT ALKOTÓI MAGATARTÁS

Az akcióról általában

Elindultunk. Az utat nem láthattuk, eleinte nem is volt annyira fontos, később meg már hozzászoktunk a tapogatózáshoz. Vagy dehogyis szoktunk hozzá. Ahogy Hans Castorp mondaná, csak azt szoktuk meg, hogy nem tudjuk megszokni. Mindenesetre egy állapotról van szó és nem egy helyzetről. A helyzet változtatható, sokszor elmozdul, jobbára külső erők teremtik, és az individuum csak mint pillanatnyi tartós vagy kevésbé tartós egzisztenciális sikot veszi tudomásul. A helyzet a külső határ. Ezzel szemben az állapot állandó, belső, lényegi meghatározó, maga az individuum és határai helyett irányai vannak, melyeket nem a tevékenység mint véghezvitt tett, hanem a tevékenység kényszere határoz meg.

Szükségem volt e különválasztásra, mert az akcióról, mégpedig a belső akcióról akarok szólni, mely sohasem a helyzetből, hanem az állapotból fakad. Ugyanis a helyzet csak külső akciókat eredményezhet, s a külső akció lényege mindig a helyezkedés, legyen az idomulás vagy megállás. Tartalma így nem is az akcióigény, a tettvágy vagy helyesebben a tettkényszer, hanem az egyén helyezkedési törekvése, az adott helyzet definiálása, kijelölése, rögzítése vagy változtatási törekvése. Ezért függvény, önmagát soha meg nem határozó, gerinctelen és megbízhatatlan, szélkakas jellegű, mely mindig egy adott egyén és egy adott helyzet viszonyától függ. Ha változik a helyzet, változik az akció lényegi tartalma is, sőt sokszor feleslegessé válik, megsemmisül. Mert alapjában véve az ilyen akció nem más, mint a taktika megnyilvánulási formája, és etikája a taktikus etika.

Vele szemben helyezkedik el a belső akció, az állapotból eredő. Ennek fő jellegzetessége az állandóság és az egyértelműség, bár ugyanakkor milyenségét jelentősen befolyásolja a helyzet és az egyén adott viszonya, ez azonban csak a milyenségére hat ki, minőségére nem, míg a külső akció esetében épp az utóbbit határozza meg. Ez tehát az egyik lényeges különbség a kétféle akció között. A másik a már említett tettkényszer megléte az egyiknél, illetve hiánya a másiknál. Ugyanis a belső akció, bár a környezetre irányul, akár a külső, nem a környezetből ered, kútfője az egyén, az állandóan felajzott aktív egyéniség.

Ezért nem is a környezet határozza meg elsősorban sajátosságát, hanem az individuum, és így minden esetben specifikus, egyedi és egyszeri, csak arra az egyénre és arra a körülményre jellemző, míg a külső akció lehet tömeges, egy egész csoport vagy közösség sajátja. És épp e kétféle akció, aszerint, hogy melyik az individuumra jellemző, határolja el és különbözteti meg az alkotót a termelőtől, az író-t a publicistától, a tudóst a mérnöktől, a forradalmárt a politikustól.

Az utolsó (forradalmár—politikus) esetben nem olyan egyértelmű és világos a tagolódás és az elkülönülés, mint az első háromban, ezért szükségesnek tartok egy rövid kitérőt.

Az imént a belső akció egyik lényegi meghatározóját a specifikusban, az egyediben, az egyszeriben láttam, nem sokkal később pedig azt állítottam, hogy a forradalmárt a belső akció különbözteti meg a politikustól, s így látszólagos ellentmondásba kerültem. Ugyanis kitudott, hogy a forradalom tömeges mozgalom, egy túlnyomórészt azonos eszméket valló, azonos társadalmi körülmények között élő csoport, vagyis egy osztály közös akciója. Így érvényét veszíti az egyedi elem. Am ez csak látszólagos paradoxon, és nem kivételről van szó, tehát szükségtelen a „kivétel erősíti a szabályt” tétel alkalmazása; szükségtelen, felesleges és téves is. Mert miről is van szó? Kétséggkívül a forradalom több ember, egész réteg azonos akciójának az eredménye, de az is nyilvánvaló, hogy ennek a rétegnek nem minden egyes tagja forradalmár a fogalom szűkebb értelmében. Sőt, csak igen kevés az izzig-vérig forradalmár. Mert ne feledjük el, hogy itt nem kizárólagosan a fegyveres harcra gondolunk, a forradalmárt nem a lázadás avatja forradalmárrá, nem a fegyveres forradalmi harc, hanem az állandó szellemi, ideológiai és gyakorlati munkásság. A kettő egysége nélkül nem beszélhetünk forradalmárról, csak forradalmi ideológusról vagy forradalmi harcosról. És most már világos, hogy a forradalmár akciója éppolyan egyedi és sajátos, mondjuk így, eredeti, mint az alkotóé vagy a tudósé. Az őt kísérő és körülvevő réteg csak az akció bázisa, közeg, mely ugyan döntő fontosságú a forradalmi tett megvalósulása szempontjából, de nem döntő jelentőségű a forradalmár akcióját tartva szem előtt, ugyanis a közeg elvesztésével a forradalmár nem szűnhet meg, és nem is szűnik meg forradalmár lenni.

Irodalmunk aktivizálódása

A negyvenes évek szocialista realista törekvései, valamint az ötvenes évek vajdaságiaskodó magatartása után egy széles körű és igen változatos irányú, valamint rétegződésű irodalmi angazsáltság tapasztalható irodalmunkban. Míg az előző két korszak egysíkú volt és egy bizonyos központi mag köré koncentrált, napjaink irodalma újszólván nem ismeri, vagy helyesebben, nem akarja elismerni a határokat, minden lehetőséget kihasznál, minden alkalmat megragad, átszövi és magába szívja az eseményeket, mindenre reagál, mindennel szemben állást foglal, egyszóval igen fontosnak tartja, hogy véleményt nyilvánítson az eseményekről és jelenségekről, és ez az aktivitás, ez az állandó aktualitási igény területileg sincs korlátozva, kiterjed az egész

KLASIA

DOBO TIHAMER

rajz II

világra, úgy hogy a legkülönbözőbb hullámzások és áramlások figyelhetők meg. Persze, azért most sem beszélhetünk egy amorfi irodalmi légkőről, ez teljesen meghatározatlan irodalmi magatartásról, mely aztán a körülményekkel és az eseményekkel összhangban változik, semmisül meg és születik újjá. Sőt, egy szigorúan meghatározott magatartásról van szó, egy elméletileg is definiált alkotói viszonyulásról és felfogásról, ez pedig az individuális-esztétikai alkotói magatartás. A súlypont tehát nem egy ilyen vagy olyan irányzaton, hanem az alkotói egyéniségen van, és így nem az írók alkalmazkodnak egy izmushoz, hanem a művek, pontosabban, az alkotói egyéniségek határozzák meg irodalmunk arculatát. Nyilván így sem mentes irodalmunk az áramlatoktól és irányzatoktól, hisz ez az esztétikai-individuum-aktualitásközpontúság is egyfajta irányt és mozgalmat jelent, azonban igen vitális és hajlékony mozgalmat, melyben, ha fenn is áll ugyan a túlzás veszélye, a legkevésbé kell tartanunk a megmerevedéstől, a külső, mesterséges határoktól és korlátoktól.

Ez az irodalmi légkör nemcsak a műfajokon belüli felszabadulást hozta meg, hanem lehetőséget teremtett irodalmunk műfaji gazdagodására is. Épp állandó aktuálitási igényének a következménye, hogy kiszélesült az irodalom fogalma a Vajdaságban és fejlődésnek indultak az eddig mellőzött, elhanyagolt és sokszor lenézett műfajok, mint a publicisztika, a napló, a dokumentum és az aforizma, hisz ezek kötik szervesen a szépprózát és a lírát a valósághoz. Mert ez a szépirodalom nem a „valóság visszatükrözésével” és a „hiteles történetekkel” akar aktuális lenni, hanem szellemben, állásfoglalásban, reflexiókban, megjelenítésében. Lényege az akció, mégpedig az egyéni akció. Ezért a próza és a líra individuálissá vált, bár ugyanakkor kifelé tekint, egyik szemével állandóan a külvilágot figyeli, és annak impulzusait regisztrálja teljesen egyéni és szabványmentes módon, és csak a másikkal fordul a maga belső világa, az ún. örök lírai témák, kérdések és problémák felé. Így született meg aztán az az új jugoszláviai magyar szépirodalom, mely a belső, a szubjektív és a külső, az objektív sajátos ötvözetéből tevődik össze, azzal, hogy ez az ötvözet egészében véve mindig szubjektív és egyéni, még ha a legkonkrétabb eseményeket vagy jelenségeket is érinti. Ezt képviselik a lírában Tolnai, Fehér Kálmán, Domonkos stb., valamint a prózában Végel, Gion, Gobby Fehér, Varga. Érdekes, hogy ezen az individualista angazsáltságon belül is két fő, ha nem is irányzat, de alkotói típus figyelhető meg. Az egyik a tételekre építő, magát a témától függetleníteni igyekvő, mint Varga; Gobby Fehér és Fehér Kálmán, bár ez utóbbit helyesebb volna talán különválasztani és mint egyedülálló alkotót tárgyalni, hisz míg Gobby Fehér és Varga az általános kérdéseket tárgyalják, addig ő a konkrét felé hajlik. A másik típus a jellegzetesen szubjektív, a mindent magához kötő, az asszimiláló, mint Tolnai, Domonkos, Végel.

Mivel szigorú értelemben vett szépirodalmunk már teljes egészében szakított a valóság hiteles leírásával és a felszín helyett a mélyebb összefüggések felé fordult, természetes szükséglet hívta életre a peremműfajokat. Ezek számára lehetőség nyílt, hogy elfoglalják megérdemelt és a lírával ki nem tölthető helyüket irodalmunkban. Igaz, sokan még napjainkban is kételkedve fogadják őket, mert eredményeikkel nem tudnak mit kezdeni, és így tartózkodóan vagy épp elutasítóan nyilatkoznak róluk. Az ilyen magatartás azonban nem lehet mérvadó,

és nem befolyásolhatja az értékelőt. Ugyanis a kétkedők és a bizalmatlankodók elsősorban a szóban forgó műfajok irodalmiságát vonják kétségbe s ezen szinte kivétel nélkül a líraiságot értik, tehát a líra esztétikai mércéinek alapján próbálják értékelni a műveket. Természetesen, ezt a próbát nem állják ki a peremműfajok, és füstté oszlanak a líra szent oltárán. Nyilvánvaló azonban, hogy nem fogadhatjuk el az ilyen ítélkezést, a felsőbb- és alsóbbrendű műfajok teóriáját, mely az irodalmi publicisztikát más rokon műfajaival együtt a hírlapírás színvonalára degradálja. Ez a szemlélet csak műfajokat ismer, és ezért hajlamos arra, hogy a dilettáns költészetet az értékekkel bíró publicisztika fölé helyezze. Tévedésének és zavaros értékskálájának az alapja a merev bezárkózás, az irodalmi akció milyenségére és nem minőségére való koncentráció. Márpedig a fentebb (nem a legszerencsésebben) peremműfajoknak nevezett alkotói területeket épp az akció minősége emeli a köznapi zsurnalisztika fölé, s teszi őket az irodalom szerves alkotóelemeivé. Ezeknek lényegi meghatározójuk a bevezetőben tárgyalt belső akció, az alkotói alapmagatartás határozza meg őket, és telíti irodalmi értékkel, anélkül, hogy szükségük volna egyfajta lírai igényre, vagy törekednének a líraiságra. Sőt, nemhogy távoliak tőlük az ilyen törekvések, de kerékkötőiké is válnak, amennyiben jelentkeznék, mint arra már alkalmam volt rámutatni egyik cikkemben, Burány Nándor *Osszeroppanás* című könyvéről írva.

Egyébként a peremműfajok képezik azt a talajt, melyre felépülhetett és felépült az akcióigényű szépirodalom, és azzal együttesen definiálják azt a szellemi áramlatot és művészi-értelmiségi magatartást, mely újat jelent, és mozgalomértékű a jugoszláviai magyar irodalomban. Hisz nem véletlen a szoros rokonság *A világ dióhéjban*, *a Laskói esték*, az *Osszeroppanás* és az *Egy mákró emlékiratai*, *a Sirálymellsont*, *a Száz panasz*, *a Kétéltűek a barlangban* között. Azonos töről fakadnak ezek a művek, és bármennyire is különbözők műfajilag, kifejezési formáikban és módjaikban, egy egységes szellemi körbe tartoznak, tünetértékű bennük az állásfoglalás, az állandó aktualitási és akcióigény. Ezért nem célravezető elszigetelni egymástól őket és a műfaji kategorizáció nevében szigorú határokat vonni közéjük. Inkább hajlok azon felfogás felé, mely irodalmunk egységesülési törekvéseit, egy homogén irodalmi légkör és szellemi bázis kialakulását látja bennük, mégpedig olyan szellemi bázisét, mely egyidejűleg kizárni igyekszik a sematizálódást és a szimplaságot (ami a szocialista realizmus vagy egy más, pusztán elvrendszerre támaszkodó irányzat törekvéseiben kimutatható), és a sokszínűsége, a többoldali megvilágításra törekszik.

Ezek az áramlások és törekvések pedig kihatnak a kritikára és az eszére is. Mert ez a kritika szükségszerűen nem maradhat már csupán az irodalmi alkotások regisztrálója és követője, szerepe nem korlátozódhat a kísérő funkcióra, maga is aktivizálódik, és kiszélesül a társadalmi angazsáltság felé. Így a recenziókon, az irodalmi értékeléseken, valamint az irodalmi jelenségek boncolgatásán túl mutatkozik a társadalmi problémák iránt tanúsított érdeklődés (ami bizonyos mértékben az irodalom társadalomközpontúságának is az eredménye), hogy súlypontjának pillére az esztétikai értékelés mellett a sokoldalú bírálat, a problémakutatás és -felvetés. Igaz, a fejlődés itt lassúbb ütemű, és nem annyira szembeütő, mint az irodalom más területein, de ez természetes is, hisz nem egy előre gyártott elmélet alkalmazásáról van

szó, hanem kísérletezésről és a tapasztalatok, valamint az eredmények alapján leszűrt következtetésről, nemkülönben pedig az alternatívák felkutatásáról és megjelöléséről, és csak ezek után építhető ki a rendszer. Erre pedig, merem remélni, hogy mind a felgyülemelő anyagot, mind a felnövő, illetve már huzamosabb ideje tevékenykedő kritikus-generációt tartva szem előtt, megvan a lehetőség, annál is inkább, mivel tapasztalható egyfajta szervezési törekvés is, ami ugyancsak az akció-igény eredményének tekinthető.

Mindent összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a napjainkban tapasztalható irodalmi törekvések túlhaladtak az egyének, esetleg az egyes csoportok törekvésein, és mindenet átfogó mozgalommá nőttek, kiterjesztve hatásukat a műfajok és az alkotók legkülönbözőbb típusaira. S ha mindehhez hozzáfűzzük még, hogy a legfiatalabb generáció már ebben a szellemben nő fel és ennek a mozgalomnak nemcsak az elfogadására, de felmérésére, továbbfejlesztésére és egy puritánabb formájának a megvalósítására is törekszik, amint azt a nemrég megjelent *Hol ó hol* című antológia (a fiatalok eddigi egyetlen kötete) is érzékelhetően bizonyítja, akkor nem lehet kétséges számunkra, hogy nem egy kordivatról, futó áramlásról van szó, hanem a jugoszláviai magyar irodalom lényegi átformálódási folyamatáról, mely elsősorban az alkotó szerepét és hivatását, valamint a művészet (s tegyük hozzá, ezen belül a regionális, kisebbségi művészet) helyét igyekszik kijelölni az adott társadalomban, az adott egzisztenciális feltételek alapján.

NEMZEDÉKEK EGYMÁS UTÁN

Meglehetősen sokat foglalkozunk napjainkban az ún. nemzedékproblémával s bár erről szóló értekezések és tanulmányok még nem láttak napvilágot, a legkülönbözőbb véleményeket regisztrálhatjuk. Persze az elméleti anyag hiányában nem hivatkozhatunk rendszerekre és kidolgozott állásfoglalásokra, a gyakori utalások mégis a sokrétű szemléletkülönbséget támasztják alá. Mert nagyon is divatosá vált irodalmunkban a nemzedékekre utaló igazolás, valamint az egyes problémák, illetve feladatok megoldásának nemzedékekre tagolása. Ez azonban még nem jelentene problémát, és nem készíthetne bennünket a nemzedékkérdés alaposabb vizsgálatára; a vizsgálódás igényét a nemzedék fogalmának mind fokozottabb elhomályosulása és határozatlansága támasztja, mert így elmosódottságában számos félreértést eredményez, és a fölösleges viták kútforrásává válik. Ugyanis nem léphetünk előbbre és nem mutathatunk fel eredményeket, ha a mindannyiunk által használt és sokszor központba helyezett kifejezéseket különböző, sokszor egymással szemben álló jelentésekkel töltjük meg. Ezért mielőtt rátérnék magára a nemzedékproblémára, szükségesnek tartom a fogalom konkrét meghatározását.

Először is de kell szögezmem, hogy két lényegében különböző jelentés hordozója számomra az irodalmi nemzedék általános fogalma. Az egyik jelentés alappillére a szellemi szféra és az eszmei-irodalmi mozgalom, a másiké pedig az elsősorban is meglevő, de nem döntő fontosságú biológiai tényező, az életkor. Így irodalmi nemzedéknek elsősorban azt az alkotócsoporthoz tartom, mely egy mozgalom eredményezte szellemi szféra létrehozója és érvényesítője, míg a biológiai nemzedéket (jobb kifejezés híján és pusztán gyakorlati okokból) irodalmi generációnak nevezném, a megfelelő irodalmi nemzedék és irodalmi generáció egységét, vagy helyesebben összességét pedig általános irodalmi generációnak. Ebből következően az általános irodalmi generációhoz tartoznak mindazok az alkotók, akiknek születési, illetve jelentkezési időpontjuk nagyjából megegyezik, függetlenül attól, hogy egy irodalmi mozgalom részesei-e, vagy pedig szabadúszók, az alkotás egyéni útjainak keresői. Az irodalmi nemzedék tagjai viszont az általános irodalmi generáció azon alkotói, akik egy mozgalmat teremtettek, illetve egy már meglevő mozgalomhoz csatlakoztak, és így eleve egy eszmeileg meghatározott alkotói közösséghez tartoznak, sajátos egyéni szellemiségüket a közösség szellemiségének alapjaira építik, csak szélesítve, de sosem

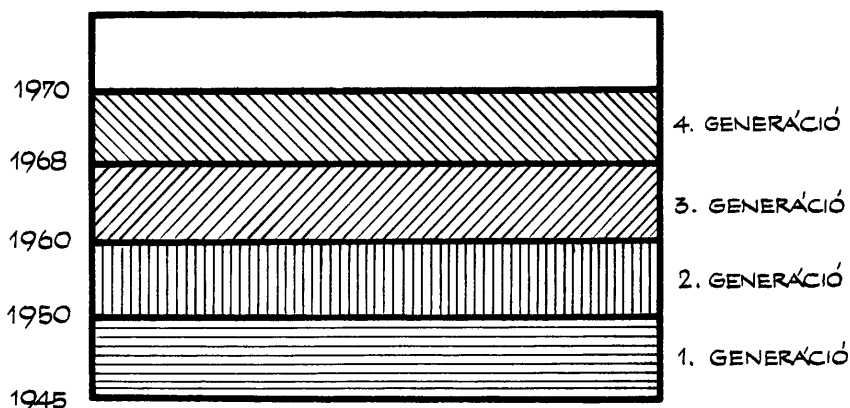
tagadva a közösségi irányelveket és törekvéseket. Velük ellentétben az irodalmi generációhoz tartozók mindig magánosak, még akkor is, ha léteznek közös és sokszor egybevágó törekvések a generáció egyes tagjai között. Mert ezekre az alkotókra elsősorban a függetlenített egyéni alkotói útkeresés a jellemző és a megegyezés többnyire nem a folyamatra, hanem az eredményre vonatkozik.

Persze, ezek a kategóriák a mesterséges elhatárolás eredményei, nem egyedülállóak, nem feddhetetlenek és nem végérvényesek, de mindenféleképp szükségesek a pontos és egyértelmű meghatározást, valamint értelmezést tartva szem előtt. Ezért a továbbiakban a fent kifejtett értelmükben fogom használni őket, és segítségükkel igyekszem majd meghatározni a jugoszláviai magyar alkotók főbb típusait és a pólusokat jelentő alkotócsoportokat.

Ha az általános irodalmi generáció szemszögéből akarjuk csoportosítani a napjaink irodalmában tevékenyen részt vevő alkotókat, akkor négy fő csoportra oszthatjuk őket:

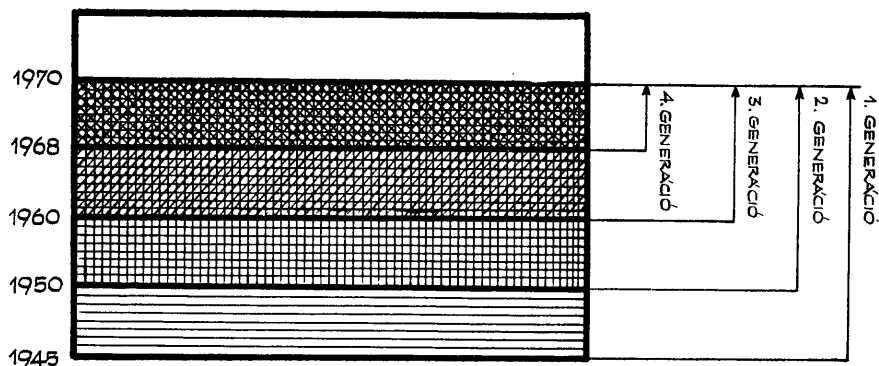
1. a háború előtt jelentkezők és a háború utáni fél évtizedben felnövők csoportja
2. az ötvenes években jelentkezők csoportja
3. a hatvanas évek első felében jelentkezők csoportja és
4. a hatvanas évek második felében fellépő legfiatalabbak csoportja.

Első tekintetre nagyon is mechanikusnak tűnik az ilyen felosztás, de tévedés volna ennek alapján egyértelműen a jelentkezési időszakot tartani a csoportosítás alapjának, ugyanis a fenti négy általános irodalmi generáció tagjai nemcsak különböző korosztályok, de különböző irodalmi áramlások képviselői is, bár a fenti csoportosítás csak a függőleges tagolódást mutatja az időegység síkján, amit grafikailag így ábrázolhatnánk:

Nyilvánvaló azonban, hogy az előző csoportok tagjai nem szüntek meg alkotni a következő csoportok felléptekor. Ezért csalóka képet nyújt

a fenti ábra, mely csak a jelentkező időszakokat mutatja, és figyelmen kívül hagyja az alkotási periódusokat. Módosításokat kell tehát eszközölnünk, melyek után a következő kép tárul elénk:

Persze, még így sem bízhatunk teljes mértékben a képen, hisz nem állíthatjuk azt, hogy a vajdasági irodalom teljesen egysíkú volt a negyvenes évek végén, és hogy az ötvenes években csak két áramlás mozgatta, mint ahogy a képen jelölt mai négy rétegű tagozódás sem ölel fel minden árnyalatot, bár nyilván nem vonható kétségbe a felvázolt csoportok uralkodó hatása az egyes korszakokon belül. Az általános irodalmi generáción belül léteznek irodalmi generációk és irodalmi nemzedékek is, melyek a maguk erőteljes színhatásaival jelentős mértékben megváltoztathatják mind az egyes időszakok, mind az egész háború utáni periódus színterületét.

Ezért nem állíthatjuk, hogy az első időszak irodalma teljesen egysíkú volt. Igaz, ennek a csoportnak az írói a hirtelen megvalósulni látszó álmok és a túltelített közösségi, szociális törekvések hatására egyöntetűen zárkóztak fel a politikai irányvonal mögé egy egységes nemzedékké szerveződve, mégsem mondhatjuk, hogy az individualista tünetek teljesen kivesztek, annál kevésbé, mivel a nemzedékhez tartozók egyes tagjainál is fel-felbukkantak olykor. De ez csupán az érem egyik oldala. Sokkal jelentősebb a generáció és a nemzedék szemszögéből nézve, hogy az egyeduralomra jutó nemzedék lényegében nem új, hanem a háború előtti mozgalmi alkotók újrászervezett csoportja. Ezért újat nem is hozhatott magával, csupán felerősítette a régi ellenzéki gárdát és hangot, mely a negálásból most az igenlésbe csap át. Így, mert épp a politikai és nem az irodalmi viszonyok tették szükség-szerűvé ezt a nemzedékké szerveződést, magának a nemzedéknek a felépése egyfajta szépirodalmi elszegényedéshez vezetett, hisz a mindenható iránypolitika oly mértékben viszolygott az egyénieskedéstől, hogy hallgatásra kényszerítette a hozzá alkalmazkodni nem tudókat. Ezért, bár egyáltalán nem, vagy csak elvétve és erőtlenül, jelentkezett a szervezett irodalmi nemzedék mellett az amorf és jelentősebb ellenállásra

nem képes irodalmi generáció, mégsem beszélhetünk ennek felszívódásáról, csak kényszerű és időleges visszavonulásáról. Ez a visszavonulás pedig jelentős hézagokat eredményezett, amit csak fokozott a nemzedék talajtalansága. Mivel a politikai ellenállás megszűntével a mozgalmi írók többsége elveszítette a termékenyítő talajt, csak az eszmére támaszkodott, és abból akarta kifacsarni az éltető nedveket, s hogy ez nem sikerült, hát a társadalmi aktív tevékenységben keresett kiutat és talált igazolást. Így az irodalom a háttérbe szorult, és eszközzé degradálódott.

De nemcsak hogy a politikai-ideológiai követelmények hozták létre ezt a nemzedéket, hanem azok is forgácsolták szét. Mert az ötvenes években történt politikai változások már nem igényelték és támogatták az ilyen irodalmat, sőt általános jugoszláv szinten ez az időszak a leszámolást és az új szellemi áramlat felülkerekedését jelentette, a sajátos jugoszláv szellemiség kialakulását. A jugoszláviai magyar irodalom ekkor még nem jutott el az általános jugoszláv szellemiség szintjéig, ugyanakkor pedig teljesen el volt vágva a magyar irodalomtól. Ezért a külső követelmények megszűnte után magába zárkózott, s mivel belső szükséglete kimérült az addig elfojtott individuális erők felszabadulásában, nem kerülhetett sor az új általános irodalmi generáció nemzedékké szerveződésére, hisz nemcsak az új eszmei sík hiányzott ekkor irodalmunkból, de a régi ellenállása, tartósítási törekvése is. A felbomló nemzedék maga sem állt ellen, belülről robbant szét, és megkönnyebbülten lélegzett szabadságában, ami csak még nyilvánvalóbbá tette, hogy nem irodalmi, hanem az irodalomban tevékenykedő társadalompolitikai nemzedékről volt szó.

Így a háború utáni második időszakra a két önmaga felé forduló generáció jelenléte volt a jellemző. Az irodalom, elveszítve a politikai angazsáltság talaját, új támpontokat, kapaszkodókat keresett, hogy végül a szűk, de biztonságosnak látszó tájélményben eressen gyökeret. Így alakult ki a külsőleg homogén irodalmi szféra, mely csak egyéni különbségeket mutatott, s mivel az eszmei síkokat és a kollektív rétegződést nem ismerte, konfliktusai sem lehettek. Családiás légkör uralkodott az irodalomban, és a vetület csak góccokat mutatott, melyek jól megfértek a síkon belül, és nem érintették egymást.

Ez a zárt világ, ellentétben a környező társadalmi és szellemi élet áramlásaival, statikus maradt, hermetikusan elzárt, és mind nagyobb vákuumot teremtett maga körül. Egyetlen problémája a pozícióprobléma lett, úgyhogy a hatvanas évek elején jelentkező általános irodalmi generáció éppen ebben látta a legfőbb fogyatékoságát. Szimplifikálás volna azonban a fellépő új generáció egyik jelentős csoportjának (a symposionisták) nemzedékké szerveződését csak ezzel magyarázni. Az új mozgalmat rejtettebb és lényegesebb erők hozták létre és irányították. Ugyanis ez az új irodalmi nemzedék nemcsak a bezárkózással vett fel a harcot és nemcsak a frontális kiállást és a valamiféle szervezetséget hirdette, de elkülönítette magát a politikai propaganda szolgálatától, az irodalom szócsövesítésétől is, a negyvenes évek politikai nemzedékével szemben irodalmi nemzedékké akart felnőni, és így az irodalmi generációk mellett az előző, praktikusán ugyan már nem létező, de árnyékként kísérő irodalmi nemzedékkel is szembeállt. Harcának egyik fő területét épp ez a leszámolás határozta meg. A teljes kép pedig csak úgy alakul ki, ha figyelembe vesszük, hogy a moz-

galom az általános jugoszláv és európai szellemi áramlatokból merített, a korszerűsítés igényéből fakadt, a határozott állásfoglalás szükségességét hirdette és valósította meg, kritikai szellemet hozott, egyfajta ellenzékét képviselt a világgal szemben mégpedig az esztétika, azaz az érték jegyében. Ezért nem is vonhatta büvökörébe általános generációjának minden tagját, merészsége és túlzott „tisztogatási hajlama” a határozatlanabbakat óvatosságra intette, távol tartotta a mozgalomtól. Így aztán frakciókra oszlott az addig oly homogénnek tűnő irodalmi egység, és immár három irodalmi generáció és két irodalmi nemzedék színesítette a palettát. Persze, tévedés volna azt feltételezni, hogy itt csak generáció került generációval és nemzedék nemzedékekkel szembe, a nemzedék-generáció polarizáció is megvolt, sőt, ezt nemcsak két különböző általános irodalmi generáció között, de az egyes általános irodalmi generációkon belül is tapasztalni lehetett. Nyilvánvaló tehát, hogy a rétegződést nem két szigorúan különböző pólus eredményezte, hanem az átmeneti csoportok is közrejátszottak, hogy valóságos áramlási és kisugárzási szövevény jött létre.

Kétségek kívül ez az időszak volt irodalmunk legmozgalmasabb és legforrongóbb korszaka. Hogy viszonylag mégis hamarosan bekövetkezett a megbékélés és hogy lecsillapult a bős hullámverés, az elsősorban nem az új nemzedék diadalával magyarázható, hanem a mozgalmi eszmék letisztulásával. Ugyanis a symposionistáknak hamarosan be kellett ismerniük, hogy sokszor csak látszólagos várakat rohamoznak és nyitott kapukat döngöztetnek. Mert a korábbi irodalmi generációk generációs lényegükből kifolyólag nem nyújthattak frontális ellenállást, az eszmei csatára képtelenek voltak; erőkifejtésük csupán a pozícióvédelemre korlátozódott, ugyanakkor pedig a negyvenes évek nemzedéke már rég nem létezett, csak az új nemzedék támasztotta fel halottaiból, hogy ismét sírjába küldhesse. Így a symposionisták is csak addig folytattak valóságos küzdelmet, míg ki nem harcolták saját helyüket, és ebben a harcban csak annyiban különböztek az előző generációk tagjaitól, hogy ők azokkal ellentétben nem az egyén, hanem a kollektív védő- (és támadó) állásokért hadakoztak. Mindaz, ami ezen túlnőtt, látszólagos volt, fantomszerű, megfoghatatlan és nem szolgált mást, mint az eszmék kikristályosodását, határozottabb megformálódását, tehát önmagáért született és önmagát tette feleslegessé azzal, hogy megvívta minőségi forradalmát, és irodalmunkat az egyéni tekintély alapjáról az érték alapjára helyezte át, Vajdaság szellemi kapuit pedig megnyitotta Európa felé.

A fentiekkel magyarázható, hogy a legfiatalabb általános irodalmi generáció úgyszólván besétált irodalmunkba. Mert az előző időkkel ellentétben ma már lassan kultusszá válik a lehetőség biztosítása és az értékek felkutatása, hogy mindenki fel akar fedezni valakit és valamit. Épp ezért, amilyen előnyökkel indult ez a generáció, olyan hátrányos helyzetbe is került. Ugyanis a legfiatalabbaktól elsősorban a produkciót és az attrakciót várják, mindenki igényeket támaszt velük szemben, ami még nem is volna baj, ha ezek az igények a fiatalok és nem az igényt támasztók értékelméletéből erednének. Így azonban, épp azért, mert annyit foglalkoznak vele, vitakoznak róla, érte és a nevében, ez a generáció egyelőre tanácstalanul topog, és mivel még nincs saját értékrendszere, csak ingadozik, hol erre hajlik, hol amarra, és naiv ártatlansággal szemléli, mint ragadja ki egy-egy számára sze-

rencsésebb áramlat, vagy mint veti vissza a másik. A naivítás pedig, mint tudjuk, nem irodalmi erény. Onmagában amorf és szétfolyó ez a generáció, eltompítja a saját erőteljesebb eszmei szikráit is, nem tud nemzedékké szerveződni, bár ezt sokan elvárják tőle, sőt, ő maga is titkon úgy hiszi, hogy csak a világ felfordításával lehet itt valamit kezdeni. Ezért mindenáron gátakat keres, ellenállásba akar ütközni, de a szándékon nem jut túl, hisz nincs mit ledöntenie, a jelenlegi határok még rugalmasak és nem követelik meg a frontális szervezkedést az előző nemzedékkel szemben.

Mindezek után nem egyezhetünk azokkal, akik az új nemzedék megjelenését várják, hisz mesterségesen nem tenyészthető ki egy új nemzedék, hisz a mozgalmak elsősorban nem az elhatározások, hanem a szükségletek eredményei. Ezért úgy hiszem, nem kell különösebb jósdottságokkal rendelkeznie valakinek, ha a jugoszláviai magyar irodalomtól nem vár forradalmi újítást, szellemi forradalmat a közeljövőben.

ETIKAI AVANTGARDE

A *Laskói esték* ürügyén

VAJDA GÁBOR

A magatartás és az esztétikum viszonya

Miért van a Symposionnak, mint mozgalomnak a fennállás, az időbeli egzisztálás szempontjából nagyobb, a klasszikus, megszokott beteljesülés szempontjából viszont reménytelenebb távlata? Valószínűleg azért, mert a mozgalom nem korlátozódik a szép új kultuszára, hanem a cselekvéshez, vagy legalábbis a gesztushoz közelít, sőt — mutatis mutandis — azonosul is vele. A cselekvés viszont — mivel elsősorban bizonyos tudatközegre irányul, amely ugyanakkor bonyolultsága és passzivitása folytán nemcsak ellenállást, hanem visszahatást is tanúsít — objektíve nem valósulhat meg. Ideális beteljesülésről tehát szó sem lehet, a részlegest viszont az akció és tárgya kettős párhuzamosainak egymáshoz való közeledése jelentené. Az érintkezési pont — a beteljesülés — fiktív, mivel valahol a végtelenben van. Tehát olyanformán képzelhető el, mint a szociológiában az emberi társadalom fejlődésének felső foka. Aki e metszéspontig ellát, ha egyáltalán van annyira optimista, hogy szemét és képzeletét ennyire megerőltesse, vagy nyárs-polgár módjára legyintve elfordul, vagy önkéntesen vállalva a sziszifuszi munkát (egy bizonyos időegységben és szituációban annak látszik) a cselekvéssel kacérkodik.

Az imaginárius metszéspont lehetősége lélektanilag vajmi kevés kárpótlást jelent a gondolkodó egyénnek. Szituációját abszurdnak érzi. A következő alternatíva áll előtte: vagy hagyja sodortatni magát az eseményekkel, kitevé magát a hétköznapi felbukkanó abszurdítások tömegének, vagy — bár nem szabadulhat meg az abszurdítás érzetétől, de mégis a helytállás tudatával kárpótolva magát — a kiállást választja. Ez a helytállás különbözik a hemingwayi „magános ordas” szituációjától, mivel pontosan tudja mit akar, bár nincsenek előre tervezett eszközei és módszerei, mivel azokat a jelenségeket kínálják fel, esetenként más-más módon. Hangulati szkepszisét (még akkor is, ha mozgalomhoz tartozik) a magánosság tudata képezi, s egyensúlyát csak a helytállás tudata tartja fenn. A nyárs-polgár e magatartást fanatizmusnak és monomániának is nevezheti.

Mondanom sem kell, hogy ennek az attitűdnek a filozófiai hitelességét, eszmei fedezetét a marxizmus jelenti. Az a marxizmus, mely gondolati-eszmei rugalmasságot és mindenekelőtt hitet, minden dog-

matizmustól és bürokratikus lerakódásoktól megtisztított hitet tételez fel, mely Marxot őseként és nem bálványaként tiszteli.

Ezek a kérdések nem véletlenül vetődnek fel épp Bosnyák István tanulmányai kapcsán. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy ha van belső gondolati kontinuitása, állandó alapgagatartása a mozgalomnak az Bosnyák publicisztikájában is kimutatható. Ennek ellenére Bosnyák írásai több ízben vitára adtak alkalmat, s — nem számítva a Symposiumon kívül állók gyakran elmarasztaló véleményét — maga a mozgalom sem fogadta el és minősítette egyértelműen (elsősorban a *Laskói esték* keltette visszhangra gondolok) azokat a módszereket, amelyek úgyszólván minden Bosnyák-írásban megtalálhatók. Jellemző azonban, s csak az első pillantásra meghökkentő, hogy a legfiatalabbak vélekednek legpozitívabban a *Laskói estékről*.

Bosnyák írásai nem esztétikai alkotások (még abban az értelemben sem, ahogy egy esszé megkaphatja a „szépirodalmi” jelzót), hanem pusztán határozott állásfoglalások, egy lehetséges magatartás vitáirat hangulatú és expresszív hatású megnyilatkozásai. A hozzáállást vagy elutasítást maga a vitáirat kínálja fel. Az eredmény elsősorban az olvasó társadalmi helyzetétől, s ebből kevetkezően politikai nézeteitől függ. Lázás vitatkozása, bár az esztétikumért is létezik, s éppen mivel túlságosan is igényli azt, paradox módon nem tud és nem is akar „irodalmi értéké szépülni”, azaz szelidülni. A higgadt, s csak a szép irányában nem szenttelen interpretáció, a tanulmány szerkezetére gondosan ügyelő elemzés, a gyönyörködtető, az esztétikumot csevegve elemző és megvalósító (tehát mondjuk egy Szerb Antal-i) írástechnika helyébe egy egzaltált, a részletekkel — és így a nyelvvel is — kevésbé bibelődő, angazsált és etikai központú tanulmánytípus lép, mely hacsak lehet — a tanulmányírók szokásos objektivitását mellőzve — szubjektivitásra törekszik, és az események vagy az alkotások kiváltotta indulataiból minél többet igyekszik nyilvánosságra hozni. Az ilyen tanulmánytípus, természetesen, bármiről és bármely alkotásról legyen is szó, mindig azokat az elemeket emeli ki, melyek által az író önmagát is kifejezheti és megvalósíthatja.

Mi a lényege, struktúrája ennek az értelmiségi magatartásnak, melynek legfőbb óhaja, hogy olyan körülmények jöjjenek létre, amelyekben harca szükségszerűen megszűnne? Mert e magatartást sajátos viszonyaink hívják életre, s elméletileg mindaddig kell léteznie, avantgarde-ot jelentenie, míg elmélet és gyakorlat kettőssége tart, illetve — a dialektika értelmében — mindörökké.

Az esztétikai alkotások általában elkötelezettek. Ez annyit jelent, hogy az alkotó élménye művészi megörökítése által túlmutat önmagán és azokon a körülményeken, melyek az élményt indukálták. A megvalósulás tehát a társadalmi, etikai stb. eredőtől az esztétikaiig, majd ezen túl ismét az etikaiig terjed. Egyes alkotók élménye azonban annyira intenzív, hogy az esztétikai megvalósulás helyett, szinte átugorva azt, az élmény közvetlenül vetül az etikai síkra. Ezt, persze, nem az esztétikai szenzibilitás hiánya okozza, vagy legalábbis nem elsősorban az, hanem sokkal inkább a belső kényszer és részben a tudatosság, hogy az élmény ne törjön meg, ne halványuljon el az esztétikum prizmáján, a szavak jelentése lehetőleg önmagával maradjon egyenlő, s így egyértelműen és elementárisan töltse be azt a morális feladatot, amely az alkotó számára a legfontosabb.

Melyek tehát azok a körülmények, amelyek arra kényszerítik az alkotót, hogy megvalósulásának területét ne az esztétikában, hanem az etikában találja meg? Pontosabban: miért inszisztál szinte kizárólag a morális magatartáson? miért nem bízik az esztétikai alkotás természetes etikai kisugárzó erejében?

Az utolsó kérdés a választ is tartalmazza: a bizalmatlanság miatt.

Az esztétikai alkotásoknak alakító, alkotó jellegükön kívül leíró, ábrázoló szerepük is van, s az az alkotó, aki nem akar, vagy nem tud verset írni (ez lényegtelen), a megnyilatkozásnak egy olyan formájához kénytelen fordulni, mely a legközvetlenebbül és a legmaradéktalanabban tudja kifejezni az élmény és a hozzáállás egységét. Az ilyen alkotó számára a magatartás legalább olyan fontos, mint az élmény, vagyis nem az élmény hatására, spontánul, mintegy alkotás közben alakul ki az attitűd, hanem már eleve adva van, s annyira erős, hogy nem túrné el az irodalmi műfajok szoros keretét; ennél fogva nem is kíván beléjük illeszkedni. Ha vállalná az alkotás szokványos formáját, intenzitását veszítené el. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy Bosnyák István *Laskói esték* című művére talán még a „napló” műfaji meghatározás sem alkalmazható. Mert Bosnyák nem naplót és még kevésbé regényt akart adni, hanem épp azt, amit művében kifejez. Ennél fogva elemzéseinket az alkotó céljaihoz, nem pedig évszázados formulákhoz kell mérnünk.

A módszer és a taktika

Ha már a magatartás kontinuitását és következetességét említettük, akkor azokról a módszerekről is beszélnünk kell, amelyeknek az individuuum és a jelenség között közvetítő szerepük van. A cél nyilvánvaló (bár a „történelemnek nincs célja”, de a történelem, vagy legyünk szerényebbek, egy kisebb társadalom, illetve kultúrkörnyezet átalakítását vállaló egyénnek igenis lehet), csak az a kérdés, lehetnek-e állandó módszerei. Válaszunk tagadó. A módszerek kialakulása egy időegységhez és egy bizonyos szituációhoz kötődik. Az eseményeket azonban nem képletek, módszerek vagy már bejáródott mechanizmusok teremtik, hanem saját dialektikájuk szerint alakulnak. Szituáció szituációt szül és a korábban kialakult módszerek nem lehetnek alkalmasak arra, hogy az egyén hozzáállásának tanácsot és irányt adjanak. Ha nem szűnnek meg azzal a szituációval, mely teremtette őket, megmerevednek, és dogmákként állják útját a jelenségek és az egyén egészséges és alkotó kapcsolatának kialakulásának.

A módszerek csak akkor nevezhetők módszereknek, ha változatlanosságuk huzamosabb ideig tart, ha alkalmazásuknak állandó formája van. Ha viszont csak egy időpontra korlátozódnak, hogy ugyanilyen formában többé ne legyenek használhatók, akkor folytonosságuk — nagyon is helyesen — megszűnik, s a taktika felé tolódnak. A taktika azt a módszert jelenti, mely születése és feladata egyszeri végrehajtása után megszűnik. A taktika — szélesebben értelmezve — dialektikus hozzáállás a szituáció és az események dialektikájához.

A taktika tehát elsősorban a célt tartja szem előtt (ez a dogmatikusokra is jellemző, de a módszerek favorizálásával, egyetemes érvényűvé tételével, a cél — akarva-akaratlan — csak mint formális hangsúly

szerepel, míg lényege, elérhetősége árnyékban marad), másodszer a tények fontosak számára, hogy azok elemzéseivel megkeresse a célhoz vezető legrövidebb utat, illetve hogy kialakítsa a szituáció-egység módszerét, taktikáját. Akik e lépcsőfokok sorrendjét nem ismerik el és a módszereket fontosabbnak tartják a tényeknél: vagy szándékosan elhallgatják egyes vonásaikat, vagy rövidlátó téves hiedelmeket konstruálnak ki belőlük. És mindezt a módszerekért, a módszerek állandóságaért! Módszerekben, beidegzett képletek lencséjén tekinteni a tényekre már eleve torzulást, törést jelent, néha száznyolcvan fokosot is. Ez rosszabb esetben a cél felé vezető utat teszi kérdésessé (lásd: csehszlovákiai események). Az elavult módszerek már nem alkalmazhatók módszerekként. Ha mégis erőltetik alkalmazásukat, önnön ellentétükké alakulnak át, és rossz eredményekhez vezetnek.

A taktika esetenként azért változik, hogy minél következetesebb legyen a magatartás.

Ennek felismeréséig jutott el Bosnyák István tanulmányában.

A napló

Szellemi életünk egyik legérdekesebb s egyben — mint a vélemények mutatják — a legproblematikusabb könyve a *Laskói esték*.

A napló alcíme („tett helyett napló”), sőt a Faulkner-től vett mottó („Mert aki teheti, az cselekszik. Aki pedig nem cselekedhet és emiatt elég mélyen szenved, az erről ír.”) egyaránt megtévesztő lehet. Nem egy ermenonville-i vagy egy bihari hangulatú fáradt rezignációról van szó, a tett abszurditása felismeréséből következő bágyadt konklúzióról — mint ahogy az idézetek alapján gondolhatnánk —, hanem a tett epizódjairól, folyamatáról, mely csak megvalósulásának elmaradása miatt ölt napló formát, illetve, külső, objektív beteljesülését az írás, az alkotói kárpótlás beteljesülése helyettesíti. Kompenzáció ez? Nem, hanem dac, mely az akció részleges, kárpótlásos beteljesülését is vállalja, ha már nem tarthat igényt a teljességre.

A már megírt napló perspektívájából úgy tűnik, mintha Bosnyák gyakorló laboráns módjára végezte volna kísérleteit, bár — mint ahogy ezt egy helyen megjegyzi — a várható reakciót előre tudta. Konkrét anyagot akart gyűjteni naplójának? Ez sem valószínű, mert maga is említi: nem hitte volna, hogy egykori jegyzetei majdan naplóvá egészülnek. Bár maga is úgy véli, hogy „a szó sokkal inkább idealista termék, semhogy hathatósan beleszólhatna az objektív valóság dolgaiba”, mégis „paradox módon talán épp a reménytelenség kényszeríti ellenállhatatlanul akcióra.”

Bosnyák egész tanulmányt szentel a vallomás mibenlétének, összetevőinek. Az esszé és a vallomás klasszikusaira, Montaigne-re, Rousseau-ra hivatkozva igyekszik kijelölni a vallomás lényegét, lehetőségeit és korlátait. Az utóbbiit elsősorban az ember ösztönös szemérmében, de különösen az uralkodó politikai helyzet és közgondolkodás miatti tartózkodásában látja megtestesülni.

Bosnyák naplójának szerkezete mégis különbözik a vallomás megszokott formáitól. Bár alapszituációját lírainak véli — mivel vallomása középpontjában az én áll — ez a lírai alapállás a — jó értelmében vett — legszélsőségesebben angazsált költői attitűdöt jelenti, mégpedig

azért, mert Bosnyák mindig credója tükrében mutatja meg magát, s így naplója inkább egy következetes erkölcsiségnek, mint egy állandóan belső és külső rezdüléseire ügyelő, gondos Én-elemzésnek a megvalósulása. Külön vizsgálódás tárgyát képezhetné, hogy az individuum belső szféráit milyen mértékben és intenzitással töltheti ki a ráció szülte erkölcsiség, mely bármiféle kudarcok ellenére is létezni és állandósulni akar. Bosnyák naplóját tehát akkor nevezhetnénk vallomásnak, ha az individuum és erkölcsisége legalább megközelítő azonosságát mutathatnánk ki. Ha ez az azonosság nem létezik, természetesen az sem csorbítja Bosnyák naplójának magas fokú etikai és szociológiai értékeit. A két komponens közötti esetleges distanciát nem megrovásként, hanem jellemzőként hangsúlyozom, annak az identifikáció kísérletnek a bizonyítására, amelyet Bosnyák a következőképpen határoz meg: vannak, „akik individualitásukat, személyes életüket és sorsukat nem tudják elvonatkoztatni a többség életétől és sorsától, s ezért személyiségükkel egyenrangú, sőt azt fontosságban néha meghaladó problémáik, önmagukon kívüli preokkupációik is vannak” (kiemelés tőlem). Nos, Bosnyák műve annyiban nevezhető vallomásnak, amennyiben az író „önmagán kívüli preokkupációja” — vallomás. Az előbbi idézetből az következik, hogy az egyén önarcképének helyére a magát objektív közegbe vetítő individuum társadalommal való viszonyának képe lép. Ezt egyszerűbben úgy is mondhatnánk, hogy Bosnyák István oly módon feszítette szét a műfaj keretét naplójában, hogy az etikai-társadalmi vonatkozásoknak szokatlanul nagy szerepet és hangsúlyt biztosított.

Többen azt vetik szemére Bosnyák Istvánnak, hogy naplója csak feldolgozásra váró amorf nyersanyag, melyet nem munkált meg elég alaposan a rendre és következtetésekre szomjas gondolat. Röviden: miért nem kerekített esszét vagy regényt élményanyagából? Nem a műfajok sokoldalúsága és egyenrangúsága szempontjából kelek Bosnyák naplójának védelmére, hanem a napló néhány elemét hangsúlyoznám, melyek a mű integritása mellett tanúskodnak.

Végel László említi egyik esszéjében, hogy túlságosan ragaszkodunk a tényekhez, aminek következtében véleményünk jellege regisztráló, tapadó és rövidlátó. Ez, persze, elsősorban a bürokráciára vonatkozik. Szerintem értelmiségünk az ellenkező végletben vész el: az általánosításban, a tények ürügyén (és nem a tényekről) való esszé-meditálásokban. Örök betegségünk ugyanis, hogy elsiklunk a tények fölött, mivel banálisaknak tartjuk őket, s csak általánosításokat fogadunk el (s itt Lukács Györgynek egy ironikus megjegyzésére is hivatkozhatom: „Beszéljünk a vulgáris dolgokról, az a leghelyesebb”), megfelelően arról, hogy a tények, összeválogatásuktól, provokatív csoportosításuktól függően, elementárisan is hathatnak. Bosnyák naplója jó példa erre.

Bosnyák tudatos donquijote-izmusa egy olyan értelmiségi állásfoglalás, mely nem pusztán elméleti szférákban fogalmazódik meg, hanem a konkrét cselekvésben méri le erejét (és nem értékét), hogy végül is, veresége után, a megvalósulás egyetlen lehetséges formájához, a naplóhoz kanyarodjon vissza.

Nyelv-stilisztikai, szerkezeti szempontokból valószínűleg vannak sebezhető pontjai a *Laskói esték*nek — Hornyik Miklós néhány bírálatában fel is hívta rá a figyelmet —, mégsem engedhetjük meg magunknak

azt a luxust, hogy az esztétika egyes szempontjai alapján kizárólagosítsunk, különösen akkor, ha az alkotói indítékok és célok egészen más területen mutathatók ki. Bosnyák nyelve néhol az esszéhez, másutt a köznyelvhez, sőt néha a zsargonhoz közelít. Az effajta vizsgálatoknál azonban nyitott kaput döngetünk. A külsőleges elemeket ugyanis Bosnyák teljes mértékben alárendelte mondanivalója expresszívításának. A stilizáló szándék a lehető legtávolabb volt tőle. Sőt, mondanivalója mintha ennek ellenére valósulna meg. Jellemző, hogy például Végel esszéinek is hasonló problémái vannak.

Ennek az örökké polemikus élű magatartásnak ismerjük egyes változatait: elsősorban a jugoszláv szellemiségben gyökerezik, s főképpen Krležán keresztül, Sinkó által honosodott meg irodalmunkban. Különösen Bosnyák Sinkó-centrikussága feltűnő. Ezzel kapcsolatban egyesek epigonizmust emlegetnek. Megfelelnek azonban arról, hogy az epigonizmus elsősorban esztétikai kategória. Ebben az esetben csak egy magatartás egymással rokon, de mégis különböző változatairól van szó. Mindegyik magatartás konkrét időben és konkrét körülmények között, konkrét tartalommal telítődik. A közöttük levő korreláció csak az elvekben domborodik ki. Bosnyák a legáltalánosabb módszereket és a kifogyhatatlan energiát kutatja Sinkó életművében, s a maga módján azt igyekszik folytatni, amit Sinkó abbahagyott. Ezt mindeddig sikeresen valósította meg.

GONDOLATOK A TÁRSADALMI REDSZEREKRŐL

BALINT ISTVÁN

Filozófusok, szociológusok, de főleg történészek körében mindjobban tért hódít az a felismerés, hogy a társadalmi rendszerek váltakozásának eddigi sémája — az ősközösség, rabszolgaartó rendszer, feudalizmus, kapitalizmus és szocializmus — nem képes reális képet adni a fejlődés tényleges útjáról, csak nagyfokú leegyszerűsítéssel — úgyszólván csak az európai társadalmakra vonatkozóan, még ott is csak hozzávetőlegesen — rekonstruálja ezt az utat, és válasz nélkül hagy sok kérdést, nem tudja megmagyarázni a sémától való eltérés számtalan példáját. A társadalomtudósok egy része úgy tesz, mintha nem venne tudomást ezekről a problémákról, és ragaszkodik a sémához még akkor is, ha ennek következtében nemegyszer erőszakot kell venni a tényeken, el kell hallgatni, vagy éppen meg kell hamisítani történelmi tényeket. Más részük tudatában van a problémáknak, felismeri azokat, de a legkényelmesebb megoldást fogadja el — mivel nincs jobb, maradjunk meg ennél. O. Mandić például *Úvod u opštu sociologiju* című könyvében a társadalmi fejlődés periodizálásával foglalkozva megállapítja, hogy a séma megadja ugyan a fejlődés általános irányát, „de összehasonlítva azzal a fejlődéssel, amely az Európán kívüli országokban folyt le, jelentős eltéréseket mutat. Ebből az derül ki, hogy az országok története a világ különböző részein nem haladt mindenütt egyformán.” Rámutat több tényre, amely ellentmond az eddigi sémának, például arra, hogy a rabszolgák csak néhány országban váltak közvetlen termelőkké a mezőgazdaságban, mindenütt másutt a függő parasztság volt a mezőgazdaság legfőbb termelőereje, a rabszolgaartó rendszerben és a feudalizmusban egyaránt. Mindebből azonban ezt a következtetést vonja le: „Az eddigi periodizáció tehát indokolt kritikának van alávetve. Eddig azonban nem javasoltak sem másikat, sem jobbat, ezért ehhez tartjuk magunkat, figyelembe véve azt a tényt is, hogy ilyen felosztás szerint folyik a történelemoktatás a középiskolákban.”

Ez a „jobb” nem késhet már sokáig. Az eddigi séma helyébe lépő jobb megoldás csakis a marxista történészek, szociológusok, filozófusok közös műve lehet. Amire mi vállalkozunk, sokkal szerényebb feladat: bizonyos összefoglalását adni azoknak a tényeknek, amelyek nem férnek az eddigi sémába, és felvetni néhány gondolatot arról, hogy milyen irányban kell keresni a megoldást.

1914

DOBÓ TIHAMÉR

rajz III

1.

A marxizmus rendet teremtett a történelem látszólag összefüggéstelen véletlenjei között. Egyrészt azzal, hogy kimutatta: a társadalom életében bekövetkező változások nem minden összefüggés, rendszer nélkül, véletlenszerűen következnek be, még csak nem is valamilyen állandóan önmagába visszatérő körforgás egyes fázisai, hanem a fejlődés fokai tervszerűen egymásra következnek, másrészt azzal, hogy feltárta a változások egymásra következésének okát, belső hatjerejét, sőt a fejlődés egy-egy fokának leglényegesebb jellemvonásait is. Ezzel a felfedezésével a marxizmus minden más társadalomelméletnél jobban képessé vált arra, hogy a társadalmi változások és jelenségek magyarázatát adja. A változások véletlenszerű, minden rendszer nélküli egymásra következésével szemben kimutatta a fejlődés egyes fokainak törvényszerű egymásra következését. Az egymásra következő körforgásszerű jellegét hirdető elméletekkel szemben — Comte teológiai, metafizikai és pozitív fejlődési fokozataitól Spencer revolúcióján és diszolúcióján át egészen Weber racionális, tradicionális és charismatikus hatalmának körforgásáig — kimutatta, hogy a fejlődés nem körforgás, hanem mindig magasabb fokok felé halad.

Majdnem ugyanilyen jelentőségű a fejlődés egyes szakaszai legfontosabb jellegzetességeinek felismerése. Ennek a tényezőnek a szerepe különösen a kapitalizmusról szóló szociológiai írásokban tűnik ki. (Dobb angol közgazdász például szépen kimutatta, mennyire nem alkalmas a többi megfogalmazás a kapitalizmus lényegének megragadására — lásd *Tanulmányok a kapitalizmus fejlődéséről* című művét.) Ennek a lényegnek a megragadása szükségtelenné teszi a társadalmi rendszereknek azt a felesleges elaprózását is, amely mondjuk Gurwitch szociológiáját jellemzi. (Szerinte ugyanis négyfajta archaikus társadalom van — amelyekkel nem is foglalkozik —, majd azokat követik ezek a társadalmak: charismatikus teokrácia, patriarchális társadalom, feudális társadalom, a városállamok társadalma, a kezdeti kapitalizmus és a felvilágosult abszolútizmus, a globális társadalom, demokratikus liberális társadalom, irányított társadalom, fasiszta társadalom, tervszerű társadalom kollektív etatizmus alapján és tervszerű társadalom a pluralisztikus kollektívizmus elvei alapján.)

A fejlődés fokai tervszerű egymásra következésének és az egyes fokok legfőbb jellegzetességének felfedezése azonban (az okok elemzésébe itt nem bocsátkozhatunk) a marxizmus jóval lényegesebb elemeinek elfeledéséhez és elefeledtetéséhez vezetett. A változások gazdasági alapjának felfedezése például a szematikus alap-felépítmény elméletéhez, a gazdasági alap misztifikálásához, valamilyen gazdasági fatalizmushoz vezetett, még azt a jóval lényegesebb marxista megállapítást is mellőzve, hogy az alap-felépítmény megkülönböztetésének is csak az ember életében van jelentősége, a kiindulópont az ember, és mindössze arról van szó, hogy az egységes, megbonthatatlan emberi életben egyes tényezők milyen helyre kerülnek. „Az emberek termelik képzetüket, eszméiket stb. — írta Marx —, de a tényleges, ténykedő emberek, ahogyan őket termelőerőik és az azoknak megfelelő érintkezés meghatározott fejlettsége — egészen a legtágabb érintkezési alakulatig — feltételezi.”

A fejlődés mozgóerőinek, gazdasági alapjának felismerése pedig a fejlődés misztifikálásához vezetett, mintha az valamilyen automatikus,

feltartóztathatatlan, az emberektől független folyamat lenne. (Így került bele a történelmi materializmus minden tankönyvébe az a tétel, amit Kosanović így fogalmazott meg: „A társadalmi-gazdasági formációk fejlődése természeti-történelmi folyamat, amely objektív, specifikus társadalmi törvények szerint folyik; ezekről Lenin azt állította, hogy nemcsak nem függenek az emberek akaratától, tudásától és szándékaitól, hanem ellenkezőleg, megszabják akaratukat, tudatukat és szándékaikat.” A törvényszerűség azonban más, külön kérdés, mint ahogy külön kellene nyomon követni Lenin fejlődését az itt idézett 1903. évi tételtől az októberi forradalomig, s a forradalmat követő korszakig, amikor az emberektől független törvények emlegetése majdnem teljesen eltűnt nála. Itt azonban nincs helyünk mindenre kitérni.)

A fejlődés folyamatának abszolutizálása és misztifikálása — annak valamilyen embertől független folyamatként való felfogása — és a folyamat gazdasági alapjának abszolutizálása és misztifikálása —, a kifejezett vagy csak halvány nyomokban jelentkező gazdasági fatalizmus — együttesen hozta meg a társadalmi rendszereknek azt az értelmezését, amely eddig uralkodó volt a marxizmusban. Ez az értelmezés szó szerint véve vagy tompítva, esetleg nem kötelező tendenciaként felfogva, soha ki nem mondva, de beleértve, két komponenst tartalmazott. Az egyik: az első kőbaltában már benne volt a kommunizmus, csak ki kellett vágni kibontakozását; az első kőbaltával az ember elindított egy folyamatot, amely elkerülhetetlenül, feltartóztathatatlanul elvisz a kommunizmusba. A másik: ez az eljutás a kőbaltától a kommunizmusig csakis egyetlen egy úton lehetséges; ösközösség, rabszolgatartó rendszer, feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus útjain, minden fokozat szükségszerű, át nem ugorható, az egyik után csak a másik jöhet, olyannyira, hogyha bármelyik bolygón értelmes lények társadalmá léteznek, az is a fejlődésnek ezeket a fokait járta be.

A történelmi tények tanulmányozása azonban hamar kérdésessé tette ezt a felfogást. A fejlődésnek ez az értelmezése ugyanis már kialakulni is csak úgy alakulhatott ki, hogy mellőztük az alapvető ténytet: nincsenek alacsonyabb és felsőbbrendű fajok, hogyan lehetséges mégis, hogy az emberiség többsége megragadt a kapitalizmus előtti formáknak valamelyikén. (A később feltárt adatok csak élezték ezt a problémát: a sarkokat leszámítva nincs a földgolyónak olyan része, ahol nem fejlődött ki magasfokú civilizáció, honnan mégis az a nagy aránytalanság; sőt a XV. századig az emberiség hatalmas többsége úgyszólván egyforma fokon állott, honnan a fejlődésnek ez a hirtelen meggyorsulása egy kisebbségnél, amíg a többség lemaradt?) Később pedig megindult a sémának ellentmondó tények feldolgozása is. Csak néhány példát említünk meg.

H. Cunow 1929 és 1931 között megjelent művében már az I. világháború utáni korszakban kísérletet tett arra, hogy más megvilágításba helyezze a fejlődés kapitalizmus előtti szakaszát. Elsősorban arra mutatott rá a legkezdetlegesebb formákkal kapcsolatban, hogy téves lenne a fejlődést egyetlen lehetséges sémaként elképzelni, amely csakis egy úton haladhat, és szükségszerűen — a sorrend megváltoztatásának minden lehetősége nélkül — ugyanazokat a fokokat kell megjárnia. (Rámutat például arra, hogy a fejlődés szükségszerű fokainak tartották a következő sorrendet: vadászat, nomád állattenyésztés, mezőgazdaság, holott az amerikai bennszülöttek többsége a vadászatról köz-

vetlenül áttért a mezőgazdaságra.) Megállapításai azonban eléggé elsikkadtak. Annál több vitára adott okot az a tétele, hogy az engellsi értelemben vett ősközösség nem is létezett. Mindössze földközösségről beszélhetünk, a fejlődésnek nem egy kezdeti, hanem már egy magasabb fokán — a földművelés jelentkezése után —, a zsákmány azonban nem volt közös.

Ha a séma fokait követjük, az ősközösséggel szemben támasztott kétely egy ismert példáját említve, következő lépésként az úgynevezett ázsiai termelési módhoz jutunk el, amelyet Marx az antik — rabszolgatartó — termelési mód előtt említ. A marxisták többsége egyszerűen elhallgatta, hogy Marx ilyen termelési módot is említett, vagy pedig ezt a termelési módot elméletileg az ősközösséggel azonosította, gyakorlatban pedig a feudalizmus elemeit erőszakolta rá. (Itt most nincs időnk kitérni arra, hogy az ázsiai termelési módról való elfeledkezés nemcsak a társadalmi rendszerek elméletét deformálta, hanem az államelméletet is, hisz Ázsiában az állam nem az osztályra szakadás, hanem a föld közös tulajdona alapján nőtt ki.) Itt kell megemlítenünk a magyarországi Tókei Ferenc úttörő munkásságát ennek a termelési módnak a vizsgálatában.

Elsősorban arra mutatott rá, hogy „Marxnak az 'ázsiai termelési módról' szóló megjegyzései éppenséggel nem hevenyészett utalások vagy alkalmi megfogalmazás-kísérletek, hanem teljesen kiforrott, minden oldalról átgondolt nézetek, amelyek szervesen illeszkednek Marx politikai gazdaságtanába és történetfilozófiájába. Sőt, már az idézett szövegek is arról győznek meg bennünket: az 'ázsiai termelési módról' vallott nézetek olyannyira nélkülözhetetlen alkotóelemei a marxi életműnek, hogy nélkülük — ismerve Marx minden lényeges összefüggésre kiterjedő tudományos gondosságát, még a Tőke megalkotása is elképzelhetetlen” (lásd *Az ázsiai termelési mód kérdéséhez* című könyvét).

Az ázsiai termelési mód tehát fontos helyet kapott a társadalmi rendszerek marxi elméletében, márpedig ezt a termelési módot nem lehet sem az ősközösségre, sem a feudalizmusra levezetni. Minden séma tehát, amely nem vesz tudomást erről a termelési módról, eleve leegyszerűsíti — sőt mondhatjuk meghamisítja — a marxi elméletet. A marxi elemzést nyomon követve, Tókei látja azt is, hogy ez a termelési mód a törzsi tulajdonformák felbomlásának egyik útja, éppúgy, mint az antik és a feudális forma. Sejteti, bár nem mondja ki — talán a „közfogással” számolva nincs bátorsága kimondani —, hogy mindhárom egyenrangú forma, tehát nem egymásutániságról, fejlődési fokokról van szó, hanem a fejlődés három lehetséges, egyenrangú, egyformán választható útjáról. Ennek a következtetésnek a levonása még forradalomban megváltoztatja a társadalmi fejlődésről alkotott nézetet, mint az ázsiai termelési mód figyelembe vétele. Végül további módosulást vihet a társadalmi fejlődés értelmezésébe, ha felfigyelünk arra, hogy még Tókei sem tud mit kezdeni azzal, hogy Marx „a gazdasági, társadalmi alakulatok *progresszív* korszakaként” (kiemelés B. I.) említi az ázsiai termelési módot, tehát azt nem lehet a fejlődés megrekedésének tekinteni.

A séma szerint a következő fok a rabszolgaság. Ezzel kapcsolatban a történelmi tények ismerőit mindig zavarba hozta három körülmény. Egyik az, hogy a klasszikus rabszolgatartó rendszer — úgy, ahogy a

tankönyvekben bemutatják — rendkívül rövid ideig tartott, és rendkívül szűk területen létezett: egynehány görög városállamban, elsősorban Athénban (már Spártában is más jellege volt), s a római birodalom elég rövid időszakában. A másik zavaró mozzanat az, hogy nem belső társadalmi erők döntötték meg, ami ellentmond annak a tételnek, hogy egy társadalmi rendszer akkor változik meg, amikor a termelőerők már nem férnek a termelési viszonyok keretébe. S végül a harmadik: nem a fejlettségnek egy magasabb foka követte, hanem a hanyatlás, a termelőerők megsemmisülésének, a termelés csökkenésének korszaka.

Cunow, akit már említettünk, csak úgy tartotta elképzelhetőnek e problémákkal való megbirkózást, hogy a rabszolgaságot úgyszólván teljesen kihagyja, mivel a fokozatos fejlődés útját próbálja követni, és a görög vagy római rabszolgaságot nem tudja egyik lépcsőfokon sem elhelyezni. Így aztán egész röviden foglalkozik az indiai áriák, és az írországi kelták között a római társadalom fejlődésének kezdeti szakaszával. Ezt megelőzően foglalkozik a rabszolgaságnak néhány jellegzetes válfajával, megemlítve, hogy „minden jel szerint a kaliforniai indiánok haszontalannak tartották a rabszolgák tartását”, a délnyugat-amerikai törzsek közül mindegyik másként nézett erre a kérdésre. Például a rabszolgaság egész enyhe formáját megtaláljuk a sund indiánoknál, a mezőgazdasággal foglalkozó dél-amerikai törzseknél volt rabszolgaság, de mégis „a rabszolgamunka az egyes dél-amerikai törzsek keretében mellékes gazdasági jelentőségű volt, egyetlen egy említett primitív törzsről sem lehet elmondani, hogy kultúrája rabszolgamunkán alapszik”; tehát a rabszolgaság nem volt náluk nagyobb jelentőségű, mint a római birodalom területén letelepülő „barbar” törzseknél, ahol ezek a rabszolgák a szabad paraszttal együtt jobbágyokká alakultak át.

De a kezdeti rabszolgaságot megelőző szakaszba illeszti be a feudalizmus bizonyos sajátos formáit is, ismertetve például, hogyan lesznek jobbágyok a leigázott törzsek az aztékoknál, mindamellett, hogy ismerték az adósság miatt vagy büntetésből eladott rabszolgaság intézményét is; vagy hogy egyes melanéziai törzseknél ezek az osztályok léteztek: 1. a régi szabad törzsek utódai, 2. más szabadok, akik csatlakoztak, 3. az önként behódoló törzsek tagjai, akik csak adót fizetnek, 4. más leigázott törzsek tagjai, akik bizonyos jogokat élveznek, 5. a leigázott törzsek tagjai, akik engedély nélkül nem hagyhatják el a földesúr földjét, 6. rabszolgák; hogy a dajakok ismerték a szabad parasztokat és rabszolgákat, anélkül, hogy náluk tényleges osztályrétegződés lett volna; s végül a római törzsek előtt említi a Jáva szigetén létrejött mohamedán feudalizmust vagy a madagaszkári hovák feudalizmusát is.

Cunow eljárása arra hívja fel a figyelmet, hogy a klasszikus rabszolgaság nem illeszthető bele a fokozatos fejlődés képébe, valamint, hogy felülvizsgálásra szorul az a felfogás is, hogy a rabszolgaság megelőzte a feudalizmust, hisz a valóságban nemegyszer fordított volt a sorrend, leggyakrabban pedig úgy keverednek a rendszerek elemei, hogy csak nagyfokú leegyszerűsítéssel lehet különválasztani, és időben, sorrendben különálló társadalmi rendszerben elhatárolni őket egymástól.

A gazdasági történelemnek egy másik kis remekműve dr. Ottó Neurath (1882—1945) *Az antik gazdaság története* című munkája, már majdnem kizárólag ezt teszi vizsgálat tárgyává. Ismerteti, hogy Egyip-

amikor a feudalizmust már régen eltörölték, vagy mért nem volt szükség polgári forradalomra Poroszországban? Ezek a kérdések azonban már nem a társadalmi rendszerek egymásra következésének problémáját érintik, hanem azt, mikor és hogyan nőnek át egymásba, a forradalom problémáját, ami szintén ebbe a problémakörbe tartozik.

A szocializmussai kapcsolatban majdnem ugyanezek a problémák jelentkeznek — a kapitalizmus átnövésének problémái, a forradalom vagy békés átmenet dilemmája. (Legföljebb: hogyan lehet a termelőerők fejlődésének alacsonyabb fokán magasabb rendű társadalmi rendszer.) Újabbban azonban a jugoszláv irodalom felvetett még egy problémát: miben rejlik a szocialista társadalmi viszonyok lényege, hogyan lehet szocializmus ilyen viszonyok nélkül, vagyis egyszóval most kezdődik annak vizsgálata, mi is az, hogy szocializmus. E vizsgálat közben jelentkezett Svetozar Stojanovičnak az az érdekes javaslata, hogy a kapitalizmus és szocializmus közé iktassunk be még egy külön társadalmi rendszert, az etatizmust. (*Praxis* 1-2/67) A javaslat kiindulópontja nyilvánvalóan téves, hisz a jugoszláv öngazgatású társadalom, meg a kelet-európai szocialista rendszerek között nincsenek olyan minőségi különbségek, amelyek indokoltá tennék, hogy két különböző társadalmi rendszert különböztessünk meg. (Különbösen Korčulán éppen Stojanović mutatott rá, hogy a társadalmi tulajdon létrehozása — ami-ben a szocializmus egyik jellemvonását látja — még nálunk is csak feladat, mivel eddig mindössze annyi történt, hogy az állami tulajdont csoport-tulajdonnal cseréltük föl.) Ettől függetlenül azonban ez a javaslat nagyon is lényeges problémát vet föl: a kapitalizmus és a szocializmus megkülönböztetésének, a szocialista társadalmi viszonyok lényegének problémáit. Ezzel arra is figyelmeztet, milyen összetett a társadalmi rendszer kérdése, de részben már túl is mutat jelen vizsgálatainak keretén.

2.

Ez a rövid áttekintés a társadalmi rendszerek sémáján, és a vele kapcsolatos problémákon arról győzött meg bennünket, hogy áthághatatlan akadályokba ütközünk, mihelyt abszolutizáljuk ezt a sémát, mihelyt úgy értelmezzük, hogy a fejlődés a minőségi ugrásokkal egymástól elválasztott fokok sorozata, s attól kezdve, hogy következniük kell egymásra, azon át, hogy a fejlődés feltartóztathatatlan, és soha meg nem álló folyamat, addig, hogy a fokok sorrendje fatalisztikusan meg van határozva — a fejlődés egyetlen lehetséges útja ez a lépcsőzetes séma, amelyben kivételként legföljebb egy-egy fok átugrása engedhető meg. A társadalmi rendszerek sémájával kapcsolatos nehézségek éppen ezért arra figyelmeztetnek bennünket, hogy a társadalmi rendszerek elméletét — amely eddig a fejlődésnek a gazdasági determinizmusra alapozott többé-kevésbé fatalisztikus értelmezését táplálta — racionálisabb, minden fatalizmustól, embertől független determinizmustól mentes értelmezés kiindulópontjává kell tenni. Más szóval, a társadalmi rendszerek sémáját a fejlődés emberibb, szabadabb, racionálisabb értelmezésének bizonyítékává, példatárává kell tenni, ahelyett, hogy a gazdasági determinizmus, fatalizmus bizonyítéka, példatára legyen.

Nem az a lényeg tehát, hogy milyen módosításokat eszközölünk magán a sémán, megváltoztatjuk-e a sorrendet, itt vagy ott új társadalmi rendszereket illesztünk-e a sémába, hanem az, hogy létrehozzuk a fejlődésnek minden fatalizmustól mentes értelmezését. Ennek érdekében legelőször is azt kell leszögeznünk, hogy a fejlődés pusztán emberi fogalom, mondhatnánk úgy, hogy még magát a fejlődést is az ember teremtette. Ennek a tételnek egyik része az, hogy értelmetlenség embertől független fejlődésről beszélni, mert embertől független anyagi világban elképzelhetetlen a fejlődés. A fejlődés ugyanis valami magasabb, felsőbbrendű, tökéletesebb felé haladást jelent. Az anyagi világban pedig annál többet, nagyobbat, gazdagabbat, tökéletesebbet, mint az, hogy az elemi részecskék atomokat alkotnak, örök mozgásban alakulnak, változnak, vagy akár csak ismétlődnek, el sem lehet képzelni. Itt aztán minden következő lépés nem nagyobb, hanem kisebb csoda. Mert ha az anyag a maga örökkévalóságában, bonyolultságában, atomjaiban lehetséges és létezik, akkor ehhez képest jóval kevésbé csodálatos az, hogy az anyagnak bizonyos létezési formái élő szervezetekké alakulnak át. Ha ez az átalakulás lehetséges, akkor ehhez képest jóval kevésbé csodálatos, hogy az élő szervezetek között van egy olyan bonyolult is, mint az emberi test. Ha pedig ez a test lehetséges, akkor ehhez képest ikevésbé csodálatos, hogy annak egy része gondolkodni képes. A legnagyobb csoda tehát maga az anyag, amelynél csodálatosabb, több, tökéletesebb, fejlettebb nincs és nem is lehet.

Ez a körülmény eleve kizárja a fejlődést az anyagi világból. Ezért tartjuk teljesen értelmetlennek a szovjet tudósok egész vitáját arról, hogy mi a fejlődés a világmindenségben, jelenti-e a fejlődés mindenütt érvényesülő meghatározását Sz. Meljuhinnak az a tétele, hogy „a mennyiségi változások minőségi változásokba való átcsapásának törvénye folytán az anyag fejlődése folyamatában az egyre bonyolultabb és magasabb rendűen szervezett anyagi formák kialakulásával állandóan növekszik a jelenségek minőségi sokfélesége”. (A dialektika törvényei, köztük a mennyiségi változások minőségivé való átmenésének törvénye olyan külön téma, amivel itt nem foglalkozhatunk.) Ez az egész vita szerintünk üres szalmacséplés, mert a fejlődés teljesen emberi fogalom. Elképzelhetetlen az ember nélkül. A fejlődés fogalmában eleve benne van bizonyos összehasonlítás, ezt az összehasonlítást viszont csakis az ember tudja elvégezni — legfeljebb a világmindenség egyéb értelmes lényei —, ezzel azonban az összehasonlítás is más lesz, tehát az a fejlődés, miről mi beszélünk, csakis a miénk, a Földön élő embereké. Sőt a fejlődés csakis az ember világában, az általa létrehozott világban érvényesül.

Az ember tehát létrehozta a fejlődést, következő lépésként megalkotta annak kritériumát és célját. Mert nyilvánvalóan nemcsak emberi, hanem egészen szubjektív dolog annak megítélése, mi a fejlődés, miben mutatkozik meg. Biztos például, hogy a Nirvanát kereső hindú, vagy a túlvilági boldogságot áhító középkori fanatikus számára az anyagi javakban való előrehaladás nem jelent fejlődést. Mi tehát az a fejlődés, amit a társadalmi rendszerek sémája alapul vesz? A séma fő problémája éppen ennek megállapítása. A termelőerők magasabb foka? A feudalizmus kezdeti foka vitathatatlanul pusztulás, hanyatlás a rabszolgatartó rendszer csúcsához viszonyítva, és a kapitalizmus a termelésnek, iparnak még mindig magasabb fokán áll, mint a szocia-

lista országok gazdasága. (A gazdasági determinizmusra alapozott sztalinizmus korában ennek beismerése a legszörnyűbb eretnokségek egyike volt.) A termelési viszonyok magasabb foka? Miért és mivel magasabb? Az elnyomott osztályok helyzetének megváltozásával, javulásával? A feudalizmus fejlődésével romlott a jobbágyok helyzete, a kapitalizmus kezdeti foka a nyomornak, a kizsákmányolt osztályok kiszolgáltatottságának olyan fokát hozta magával, amilyen azelőtt elképzelhetetlen volt — még a rabszolgatartónak is voltak bizonyos kötelezettségei a rabszolga iránt —, és a helyzet objektíve is romlott a szabad kisiparos helyzetéhez viszonyítva. Most pedig mindenki előtt világos, hogy milyen nehéz feladat a szocializmusban nemcsak a kapitalizmus magasabb életszínvonalának elérése — ami még mindig csak távlati feladat —, hanem a bérmunkás viszony megváltoztatása is.

Ha ezt vizsgáljuk, akkor egyszerre nem is tűnik olyan irracionálisnak a társadalmi rendszereknek olyan értelmezése, amely az ipar, a technika mindig magasabb fejlettségi fokának elérésében látja a célt, és a fejlettség fokát egyetlen kritériumként felhasználva az ipari társadalmak közé sorol minden fejlett országot, függetlenül attól, hogy kapitalista vagy szocialista rendszer van-e benne. Ez a felfogás ugyanis nemcsak reálisabban tükrözi a tényleges állapotot, hanem jobban megfelel az eddigi séma mögött álló gazdasági determinizmusnak is. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a felfogás idegen a marxizmustól, és éppen ez az idegensége teszi a gazdasági determinizmus cáfolatává: a termelőeszközök fejlettségét alapul véve a feudalizmus után nem a kapitalizmus jön, hogy azt kövesse a szocializmus, hanem az ipari társadalom. Mivel a marxizmus szerint okvetlenül a kapitalizmus és szocializmus következik, a termelőerők fejlettségi fokából kiinduló egész elmélet felülvizsgálásra szorul. Ezzel felszínre tör a termelőeszközök — szűkebb értelemben vett technika — iránti viszony ellentmondásossága is.

Az az ugrás, amit a nagyjából azonos fejlettségi fokról, a XV. századtól a fehér ember megtett, a technika fejlődésének eredménye volt. Egy kis leegyszerűsítéssel azt is mondhatnánk, hogy a fegyverek fejlődésének eredménye, és minden más csak ennek mellékterméke, elősegítője vagy kísérőjelensége — a fehér ember egész világa a fegyver elsőbbségén alapszik. A konkvisztádorok, a fehér embernél jóval magasabb civilizációt, kultúrát pusztítottak el, és utána a fehér ember a sajátjánál jóval ősbibb, fejlettebb, civilizáltabb, kulturáltabb országokat hódított meg. Ezzel a világra kényszerítette saját értékrendszerét, amelyben az értékek piramisának csúcsán a fegyver áll: aki győz, az fejlettebb, magasabb rendű. (Ennek az értékrendszernek az átka nemcsak a gyarmaturalom pusztításában, több világgrész fejlődésének megakasztásában, sőt visszavetésében nyilvánkozott meg, hanem abban is, hogy ma a fehér ember — az olyan események révén, mint a közelkeleti háború volt — más fajokra is rákényszeríti a katonává átalakulás, fegyverkezés értékrendszerét, amely szerint a fejlődés célja jobb hadsereggel, tökéletesebb fegyverekkel rendelkezni.)

Ha a fegyverek fejlettségére egyszerűsítjük a fejlődés kritériumát, akkor indokoltnak tartjuk azt a kételyt, amely a fejlődést kezdettől fogva kíséri. Ha a fejlődés külső jele az, hogy az emberek tovább élnek, jobban élnek, jóllakhatnak, jobban öltözködnek, jobb lakásokhoz jutnak, akkor szükségképpen jelentkezik a kérdés: boldogabbak-e?

Erre a kérdésre nem-mel válaszol a múlt visszاسírása, de a technika-ellenesség számos válfaja is, amely a technika fejlődésében, a mester-séges környezet léttrejöttében, az automatizálódás terjedésében az ember megnyomorodását fedezi fel és ilyen vagy olyan formában táplálja a kételyt: tényleg fejlődés-e a technika fejlődése? Sartre-tól Frommig sokan hatottak oda, hogy a marxizmusban is felüsse a fejét bizonyos technikaellenes irányzat, amelyben feloldhatatlan ellentmondás marad, hogy a jövő társadalmá csak a technika fejlődésének eredménye lehet, a technika fejlődése viszont megnyomorítja az embert.

Nincs módunk külön-külön foglalkozni mindezekkel a problémákkal, hisz itt csak arra akartunk rámutatni, mennyi probléma és kétely jelentkezhet a fejlődés kritériumával kapcsolatban, sőt még ezt is csak azért mondtuk el, hogy alátámasszuk tételünket: teljesen szubjektív dolog annak megítélése, mi a fejlődés. Emberi maga a fejlődés, lehetetlen az embertől függetlenül, az ember világán kívül, emberi annak megállapítása, felmérése, mi a fejlődés, miben áll, hogy jelentkezik, mik a kritériumai — ezek az első lépései a fejlődés fatalisztikus értelmezésétől való megszabadulásának. A következő talán még fontosabb — mindenesetre a fatalizmus számára nehezebben elfogadható — lépés, annak leszögezése, hogy a fejlődésnek nincs egy kötelező, előre megszabott iránya.

A marxizmus ugyanis a legkategorikusabban leszámolt a mechanisztikus materializmus fatalista determinizmusával, amely szerint a jelenlegi állapot, sőt a jövő bármelyik későbbi állapota, csírájában már a kezdet kezdetén megvolt. Ennek ellenére a későbbi marxizmusban — elsősorban a sztalinizmus gazdasági determinizmusának hatására — kifejezetten vagy leplezett formában erősen tartotta magát az a fel-fogás, hogy az első kőbaltában csírájában már benne volt a kommunizmus. Az akár csak csírájában is meglévő fatalizmussal szemben a társadalmi rendszerek kérdésének racionális értelmezéséhez le kell szögezni: 1. a fejlődésnek nincs kötelező, előre meghatározott, egyedül lehetséges útja, iránya, és 2. a fejlődésben nincs semmi automatizmus, nem feltartóztathatatlan, törvényszerű, az embertől független. Az utóbbi szempont — következetesen végigvezetve — fontosabb és jóval nagyobb szakítás minden fatalizmussal, de közvetlenül kapcsolódik a társadalmi rendszerek kérdéséhez. Ezért fejtegetéseinket is ezzel folytatnánk.

Ennek a szempontnak az érvényesítése érdekében fel kell eleveníteni Engelsnek nem eléggé hasznosított tételét a fejlődés ellentmondásos jellegéről. Ebben a tételben ugyanis nemcsak az osztálytársadalmak alapvető ténye van benne — a fejlődés az elnyomottak kizsákmányolásán alapszik —, hanem az is, hogy minden fejlődés visszafejlődés is, abban az értelemben, hogy egy lépés, egy lehetőség érdekében lemond egy egész sereg más lehetséges lépésről. A fejlődés leglényegesebb determinizmusa: ami megtörtént, nem tehető meg nem történtté. Ha már viszont megtörtént, hatással van mindarra, ami később történik. (Nem a visszafejlődés lehetetlen, hisz a hanyatlás, visszaesés, sőt pusztulás is normális kísérője az emberi történelemnek, hanem az események visszafelé forgatása, a visszatérés az elhagyott fokra, hogy onnan új irányban induljunk el.) A fejlődés minden lépése döntés, választás, az ember tudatos állásfoglalása vagy pedig ezeknek az állásfoglalásoknak az összetalálkozása, amikor el kell dönteni, melyik érvényesül. Persze,

ebbe a döntésbe sok tényező beleszól, de a döntést így vagy úgy emberek kényszerítik ki. Szó sincs tehát arról, hogy a társadalmi rendszereknek ez a sémája a fejlődés egyetlen lehetséges útja, amelyben minden fok szükségszerű volt, és szükségszerűen következett egymásra.

Már az ázsiai termelési móddal kapcsolatban láttuk, hogy a törzsi tulajdon felbomlásának három útja volt — az ázsiai, az antik és a germán (ami persze nem jelenti azt, hogy nem lehetett még néhány útja és módja). Az alapvető választás azonban már a munkamegosztással jelentkezett: hogyan kell gondoskodni a társadalom szükségleteiről. (Ismét Engels felelevenítésére lesz szükség: a társadalom nemcsak ellentétes, egymással szemben álló osztályokra széteső egység, hanem közös érdekekkel rendelkező egész is; az állam nem egyszerűen a kizsákmányoló osztályok erőszakszerve a kizsákmányoltak féken tartására, hanem a társadalom önvédelmi szerve is.) Ha ezt vizsgáljuk, mindjárt más megvilágításba kerül az egész probléma: az ember tudatosan törekszik a szükségletek kielégítésére, miközben tudatosan ilyen vagy olyan megoldást választ. Ez a lényeg és az már egészen mellékes, hogy eközben a rabszolgatartó rendszer vagy a feudalizmus, vagy esetleg egy sereg más lehetséges megoldás elemei keverednek, vagy kerülnek túlsúlyba.

A munkamegosztással jelentkező dilemma konkrétan így hangzik: a kisebb egységek — a falu, sőt akár a család — önellátásra rendezkednek-e be, vagy pedig a munkamegosztás útját választják. Az ázsiai termelési mód példája azt mutatja, hogy erre az önellátó közösségre is felépülhet az állam, mint a közös érdekek érvényesítője — amely persze ezzel az önállósodással lehetőséget nyer arra is, hogy elidőgenedjen, szembekerüljön azzal az alappal, amelyből kinőtt, még akkor is, ha ez megoldatlan problémát jelent mindenkinek, aki az állam alapjában az ellentétes osztályokra szakadást keresi; még akkor is, ha szükségessé teszi az állam és a tisztviselők kérdésének újrafelvetését. Más szóval, ez azt jelenti, hogy az önellátás alapján csak a közös érdekek képviselője, érvényesítése szakad el a munkamegosztásban.

Ennek az útnak a választása a fejlődés lelassítását jelenti, hisz a munkamegosztás, a specializálás a termelőeszközök fejlődésének alapja. (Azzal, hogy semmilyen szakosítás nem hozza önmagától létre a fejlettebb termelőeszközöket, nem teremt egyetlen találmányt sem, mindig az emberre van szükség, és egyáltalán nem biztos, hogy az ember a megoldást meg is találja — kell-e erre ragyogóbb bizonyíték, mint az, hogy olyan fejlett civilizáció, olyan fejlett fazekassággal, mint az inkáké, nem fedezett föl olyan elemi és egyszerű dolgot, mint a kerék.) Ha a társadalom az önellátás helyett a munkamegosztás útját választotta, akkor mindjárt jelentkezik a következő dilemma: a munkamegosztás után mi legyen a szükségletek kielégítésének módja, az állami elosztás-e vagy az árucseré. Az inkák példája azt mutatja, hogy a társadalom fejlődése választhatta az árucseré és pénz nélküli formát, vagyis az állami elosztás útját is.

Ha mindezek után eljutunk oda, hogy az európai társadalom az árucseré útját választotta, akkor mindjárt egyszerűbbnek tűnik a társadalmi rendszerek váltokozása is. Itt ugyanis a fejlődési út két vonulatát kell követni, hogy ezt a választást megértsük. Először is az áru-termelés fejlődését, másrészt a társadalomnak — az államnak — azt a törekvését, hogy határok közé szorítsa, korlátozza az árutermelés

hatását, szabad érvényesülését; vagy megfékezze a társadalmi kapcsolatok kialakításában, az egyedek társadalomba olvadásában az árutermelés következtében jelentkező automatizmust, az abból kinövő gyilkos erőket; az automatizmus helyébe az irányítást, a pusztító erők helyébe a munkamegosztás miatt szükségszerűvé vált kapcsolat megszervezését állítsa.

Az első vonallal kapcsolatban figyelembe kell venni azokat a nézeteket, melyek szerint Európában az árucserre, piacra termelés fejlődése hozta meg a rabszolgaság elterjedését. A rövid ideig tartó klasszikus rabszolgaság néhány görög városállamban és a Római Birodalom köztársasági szakaszában az árutertermelésben és a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt sajátos helyhez fűződik. A már idézett Neurath csak érinti ezt a kérdést: „Az a korszak, amelyről itt szó esett, a viharos fejlődés időszaka. Az előző korszak a termelés és az eladás új területeit nyitotta meg, amit ez a történelmi korszak kihasználta, és ily módon változást vitt a régi életmódba. A rabszolgaság, amely ebben az időszakban, valamint a Római Köztársaság végén jelentős szerepet játszott, oda vezetett, hogy erősebben kifejezésre juthatott a nagytüzemi termelés, megkönnyítve ily módon a nemzetközi munkamegosztást.”

Gordon Childe 1957-ben elhunyt világhírű angol történész már ezt a kérdést állítja vizsgálatának központjába. Elsősorban azt mutatja ki, hogy a görög rabszolgaság azért nem tekinthető tipikusnak, mert nem egy autonóm fejlődés eredménye, hanem csakis a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt sajátos helyzeté. „A minosi Kréta és a mykénei Görögország mindenestre megbízható piacot biztosított a barbár Európa sok árujának, s amennyiben azok továbbszállításra kerültek, növelték a részesedést Kelet fölöslegéből. Az égei népek e részesedésüknek köszönhetően, hogy városi civilizációt fejleszthettek ki anélkül, hogy vállalniuk kellett volna a gazdasági hatalomnak azt a centralizálódását, amely Egyiptomban és Mezopotámiában a városforradalom elkerülhetetlen velejárója volt; nem váltak a teljhatalmú vásárlók alattvalóivá, s gazdaságilag nem függték tőlük” — írta. Sőt szerinte már „a korai égei iparosok a nemzetközi piac számára dolgoztak, és nemcsak egyetlen társadalom hagyományos ízletét és szokásait elégítették ki”.

A klasszikus rabszolgaság ennek a nemzetközi piacra termelésnek az eredménye, tehát kívül esik a fejlődésnek Cunow által vázolt fonálán, mert csakis ez a sajátos helyzet, a munkamegosztásban elfoglalt sajátos hely tette lehetővé. A nemzetközi piacon beállt változások — főleg az, hogy ez a piacra termelés lehetséges volt egy-egy város határában belül, de egy egész nagy birodalom, mint a római, már nem rendezkedhetett be külső piacokra való termelésre — visszazoritották a rabszolgaságot. A feudalizmus az önellátásra való visszatérést jelentette, és egyben annak beismerését is, hogy a rabszolgaság képtelen az árutertermelés továbbfejlődése problémáinak megoldására, tehát valójában a fejlődés egyik útjának feladása volt, hogy visszakanyarodjanak egy másik lehetséges úthoz, a törzsi tulajdonformák felbomlásának az antikkkal egyenrangú, és egyformán választható germán útjához. A kapitalizmus ezen az úton tovább haladva hozta meg az árutertermelés hihetetlen fejlődését és még hihetlenebb méretű térhódítását, bár a klasszikus kapitalizmus, a szabad árutertermelés teljes anarchiájával,

a fejlődésnek egy olyan rövid szakasza volt csupán, mint a klasszikus rabszolgaság.

Ez azonban már a fejlődésnek másik mozzanatához kapcsolódik, ahhoz, hogy az állam mindig igyekezett megfékezni az árutermelésben — mint az egyedek közti társadalmi kapcsolat kialakulásának automatizmusában — rejlő anarchiát és pusztító erőket. Egyiptom fejlődésének kezdetén a tisztviselő állam az elosztásnak az árucserét kizáró vagy korlátozó megszervezése volt. Childe a tervezésben fedezi fel a sumér városállamok lényegét is, és ezt írja: „A paraszti tömegek számára hasznos volt a felelősségnek és a döntés terheinek az isteni államra való átruházása, már csak azért is, mert az állami tervezés bizonyos mértékben egzakttá, bár elemi tudományon alapult.”

A Római Birodalomban a rabszolgaság visszaszorulása együtt járt az árutermelés állami korlátozásával, mint Neurath írta: „Kezdetben szabad szerződéseken alapultak azok a társult szállítóvállalatok, amelyek gabonával látták el Rómát és Bizáncot, később a szerződéseket már törvényes előírások váltották fel. Bevezették a kötelező tagságot, sőt mi több, a tagság örökölhetővé vált. Ily módon a vállalkozás és a tulajdon részben közszolgálatná lett. Kényszerű szervezéssel a korporációk bizonyos fokig államosultak. Ezenkívül az állam létrehozta saját üzemait is, amelyekben részben rabszolgákat, részben szabad munkásokat alkalmazott. Ezek az üzemek többek között a hadsereg számára dolgoztak. Ily módon mindenfelé jelentkeznek a széles alapra helyezett, az államtól irányított és korporációkban szervezett adminisztratív gazdaság kezdetei.”

Ez azonban már nem tudta megoldani a problémákat. A feudalizmus a piac szabad hatásának számtalan megkötését jelentette. A kapitalizmusban a szabad árutermelést hamarosan az állami beavatkozás váltja fel, hogy az árutermelés és a társadalmi beavatkozás közötti viszony a szocializmusban is a legsúlyosabb és legösszetettebb probléma maradjon. Egészében tehát az osztálytársadalom árutermelő típusának választásából adódott a megtett út. A társadalom azonban már a kezdet kezdetén választhatott volna más utat is — mondjuk az inka állam útját vagy valami mást —, és később is, minden lépésnél egyforma eséllyel lehetett több megoldás között választani, sőt a továbbfejlődés csak úgy vált lehetségessé, hogy a társadalom a rabszolgaság után vissza tudott kanyarodni egy régebbi kiindulópontra — persze, nem abszolút értelemben, hisz ilyen visszakanyarodás nem lehetséges, hanem abban az értelemben, hogy a fejlődésnek „alacsonyabb” fokán álló népek más utat választottak —, hogy onnan más irányban induljon el.

A társadalom fejlődésének ilyen felfogása már önmagában is rugalmasabbá tehetné a társadalmi rendszernek értelmezését. Minden sémán túlmenően lehetővé tenné, hogy fokozottabb figyelmet szenteljünk a társadalom közös érdekeinek, és külön a közös érdekek elidegenülésének. Ebből adódik a következő probléma: hogy állnak az egyének össze társadalommá — vagyis hogyan jönnek létre a közös érdekek, és hogyan érvényesülnek. Az egyének társadalomba olvadásával kapcsolatban jelentkezik az árutermelés, mint ennek az egybeolvadásnak eszköze, módja és útja. Csak mindezek tisztázása után jutunk el magához a sémához, a társadalmi rendszerek váltokozásához. Itt aztán mindenfajta részletekbe mélyedés, minden merev feldarabolás előtt a

fejlődés nagyobb egységeiben kell gondolkodni — az osztálytársadalom kategóriájában. Az osztálytársadalom kezdete a lényeges munkamegosztáshoz kapcsolódik: a termelőmunka, és a munka eredményei, termékei felhasználásának elszakadásához, igazgatók és igazgatottak, irányítók és irányítottak, egyéni és közös érdekek, magánember és a társadalom tagja stb. különválásához, tehát addig tart, amíg ez a megosztás megvan. (Ebből a szempontból nézve a szocializmus nyilvánvalóan osztálytársadalom, ami tulajdonképpen eddig sem volt vitás, mihelyt Marx az előtörténelembé sorozta, vagy mihelyt a klasszikusok az osztály megszűnését a munkamegosztás megszűnéséhez kötötték. Legfeljebb még annak tudatosítására van szükség, hogy a szocializmus nem azért osztálytársadalom, mert van még parasztság és több-kevesebb burzsoá maradvány, hanem azért, mert még mindig igazgatókra és igazgatottakra oszlik.)

Az önellátásra való berendezkedést lehet megrekedésnek is tekinteni — attól függ, milyen kritériummal mérünk és miben mutatjuk ki a megrekedést —, de mindenképpen egy választót, amelyet az emberiség jelentékeny része választott, még akkor is, amikor a másik rész már eljutott a kapitalizmusba. A munkamegosztás választása után a következő választás: az árutermelést kizáró állami elosztás, amit szintén tekinthetünk megrekedésnek, de az inkák példája mutatja, hogy ez a megoldás is funkcionálni képes. De ha a társadalom már az osztálytársadalom árutermelő típusát választotta, akkor még mindig jelentkezhet visszaesésként, pusztulásként az önellátásra visszatérés, vagy többé-kevésbé sikeres kísérletként az állami elosztásra való visszatérés, de inkább csak az árutermelés korlátok között tartásának kísérleteként. Ahhoz, hogy ebből az állapotból egy — egyelőre csak távlati céllként, sőt még a fejlődés céljának sem mindenki által elfogadott eszményként létező — magasabb fokra, az osztály nélküli társadalomba eljussunk, az anyagi javak hihetetlen bőségére van szükség. Ahhoz pedig, hogy a javaknak ezt a bőségét előállítsuk, már fizikai és egyéb akadályokat kell leküzdeni. Ezzel — és csak ezzel — foghatjuk egybe az emberi társadalom fejlődésének egy szakaszát, az osztálytársadalom szakaszát. Hogy ezen a nagy egységen belül hogyan, milyen sorrendben váltják egymást a társadalmi rendszerek, abban már nem kell semmilyen abszolút törvényszerűséget keresni. A rabszolgaság vezethet kapitalizmushoz — lásd Amerika példáját; a feudalizmus után jöhet szocializmus, mint Mongóliában, sőt részben még a Szovjetunióban is; feudalizmus után jöhet rabszolgatartó társadalmi rendszer, mint az afrikai országokban stb.

Csak mindezek előzetes tisztázása után lehet a társadalmi rendszerek elmélete a fejlődés igazán marxista értelmezésének része, ahelyett, hogy a fatalizmus nyíltabb vagy burkoltabb formájának forrása lenne. Ebben az értelmezésben benne foglaltatik, hogy a fejlődésben nincs semmi automatizmus. A megakadás és visszaesés éppoly reális lehetőség, mint a továbbhaladás. Nincs semmilyen emberfölötti hatalom, törvényszerűség, amely akár még magát a fejlődést is szavatolja. Csakis az emberen múlik, hogy melyik utat választja, csakis az ember tehet lépéseket a választott úton, nincs semmi, ami helyette a választást elvégzi, a döntést meghozza, a munkát vállalja. Továbbá: nincs semmi automatizmus abban, hogy az ember a fejlődés következő foka mellett dönt. Sok mindentől függ már a szükségletek jelentkezése is,

hát még azoknak tudatosodása. (A marxizmus tudatosította ezt a problémát, amikor kimutatta, hogy az elégedetlenség jelentkezésében nincs semmi automatikus, sőt nem is egyszerűen úgy, azért és akkor jelentkezik, mert és amikor a helyzet rossz. Nagy munkát kell azonban még végezni annak tisztázásához, hogy mik tették képessé az embert erre vagy arra a választásra. E tekintetben tudunkkal csak egy dolog történt. A marxista irodalomban megtalálható annak az elemzése, hogyan tette képessé az embert a kereszténység — amely nyilvánvalóan „véletlenül” jelentkezett, hisz ugyanazokból a társadalmi feltételekből sok más megoldás nőhetett és nőtt is ki, de a megoldás megtalálása el is maradhatott volna — arra, hogy vállalja a munkát, ami a rab-szolga társadalom körülményei között a továbbfejlődés követelménye volt.) A szükségletek tudatosodása, az elégedetlenség jelentkezése önmagában még nem elég biztosíték arra, hogy meg is találják a szükségletek kielégítésének, az elégedetlenség megkövetelte változás végrehajtásának módját. (Kissé vulgáris példával élve: minden később fontossá vált találmányról ki lehetett mutatni, hogy ilyen és ilyen okokból szükség volt rá. Semmilyen szükséglet nem volt azonban elegendő ahhoz, hogy a találmány létrejöhessen, semmilyen szükséglet nem szavatolta, hogy megszületik. Hogyan képzelhetnénk el tehát, hogy egy társadalom megváltoztatása szükségességének tudata, az elégedetlenség feltörése önmagában létrehozza a változást.) Végül, azon a kereten belül, hogy az osztálytársadalom megszüntetéséhez megfelelő feltételek szükségesek, tehát a társadalom semmilyen körülmények között sem ugorhat ebbe az állapotba, nincsen semmilyen automatikus, kötelező, egyetlen lehetséges út, szükségszerű, megváltoztathatatlan, áthághatatlan fokokkal. Az ember minden fatalisztikus meghatározottságtól függetlenül formálja társadalmát, csakis az általa meghatározott, semmilyen emberfölötti törvényektől nem befolyásolt formába önti társadalmi életét.

Csak így jutunk el a marxizmus legfőbb problémájához, egyben legfontosabb felfedezéséhez: az ember szabadságának és kötöttségének dialektikájához. Ez azonban már nem fér ennek a cikkeknek a keretébe.

A VÁLSÁG JELEI

Ljubomir Simović: *Šljemovi*. Prosveta, Beograd

Ljubomir Simović költészetét irodalmi közvéleményünk mindig nagy érdeklődéssel figyelte, és verseit mindig értékelni tudta. Indulása szorosan összefügg a fiatal belgrádi költők indulásával, akik költészetünkbe új hangot hoztak, ars poeticájukban megvolt az az elem, amely ellent tudott állni a költészet egyre jobban hermetizáló törekvéseinek. Ezért nem is csoda, hogy a közvélemény felfigyelt rájuk. Most a negyedik kötet után lehangoltan állapíthatjuk meg, hogy az ígéretek nagyobbak voltak a teljesítményeknél, a friss hang akademizálódott, a bátor nekifeszülés ellanyhult.

Mi is történt ezzel a költéssel?, tesszük fel jogosan a kérdést. Vajon szubjektív erőtlenségről van szó, vagy pedig a gyökerek valahol mélyebben fekszenek.

Simović első verseinek hangjában volt valami meglepő vakmerőség, nagy szókimondásvágy. Ez nyilvánult meg a formai kísérletezéseiben, ahol Simović kultivált érzékről tett tanúságot, és sokszor szerencsésen társította a bátorságot a mértékérzékkel, de megnyilvánult a költészeti programban is: a „mindent elmondani” és a „mindenkinek szólni” programjában.

A program jórészt program maradt. A költészet tere fokozatosan szűkült, a kifejezésmód egyre áttételesebb lett, és költészetének az az esztrád eleme, amely még ma is kimutatható, egyre inkább elfordult a közösségitől, a privát élmény felé. E kettőben természetesen nem látunk ellentétet, de úgy gondoljuk, hogy az esztrádköltészetben nyilvánul meg leginkább az a szükséglet, hogy a költő az igazán nagy és jelentős közösségi élményeknek találjon megfelelő kifejezéseket. Ez a viszony biztosítja az esztrádköltészet autentikusságát és hatását is egyben. De amint már említettük, Simović költészete fokozatosan bizonyos metamorfózisokon ment át, a formai kísérleteket redukálta, utolsó kötete főleg rimes versekből áll stb. Ugyanakkor a hangvétel esztrádjellegű maradt. A gondolat architektúrája és minősége, a hangtónusa stb. is a régi, azzal a különbséggel, hogy maga a mondanivaló egyre introvertáltabb lett, a költő mintegy szentimentális

naplót vezet, buzgón sorolgatja az őt körülvevő tárgyakat, megnevezi érzéseit, amelyek eluralkodnak rajta, idézi emlékeit, amelyeket fontosnak tart, s e monoton zene alatt húzódik meg a bágyadt és fáradt kételkedés vékony fonala. A költői szubjektivitás elvész, a vers alapanyaga a csöndes rezignáltság.

Ez a tünet elgondolkodtató, mert nemcsak Simoviciánál mutatkozik meg. A még tegnap fiatal költők mai verseiben ez már általános jelenség lett. Mintha arról lenne szó, hogy egy merev világ fojtogatná őket, a tér szűkül körülöttük, kezdeti hangvételüknek nem volt visszhangja, a „mindenkihez szólni” csak nosztalgikus ábránd maradt, és ez a tapasztalat a nosztalgia, az elhallgatás, a rezignált szó partjaira vetette őket.

Csak most újabban a belgrádi Vitezović vagy a zagrebi Babić költészetében ismerjük fel újra, de most már magasabb fokon, azokat a törekvéseket, amelyek Simoviciék indulását jellemezték, most kapta meg újra a költő hangja azt a kirlezaí érdes erőt, szociális imaginációt, amely az utóbbi évtizedben nagyon is hiányzott a fiatalok költészetéből.

Simovici kötetének az az érdeme, hogy felmutatta a válság szimptomáit, és most már Simovici tehetségén múlik, hogy ki tud-e törni ebből a válságból. A lehetősége megvan rá.

(VL)

A R S I N T E R P R E T A N D I

Szabó Ede: *A műfordítás*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1968.

Habár az irodalmi művek igazi értékeit, sajátos vonásait az eredetiből ismerhetjük csak meg, a műfordításnak — minden hátránya és hiányossága mellett — kétségtelenül nagy feladatai vannak az irodalmi műveltség terjesztésében, sőt, kissé merészebben szólva, annak a megteremtésében is, amit világirodalomnak nevezünk. Mert csak a műfordítások révén lettek az irodalmi művek közkinccsé, csak a műfordítás juttatta el a világ minden részébe a leírt szó művészetét.

A műfordítás elkerülhetetlen. Mondhatnám azt is, hogy szükséges rossz. S ha már szükséges, akkor mindent meg kell tenni, hogy a rossz minél kisebb legyen. Hogy úgyszólván erényé változzék. Egy jó műfordítás ugyanis majdnem teljesen helyettesítheti az eredetit, sőt már-már egyenlő értékű az eredetivel, s minél jobban megközelíti annak sajátosságait és értékeit, annál sikerültebb.

Egy ismert, nagy tapasztalatokkal rendelkező magyar műfordító, Szabó Ede majd 350 oldalas könyvében azt foglalja össze, amit műfordítói munkájában és a műfordítás elméletében tapasztalt. Könyve egy fordító műhelyének világába vezet el bennünket. Korántsem műhelytitkokat fed fel — azt nem is lehet —,

hanem megismertet bennünket a műfordítás néhány alapvető problémájával, s röviden áttekinti a műfordítás történetét.

Ebből a könyvből persze nem lehet megtanulni a műfordítás mesterségét, nem lehet elsajátítani a fordítói fogásokat; Szabó Edeinek nem az volt a célja, hogy műfordítókat neveljen. Az olvasó érdeklő, az olvasót szolgálja: azt, akinek fordít. Kézikönyvnek is nevezhetnénk hát művét, bevezetésnek a műfordításhoz. Azokhoz szól Szabó Ede könyve, akik a világ népeinek irodalmát főleg fordítások révén ismerték meg, s most a fordítókkal és mesterségükkel közelebbről is meg akarnak ismerkedni.

A könyvnek ez a célja megokolt, s a szerző el is érte. Megtudjuk, melyek a fordítás elemi követelményei, megismerkedünk fordítói problémákkal, a nehézségekkel, akadályokkal, buktatókkal, melyek a műfordítókra leselkednek, de azokkal a szépségekkel is, melyeket a műfordítás nyújt, azzal az örömmel, melyet egy sikertelt fordítás szerez. Egy egész sor vers- és prózafordítás elemzésével teszi kézzelfoghatóvá az olvasónak a műfordítók munkáját Szabó Ede, s mutat rá azokra az utakra, melyeket a műfordítóknak meg kell járniuk, hogy elvégezhesék feladatukat.

Nincsenek új megállapítások, eddig ismeretlen tények ebben a könyvben; nincsenek benne leleplezések, se felfedezések. De napjainkban, amikor a lefordított művek száma egyre nő, amikor lehetetlen annyi nyelvet megtanulni, ahány nyelven figyelemre méltó műveket alkotnak a világ írói, s ezért csak a fordítás segítségével nyerhetünk betekintést a világirodalomba s élvezhetjük anyanyelvünkön a világ íróinak alkotásait, annak a tudatában, hogy mindenki mégiscsak anyanyelvén olvas legjobban, így szerez neki igaz élményt és élvezetet az olvasás — napjainkban nélkülözhetetlen a műfordítás, nélkülözhetetlenek a műfordítók, akiknek érdemeit sajnos nem mindig ismerik el, viszont a műfordítás jelentőségének felismeréséhez hozzájárul egy olyan könyv, mint Szabó Edeé.

(TL)

THOMAS MANN ÉS A MAGYAROK

Győri Judit: *Thomas Mann Magyarországon (Felolvasóestjeinek története és sajtóvisszhangja)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

Thomas Mann Magyarországon már régóta igen népszerű. Azt a tényt, hogy ma is a legtöbbet publikált szerzők közé tartozik, főleg a következő körülmény igazolja minden kétséget kizáróan: Hans Bürgin Thomas Mann-bibliográfiája alapján (1959-ben jelentette meg), a Mann-fordítások számát tekintve, Magyarország a harmadik helyet foglalja el Európában. Ezenkívül Th. Mann többször járt Magyarországon, barátság, illetve ismeretség fűzte a magyar szellemi élet néhány nagyságához. A fenti tények alá-

támasztják Győri Judit vállalkozásának igazoltságát és időszerűségét: megírni Th. Mann látogatásait, azok történetét és sajtó-visszhangját. E sorok nemcsak avval a szándékkal vette kézbe a kötetet, hogy részletes leírást kapjon Th. Mann felolvasó-estjeinek történetéről és sajtóvisszhangjáról (mint ahogyan az a könyv zárójelben közölt alcímében áll), hanem azért is, hogy választ kapjon arra az időszerű és izgató kérdésre, hogy miért volt Th. Mann népszerű Magyarországon, és miért népszerű és olvasott még ma is.

A nagy német író hat alkalommal járt Magyarországon. Az első útja 1913 decemberére, az utolsó pedig 1937 januárjára esett. Huszonnégy évről van itt szó: s e 24 év folyamán sok változásra került sor a világesemények folyásában, Magyarország történelmében és Th. Mann világnézeti fejlődésében. Rendkívül pozitív vonása Győri munkájának, hogy e három felsorolt tényezőt valamilyen módon összefüggésbe hozza és kölcsönhatásukat, ha röviden is, megmagyarázza. Nyomban le kell szögezni, hogy bár ez az igyekezet folyamatos, mégsem teljesen következetes és mélyreható. A legtöbb esetben Győri szigorúan az alcímhez ragaszkodik, és „meséli” a felolvasóestek történetét, illetve interpretálja a kiváltott sajtóvisszhangot. A szerző elött nagy feladat állt ez utóbbival kapcsolatban: a töménytelen sok újságcikkből, amelyeket Th. Mann látogatásai alkalmával írtak a legkülönbözőbb szemléletű írók, tudósok és újságírók, ki kellett válogatni azokat, amelyek a mai olvasó számára érdekesek és, azon túl, az objektív igazsághoz legközelebb állnak. A sok kiválasztott és idézett cikk valóban hűen jellemzi azt a légkört, amelyben Th. Mann látogatásaira sor került. Ugyanakkor világosan utal azokra az erőkre, amelyek e cikkek mögött álltak. Részletes leírását kapjuk annak, hogyan került sor ezekre a látogatásokra, kik voltak kezdeményezői, hogyan teltek Th. Mann napjai Magyarországon, szinte menetrendszerű pontossággal informál bennünket Th. Mann programjáról, arról, mikor mit olvasott fel. Ezenkívül még élő szem- és fültanúkat is megszólaltat, ily módon az irodalomtörténet számára még ismeretlen momentumokat tár fel. Többek között néhány anekdotaszzerű jelenetet is sikerült felkutatnia, amelyek még jobban emberközelbe hozzák a könyvecske két hőst: Th. Mannt és a magyarságot, illetve annak képviselőit. Győri felvonultatja azokat a magyar egyéniségeket, kiket szorosabb ismeretség vagy esetleg barátság fűzött Th. Mannhoz: Halasi Fischer Ödön, Kosztolányi, Móricz, Bartók, Lukács György, Hatvany Lajos, Kerényi Károly és a hozzá írt üdvözlő költemény szerzője, József Attila. Győri könyvének egyik alaptendenciája az, hogy mindegyik Th. Mann látogatásnak meghatározott politikai tartalmat kölcsönözzön. Világosan igyekszik kimutatni, hogy Th. Mann látogatásai politikai manifesztációkra adtak okot, mivel a magyarság számára, illetve azon belül az egyes társadalmi osztályok és rétegek számára Mann sohasem volt csak íróművész, hanem azon túl egy magatartás és állásfoglalás megtestesítője, sőt sokak szemében szimbólum.

Külön kell szólni a könyv szerkesztéséről. Győri kitűnően összpontosította magát az alcímbe szereplő témára. A mű szer-

kezete szinte zenei: egy fokozatosan gyorsuló és mind újabb változatokat felvonultató zenei tételre emlékeztet, amelyet József Attila költeménye, mint egy beethoveni korál, mesterien zár le. Ebből a szempontból műve valóban dicséretreméltó. Egyedül a könyv utolsó részében, amely a „Kinek emberhez méltó gondja van...” címet viseli, tér le a megkezdett útról, és mindössze néhány oldalon összegezni igyekszik véleményét és mondanivalóját Th. Mann és a magyarság viszonyáról. Ez a rész a legértékesebb és a legtöbb problémát veti fel, ugyanakkor ez a rész tartalmazza a legtöbb egyéni gondolatot is.

Igen helyesen és reálisan emeli ki aényt, hogy bár Th. Mann többször igen elismerően nyilatkozott magyar művészekről és általában a magyarságról, mégis ezekben a nyilatkozatokban sok volt a diplomáciai udvariasság, amelynek egyik szinte felülmúlhatatlan művelője épp Th. Mann volt. Az akadályt ebben az esetben a fordítási nehézségek képezték. Th. Mannra Győri szerint az a szellemi légkör gyakorolt rendkívüli hatást, amely látogatásai alkalmával körülvette. Th. Mann népszerűsége különösen akkor öltött mind nagyobb méreteket, amikor „európai” és nem csak „német” műveket alkotott, azaz amikor műveiben (itt főleg a *Varázshegy*re gondolok, amely Győri és mások szerint a leghatásosabb Th. Mann-mű volt Magyarországon) „általános emberit” fejezett ki. Ahogy Győri írja: „Európai szinten történt tehát a kapcsolódás...” A magyar irodalom haladó képviselői akkor kezdték el igazán Th. Mannt becsülni és szinte jelképesnek tekinteni, amikor Th. Mann olyan problémákról írt, amelyek a magyar írókat és olvasókat is mélyen érintették. „Thomas Mann felolvasásai nálunk mindig bizonyos politikumot is hordoztak magukban...”, írja Győri. Győri szerint két felolvasóestje, közvetlenül az ellenforradalom után, a bécsi emigráción keresztül szerveződött meg. Th. Mann talán érezte a polgári osztályon belüli differenciálódást, és ösztönszerűleg megérezte, kik maradtak meg Magyarországon haladó polgárnak (akárcsak ő), és látogatásai alkalmával őket tisztelt meg. Győri kulcsfontosságúnak tartja, mint már említettem, Th. Mann *Varázshegy* c. regényét: úgy véli e regény rendkívüli hatást gyakorolt a korabeli magyar haladó művelt alkotókra és olvasókra. Győri a legnagyobb fontosságot a harmincas években tett látogatásoknak tulajdonítja („A harmincas évek második felében a magyar antifasiszta és népfrontmozgalom Thomas Mannban látta ugyanis eszméinek egyik megtestesítőjét, a legfőbb tekintélyt, akire a népfront mozgalom törekvései közt hivatkozni lehetett”). Th. Mann nem volt kommunista, ezt maga is többször állította, de tény, hogy antifazizmusa erősen balra toltta. Haladó polgár maradt haláláig. Nem volt mártírtermészet, Győri helyesen látja, hogy a fasizmus ellen művészetével küzdött. Győri szerint Th. Mann antifasiszta írásait legmélyebben és legobjektívebben Bálint György tárgyalta: „Magyarországi recepciójában tehát Thomas Mann eljutott a kommunistákig — íme, így igazolódott Bálint György feltevése a munkásosztály és Mann eszmei szövetségéről a fasizmus elleni harcban.” Mann fejlődésével párhuzamosan tisztult a magyar kritika is, állapítja meg Győri. Az antifasiszta harcban véleménye

szerint épp a baloldali és kommunista kritikusok álltak ki Th. Mann mellett. Győri Judit így foglalja össze erre vonatkozó észrevételeit: „Az elmondottak alapján tehát lényegében úgy értékelhetjük Thomas Mann magyarországi látogatásait és a magyar Thomas Mann-kultuszt, mint egy társadalmi hatásában egyre haladóbb rétegeket átfogó eszmeiséget, mely a harmincas években teljesedett ki, és humanista, antifasiszta célokat szolgált.”

Felvetődik a kérdés: mivel maradt adós e kis könyv? Összefoglalója végén maga a szerző adja meg a választ: „Azonkívül Mann kapcsolatai Magyarországgal nem is szorítottak csupán a felolvasóestekre, ezeknél időben, térben, témában és tartalomban sokkal szerteágazóbbak voltak”, vagy „Megállapításaink csak egy kiemelt momentumot jelentenek, melyet a felolvasóestek történetének összefüggései indokolnak”, illetve „Thomas Mann és a felszabadulás utáni Magyarország viszonyának vizsgálata például már más összefüggésekhez vezetne bennünket”. E három mondatban benne van a megállapítás, hogy Győri könyve korántsem teljes. Th. Mann és a magyarság viszonya sokkal szélesebb síkon mozog, mint azt könyve ábrázolja. A könyv nem ad választ arra a kérdésre sem, hogy miért népszerű ma is Magyarországon Th. Mann, melyek azok az eszmék Th. Mann művészetében, amelyek a mai magyar olvasóra hatást gyakorolnak és miért. Izzgó kérdések ezek, amelyekre nem könnyű válaszolni, de az is igaz, hogy Győri könyve nem is tárgyalja őket, mivel az nem is volt célja.

Az úttörés sikerült: folytatását várjuk, mivel Győri munkája sok teret hagyott másoknak is. Reméljük, hogy a többi témakör feldolgozásakor Győri alapossága és konkretizáló ereje mintául és kiindulópontul szolgál majd.

Varga István

A MODERN IRODALOM SORSA

Jovan Hristić: *Oblici moderne književnosti*. Nolit, Beograd, 1968.

A kortársak sokszor abban a tévhitben ringatóznak, hogy az egyes művekben, amelyek az ő korukban jelentek meg és az ő korukról beszélnek, amelyeknek a létezése tehát egybeesik az ő életükkel: a kortársi alkotásokban, felfedezhetik az „új” irodalom általános érvényű stílusjegyeit, azokat, amelyek a későbbi korok számára a hagyomány érvényével bírhatnak. Megfelelnek arról, hogy itt csak *egyes* művekről van szó, és éppen ezért majdnem felelőtlen és általános érvényű megállapításokat tenni. Viszont, a kortársi irodalom alapvető és általánosabb stílusjegyeit majdnem lehetetlen felfedni — ki merne ma arra vállalkozni, hogy a mi időnk, a mi életünk regényeinek vagy költészetének összefüggő elemeit tárja fel, azokat tehát, amelyek, bizonyos értelemben, itt is és ott is megjelennek, kisebb vagy

nagyobb mértékben feltűnnek? A kortársi irodalomról szólva mindig csak az egyes művekről beszélhetünk teljes érvénnyel, és általánosításaink mindig valamilyen módon kérdésessé válnak. A kritika múltja, a tévedések, köteleznek bennünket.

Jovan Hristić megkísérelte, hogy korunk irodalmában felismerje „a közös és általános karakterisztikumokat” — tehát hogy ellentmondjon azoknak, akik az egyes művekben az alfát és az omegát is meglátják, s hogy kimutassa, melyek azok az ismertetőjegyek, jellemvonások, meghatározók, amelyek ebben a korban általános érvénnyel *minősítik* az irodalmat. Tehát valamiféle *globális képet* szándékozott megrajzolni korunk irodalmáról.

Amikor célkitűzésének megvalósításáról beszélünk, szem előtt kell tartanunk azokat a fenntartásokat, amelyek minden hasonló kísérlet alkalmával felmerülnek: elsősorban azt, hogy mi, a kortársak, aligha tudjuk egészen pontosan, hogy melyek azok a művek, amelyeket a jövő majd hagyományként tisztel.

Hristić kiindulópontja, talán természetszerűleg is, az a hegeli gondolat volt, amelynek a birtokában mi is és mások is hajlamosak vagyunk, szkeptikusan és elfásultan, lemondani az irodalom jövőjéről. Hegel még mindig első fokon határozza meg gondolkodásunkat... Ugyanis, állandó tanúi vagyunk az irodalom leszűkülésének, pontosabban „beszűkülésének”: mind kisebb és mind szűkebb az a terület, amelyről még az irodalom szólhat — az *ember* is elsősorban a tudományok tárgyává vált, és itt is a tudományok az irodalomnak csak azt hagyták meg, azt sem mindig, amit a maguk kritériumai szerint irracionálisnak, véletlennek látnak...

Hristić bírálja ezt az álláspontot, bár a tény, amiből kiindul ő maga is elfogadja. Viszont azt állítja, hogy az irodalomnak komoly lehetőségei vannak arra, hogy ezen a szűkös területen, nem sóhajtozva az elrablott területek után, kiépítse a maga világát, azt, amelyik éppoly esztétikai érvénnyel bírhat és éppolyan hatást tehet ránk, mint az elmúlt, boldogabb korok irodalma.

Hristić megállapítása szerint korunk irodalmát nem a „legyengülés”, a lassú „elmúlás”, a kényszerű „érvénytelenség” jellemzi, hanem az „irodalmi formák transzformációja.”

A klasszikus irodalmi formákat: a drámát, a lírát, a prózát, a kritikát, az esszét is ennek az átalakulásnak a jegyében vizsgálja. Kimutatja, hogy a drámáról beszélve ma a líráról is beszélünk, hogy a lírára vonatkozó meghatározásaink ma a drámára is érvényesek, hogy a próza alakulása semmiképpen sem választható el a líra és a dráma alakulásaitól, hogy a prózai fragmentum ma a líranak egyik alapvető kifejezési formája (prózavers), hogy az esszé és a próza nemcsak kiegészítik egymást, hanem egymásra is vannak utalva, hogy bizonyos filozófiai művek is, talán éppen azok, amelyek korunkra a legnagyobb hatással voltak, mint Sartre vagy Camus művei, aligha tudnának megfelelni a hegeli értelemben vett filozófia kritériumainak, hogy a *Lázadó ember*, *A Lét és a Semmi*, ez a két központi műve az „irodalomnak”, éppannyira irodalom a szó klasszikus értelmében is, mint filozófia... Sőt

felelőtlenség ezeket a műveket csupán a filozófia értékrendszerével ítélni.

Hristić tehát a modern irodalmat *mozgásban* látja és azon lényeges tendenciák révén figyeli, amelyek olyannyira előtérbe kerültek.

A modern kritika három elméleti kánon-tételének: a költészet formulája, a nyílt mű és a művészet és a rituále tételének bírálatából indul ki, hogy könyvének második fejezetében azt a „valóságot” vizsgálja, amelyben a mai irodalom él: a technikai civilizációt, és ezután jut el a konkrét irodalmi kérdéseknek a vizsgálatáig: mindig az irodalmi kifejezési formákat viszonyítja egymáshoz, költészet és dráma, költészet és próza, irodalom és kritika viszonyait, összefüggéseit, kölcsönös feltételezettségét vizsgálja, hogy végül eljusson a könyv legizgalmasabb fejezetéig: az utolsóig, amelyben az esszé sorsával foglalkozik. Itt is abból indul ki, hogy ma csak nosztalgikusan tudunk az elmúlt korok nagy esszéirodalmára gondolni, és az esszé mai helyzetét vizsgálva eljut egészen a „nem verbális nyelv” kérdéséig, amely a szimbolikus logikának az egyik döntő felfedezése, hogy utána mégis megtalálja azt a lehetőséget, ami az esszé számára nemcsak kiút, hanem teljes felerősödésének bizonyítéka is: az esszé a mai irodalom alapvető kifejezési formája, de nem az esszé a klasszikus értelemben, hanem az az esszé, ami a költészetet, a prózát is behálózta, átszötte már.

Lényegében tehát Hristić a modern irodalom „fennmaradásának” lehetőségét abban a tudatos törekvésben látja, hogy a kifejezési formák egymásnak mind alapvetőbb feltételei lettek, ami viszont semmiképpen sem mond ellent annak, hogy a modern irodalom területei „beszűkültek”.

Az alapvető veszélyt a modern irodalomra nézve a művekvő esztétizmusban látja és nem abban, hogy az emberek elfordulnak az irodalomtól. Az irodalom tehát fel tud éledni, és önmagán kívül, köldöknézésén kívül más nem veszélyezteti.

Hristićnek néhány gondolatával, tézisével vitatkozni lehetne, különösen azzal a fejezettel, amelyik a technikai civilizáció kérdésével foglalkozik, sőt ki lehetne mutatni, hogy megállapításai sok helyütt olyannyira elemiek, hogy már-már semmit sem mondanak, hogy több helyen tudálékos, hogy egyes állításait nem húzta alá argumentumok bizonyító erejével stb. — viszont azt a *globális képet* — hiszen ez volt a célja —, amit korunk irodalmáról megrajzolt, mai ismereteink alapján, aligha lehetne elvitatni. Éppen ezért, gondolatébresztő könyv ez, és ez talán a legtöbb, amit elérhetett.

(BJ)

A NÉMÁSÁG ROBBANTÁSA

Vladan Radovanović: *Pustolina*. Nolit, Beograd, 1968.

1922-ben írta le Komlós Aladár, hogy „Az egész európai líra fejlődése az utóbbi században nem egyéb, mint közeledés az értelmetlenség felé” — persze, az akkori európai líra helyzetének szempontjából, mert úgymond „A szimbolizmus felfedezte, hogy a szavak meghatározó értelménél fontosabb a hangulati kíséretük.” Ez a „közeledés az értelmetlenség felé” — a szimbolizmus példája mutatja — a szavak szintjén zajlott, és előlegezzük, zajlik ma is. A továbbiak során azonban kitűnt, hogy nem az „értelmetlenség” a cél, az „értelmetlenség” csak látszólagos, mert a cél a szavak fel nem fedett költői tartalmának a megfogása, olyan eszközökkel, amelyek ismeretlenek és látszólag az értelemmel, a rációval is ellentétesek. Csak „bizonyos” költői eredmények maradtak az „értelmetlenség” szintjén; idővel ezekről kiderül, hogy csak azért, mert értéktelenek is egyúttal. Világosabb lenne tehát egy olyan megfogalmazás, hogy „az európai líra... közeledés az ismeretlen felé”. Az ismeretlen, első szinten, mindig egybeesik az „értelmetlennel” — ilyen szempontból, talán mindkét megfogalmazás elfogadható, a második viszont mégis pontosabb, mert távolabbra mutat.

Az a gondolat, amit Komlós Aladár mondata, ezzel az egyetlen kiigazítással, leírt, ma is egyik legfontosabb hajtóköve a költői kísérleteknek.

Nyilván a szimbolizmusnak ez a felfedezése, „hogy a szavak meghatározó értelménél fontosabb a hangulati kíséretük”, a *nyelvi korlátokkal* való állandó küzdelemből fakadt, és az ismeretlen felé való közeledés is ezt a harcot példázza: ez a küzdelem és harc az elsődleges kísérője és kísértője minden költői törekvésnek. A nyelv és a kifejezendő dolog között diszharmonia van, eltolódás; a költő bizonyos témát, magatartást, életérzést önt nyelvi formába, és mindig rádöbben, hogy a költői teljesítmény és az előzetes élmény között nincs megnyugvás. Ezért a szándék és a megvalósítás között mindig valamiféle feszültség remeg, és ennek a feszültségnek a megszüntetése — mint elérhetetlen — és csökkentése — mint elérhető — példázza a költő küzdelmét a nyelvi korlátokkal.

A nyelvi korlátoknak a leküzdése teremtheti meg a költői beszéd feltételeit. Minden költői aktivitás számol ezzel a küzdelemmel, mert alapvető kérdése és feladata a beszéd lehetőségeinek a megteremtése.

A nyelvi korlátok leküzdésére, vagy másként: az ismeretlen felé való közeledésre, a költészet története sokféle megoldást kínált fel. Az olyanféle felfedezésekről van itt szó, mint a szimbolizmusé, vagy mondjuk a szürrealizmusé: „... a léleknek van egy pontja, ahonnan nézve megszűnik az ellentét élet és halál, valóságos és imaginárius, múlt és jövő, közölhető és közölhetetlen, fenn és lenn között.” (A. Breton egyik kiáltványából) A szimbolizmus a szavak hangulati értékét fedezte fel, a szürrealizmus a szavak útján a léleknek erre a pontjára akart eljutni.

Mi, kései unokák, bármennyire is tudjuk, hogy ezek a küzdelmek csak ritkán voltak sikeresek, és akkor is csak részben, reménykedünk, hogy a nyelvben és a beszédben megtalálható, a költészetben elérhető ez a pont.

Vladan Radovanović könyve ébresztette fel ezeket a gondolatokat, mert ennek a könyvnek az alapvető egzisztenciális, emberi és költői problémája a *beszéd lehetősége*. Meg lehet-e szólaltatni a tárgyakat, a tárgyak „bensőjét”, vagy arra vagyunk ítélve, hogy a tárgyak külső formáit fessük? Van-e remény, hogy megtaláljuk azt a pontot, ahol megszűnt a feszültség a tárgy és a tárgyról mondott között? Vladan Radovanovićnak is ez volt az alapvető kérdése. Nem árt, ha szemügyre vesszük könyvének módszerét.

A könyv első részében a szerző útbaigazítást ad, hogyan kell olvasni a *Pustolinát*, és közli a könyv megírásának kiindulópontjait. Két közvetlen élmény játszott közre: egy *beláthatatlan tér-ség* látomása, azúr félgömb alatt, telve kavicsokkal, kristályokkal, földgöröngyökkel és az *enség íze*, a lélegzés, a vízivíz, a földtaposás gyönyörűsége. Ennek az élménynek az „értelmi magja” beérhetett volna a hallgatásban, de a beszédben már nem. Meg kellett hát találni a beszéd (az írás, a kifejezés, a megformálás) eszközeit is. Maga az írás folyamata adott erre lehetőséget és az írás tudatosan választott elemei: a „mondat alacsony hőmérséklete” és a „beszéd tárgyának meghatározatlansággal való festése”.

A könyv születésének ebből a leírásából kitűnik, hogy Radovanović szakított az írás és a beszéd minden „klasszikus” elemével: nem a téma fogta meg, hanem a „látomás”, nem a tárgyak népesítik be a látomást, hanem a tárgyak „gyönyörűsége”. Tehát Radovanović is az „érthetetlen”, vagy ahogy pontosabban mondtuk: az „ismeretlen” felé közeledik.

A probléma nyilván akkor kezdődött, amikor az írásra került a sor: az ilyen élmény legtöbbször némaságra ítéltetett, ez az az élmény, amelyről az írók már eleve lemondanak és közben a nyelv korlátjaira panaszokznak, mintha a nyelv csak arra volna alkalmas, hogy a felszíneket fesse meg. A némaság kínai falát kellett felrobbantani, bejutni abba az ismeretlen világba, ahol maguk a dolgok szólalnak meg, ahol a „félgömb alatt” rejtőző kozmosz „kavicsai, kristályai, göröngyei” léteznek. Lényeges átalakuláson megy itt át a nyelv: kívül belőle az individuális szenvedély, az izzás, és egy „minél neutrálisabb grammatikai látószög” felé közeledik — tehát hidegen, a látomás tárgyainak hűvösségével, személytelenül szólal meg. Ennek egyik következménye, hogy az egyes szavak is átalakulnak: szenvedélyes és személyes alakjaik alkalmatlanok, mert ilyen formában idegenek a kozmosz égíse alatt, és ezért egy másik alakot vesznek fel: grammatikailag és lexikálisan is neutrális formát. Ugyanakkor a szövegnek van egy szigorúan alkalmazott ritmusa, ami ezekkel az „új” szavakkal: a beszéd kihűtött, neutralizált elemeivel, és a mondatoknak szabadságot kölcsönző „új” írásjelek alkalmazásával, az egyedül megfogható és érvényes személyes eleme a műnek: pusztán csak a szöveg ritmusa tanúskodik arról, hogy a tárgyaknak a természetét, a tárgyaknak az „eseményeit”, a világ elemeit az ember

vizsgáztatja. Az sem zárja ki ezt az egyetlen „klasszikusan” emberi elemét a műnek: a szöveg ritmusát, hogy ez a ritmus nem azonos az írott és beszélt nyelv ritmusával, mert szinte oldalról oldalra, a könyv lapjairól lapjaira mindig és következetesen „új”, mindig felújuló képpé válik: a szavak, követve a ritmust és a neutrális grammatikai látószöveget, teljes szabadsággal — már amennyi szabadságot a kozmosz engedélyez — rendeződnek vizuális képpé. A beszédnek egy egészen új dimenziója tárul fel így: az a folyamat, ahogyan a szöveg közvetlenül képpé formálódik. Ha van igazság Füst Milánnak abban a gondolatában, hogy a verset képként értjük, akkor itt közvetlenül tanúi lehetünk annak, hogy a beszéd meghatározott esetben milyen képpé formálódhat át. A ritmus, a műnek ez az emberi eleme, minden oldalon képpé alakul át. De ezt a képet nem szabad összekeverni a megszokott képverssel, mert itt a hangsúly nem a vers értelméből kibontakozó formán van, hanem a beszéd ritmusán.

Radovanović könyvében minden klasszikus esztétikai mérték elveszti érvényét — arra a kérdésre, hogy *ki beszél?* talán Mallarmé válasza a legmértősebb: „... az, aki beszél, valójában a szó, a maga magányosságában, gyöngye remegésében, a maga semmisségében — nem a szó értelme, hanem a szó rejtelmes és ideiglenes lényé.” (Michel Foucault) Radovanović könyve afféle mallarméi *Könyv*...

A *Pustolina*, egészében: a módszer és a teljesítmény, a célkitűzés és az eredmény összképében azt a folyamatot példázza, amit Michel Foucault idézett tanulmányában írt le, azt az utat, amely a szavakat „kiemeli” — vagy kirekeszti? — a történelmi összefüggésekből, tehát a kézzelfogható valóság világából, és kiveti őket egy elvont, beláthatatlan, misztikus térbe, a „félgömb” alá, ahol a szavak mint bolygók, tévelygő égitetek teljesen szabadok lehetnek. A szavak ebben az ezoterikus térben értelmileg egymástól majdnem teljesen függetlenül sorakoznak: játsszák a maguk játékaikat, írják a maguk íveit, járják a maguk pályáit, és talán csak elfogult és boszorkányos szemmel látó alkimisták tudják majd megfejteni, felismerni azokat az összefüggéseket, amelyek közöttük mégis, bárhogyan is: talán matematikai szabályok szerint, de léteznek. A szavaknak ez az útja természetszerűleg szkeptikus — Radovanović könyvétől oly távolra esik a remény, hogy számunkra, racionális nézők számára, a távolság miatt már nem is remény, még olyan értelemben sem, ahogyan a szürrealisták számára az lehetett, hanem *szurrogátum*.

Itt tűnik ki, újra, ismét, kit tudja hányadszor már, hogy az értelmetlen felé való közeledés a költészetnek nem célja, hanem eredménye: az ismeretlenbe való behatolás, betörés mindig megingatja a bejáródott rendeket, rendszereket, eltolódást és zavart idéz fel azokban — innen a látszólagos értelmetlenség: az ismeretlen megfelelője. A nyelvben, ha van mód egy olyan mű megszületésére, mint Radovanović könyve, talán rejtve, még feltáratlanul léteznek az ismeretlent, a félgömb alatti azúr kékséget kifejező elemek, csak arról van szó, hogy *identifikáljuk* őket. Kérdés, hogy ma, mai eszközeinkkel, alkalmasak vagyunk-e erre

az identifikálásra, és persze, kérdés, hogy bármikor alkalmasak leszünk-e.

Radovanović könyve a némaságot bombázza, a némaságban akar robbanást előidézni — egyelőre csak ezt a törekvést figyelhetjük és dicsérhetjük benne. Minden mást az időre kell bízni: *a mi időnkre*.

Eppen ezért igazat kell adni a *Pustolina* egyik kritikusának, aki azt mondta, hogy Radovanović könyve *nem ihletett, de ihletni tud*. Csakhogy a *Pustolinából* szerzett ihletünk arra készített bennünket, hogy magunk is megvívjuk harcunkat a nyelvvel — kései unokák és racionális nézők, megdermedünk a feladat előtt.

(BJ)

TÉNYEK ÉS NÉZETEK

(1968. nyilas hava)

Hibák után

Tóth Lajos szabadkai pedagógus írásával kezdődött a Magyar Szóban egy cikksorozat, amely a vajdasági iskolarendszer egy kérdésével, az ún. területi iskolák problémájával foglalkozik, de ezen túlmenően a magyar nyelvű oktatás ügyét firtatja. Bori Imre, majd Dávid András hozzászólása bizonyítja, hogy nem lehet a kérdés felett elsiklani. Bori a vajdasági iskolák s ezen belül a magyar nyelven folyó tanítás lényeges kérdéseiről szól; Dávid András a területi iskolák problematikájának egyik oldalát világította meg, ennél tovább nem ment, s nem is kerülhetett közelebb a felvetett kérdések megválaszolásához.

A területi iskolák intézményét körülményeink között természetesnek tartom. Sajnos, a területiség elve nem valósul meg teljes mértékben ezekben az iskolákban: tudniillik csak abban lettek területiek, hogy megszűntek a különálló magyar tannyelvű iskolák, viszont nem mindenütt nyitottak magyar tagozatokat, ahol szükséges volna, úgyhogy nincs meg a kölcsönösség, a magyar tanulók egy része kívül rekedt a területi felosztáson, s kénytelen továbbra is oda járni, ahova azelőtt — ami pedig ellentétben áll a területiség elvével.

Azt mondtam, hogy természetesnek tartom a területi iskolákat, ahol — párhuzamos tagozatokban — két vagy több nyelven folyik a tanítás. Ez az adott helyzetből következik, s nem is lehetne másképp, mert szemben állna az étellel. Társadalmunk struktúrája egyrészt lehetővé teszi, másrészt pedig megköveteli a területiség elvének érvényesítését, ebben tehát következetesnek kell lenni — az óvodáktól (legalább) a középiskoláig.

Mert mi történik?

A egyes lakosságú helységekből alig vannak olyan óvodák, napközi otthonok, ahol minden gyermekkel anyanyelvén is foglalkoznának; s folytatódik ez az elemi iskolákban, mivel a nemzetiségi gyerekek nagy része nem járhat a lakásához legközelebb eső iskolába. Ugyanis nem minden iskolában oktatnak nemzeti-ségi nyelven, hanem csak az iskolák egy részében, s így a tanulók esetenként kénytelenek a helység másik végére menni — vagy lemondani arról, hogy anyanyelvükön tanuljanak. Középiskolai

fokon sokkal súlyosabb a helyzet; sok szülő már az elemi sem anyanyelvén végezteti gyermekével, részben azzal a kifogással, hogy a helységben nincs nemzetiségi középiskola. Ezért nagyon is jogos Bori Imrének az a követelése, hogy „revízió alá vegyük a területi iskoláztatás rendszerét”, s abban is igaza van, hogy „egész iskolarendszerünk orvoslást, az érvényesülő iskolapolitika pedig revíziót tesz szükségessé”.

Véleményem szerint a területi iskolarendszert a feje tetejére állítva kezdték csinálni. A meglévő nemzetiségi iskolákba szerb-horvát tannyelvű tagozatokat hoztak, de arról nem történt gondoskodás, hogy idővel minden területi iskolában, ahol csak szükség lesz rá, két vagy több nyelven folyjon az oktatás. Ez volt az alapvető, kezdeti hiba; aztán jött a többi. Ki foglalalkozik nálunk tudományos szinten a területi iskolák tapasztalataival? Van-e megfelelő számban két vagy több nyelven beszélő szakfelügyelő? Mert amellet, hogy a magyartanítás szakfelügyelete sem tökéletes még, a többi tantárgy nemzetiségi nyelven való oktatásának szakfelügyelete szinte teljesen elhanyagolt feladatkör. A területi iskolák bevezetésekor azt várták, hogy ezeknek az intézeteknek a pénzelése kedvezőbb lesz; sajnos, ez nem valósult meg, mi több, sok helyütt megnehezült a nemzetiségi tagozatok fenntartása, mert megszábták a nemzetiségi tagozatok létszámát. A pedagógusok munkájának gazdaságosabb tervezése és beállítása sem valósult meg, sőt ebben súlyos hibák is előfordultak (nemzetiségi tagozaton nem a gyermekek anyanyelvén adtak elő a pedagógusok). Mindezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a területi iskolarendszernek, amilyen ma, több a negatívuma, mint a pozitívuma. Ezért is igazolt Bori Imre követelése.

A területiség elvének következetlen végrehajtása, a többnyelvűség követelményeinek elhanyagolása oda vezetett, hogy valóban tragikus pillanatokat élünk az iskoláztatásban, mint Bori Imre megállapította. Azok a példák — Vojlovicától Apatinon, Novi Sadon, Palánkán át Novo Miloševóig —, melyeket ebben a rovatban az elmúlt hónapok során említettem meg a még ismeretlenek, figyelmeztetnek és vádolnak. Ezért — no meg más, általánosabb pedagógiai szempontból is — az iskolarendszer, különsképpen a nemzetiségi oktatás reformja elkerülhetetlen, mégpedig sürgős, égető feladat. S akkor mindent a maga helyére kell tenni, mindent másképp kezdeni és végezni. Elmúltak azok az idők, amikor hozzá nem értők, akikben esetleg rosszindulat is lakozott, egyéni elképzeléseik szerint, tekintet nélkül a szükségletekre, „rendezték” az iskolarendszert és -hálózatot. Sokkal nagyobb, sokkal emberibb célok érdekében kell elvégeznünk a reformot, mely lehetővé tenné a nemzetiségi nyelveken folyó tanítás újjászületését.

Folytatódik a *Katalog-ügy*, melyről a *Híd* novemberi számában írtam. Ezúttal a felháborodás hangja sokkal erősebb, a tiltakozók száma nagyobb, a szavak élesebbek. Néhány szlovén közéleti munkás nyílt levéllel fordult a közvéleményhez, s tiltakozott a *Problemi Katalog* számában megjelent írások ellen. A levelet Matej Bor, Franc Bevč, Ciril Kosmač, Josip Vidmar, Mitja Mejak írók, Vladimir Lakovič, Božidar Jalkac festőművészek és mások írták alá. Az aláírók a *Katalog* szövegeiben a nihilizmus, a rombolás szellemének megnyilatkozását látják. Hangsúlyozzák, hogy nem azért tiltakoznak, mert az életet dogmákba, sablonokba akarják kényszeríteni, ellenkezőleg, a demokrácia harcosainak és védelmezőinek tartják magukat, s határozottan ellenzik, hogy a *Katalog* munkatársaival szemben bárki is adminisztratív intézkedéseket foganatosítson. Egy igazán demokratikus társadalomban, mondják az aláírók, nincs helye az elnyomásnak, erőszaknak, ők csupán a nihilizmus, rombolás ellen emelik fel szavukat, s a huliganizmus ellen sem azért lépnek fel, mert a társadalom hibáit védik. A nyílt levél részletesen elemzi a *Katalog* és a *Tribuna* című ljubljana-i ifjúsági lap néhány cikkét, s arra a következtetésre jut, hogy ezek az írások próbára akarják tenni társadalmunkat: mit képes még eltűrni. Levelüket így fejezik be a szlovén közéleti munkások: Demokráciát — igen, bomlást — nem!

A levés igen határozott, s jól kiválasztott részletekkel bizonyítja vádjait. Valóban, amit a levél szerzői idéznek, az kissé szokatlanul hangzik. A *Tribuna* és a *Katalog* némely írása lehet megbotránkoztató is, ha hajlamosak vagyunk arra, hogy a szokatlantól megbotránkozzunk. Ezzel szemben tény, hogy a fiatal nemzedék tagjainak megnyilatkozása ez, s hogy amit írásaikban mondanak, az — élmény vagy eszme formájában — bennük él, ha pedig ezt kimondják, akkor erre valószínűleg szükségük, okuk van, s jobb is, hogy kimondják. Mint ahogy jobb, ha azok, akik a fiatalok véleményével nem értenek egyet, szintén megmondják, mit gondolnak. Hisz csak így valósulhat meg az, amiért a tizenkét szlovén közéleti munkás ládzsát tört: a demokrácia. Ha el- vagy visszafojtjuk a véleményeket, akkor következik majd be, amitől ez a tizenkét tagú gárda tart: a bomlás, sőt a robbanás.

Szlovéniában máris gárdá megindult a nyilvános vita: körkérdések, levelek, felszólalások, hozzászólások. Megmozdult tehát a szellemi élet. Társadalmunk demokratizmusának is próbája a *Katalog*-eset: most mutatkozik majd meg, mennyire tud a társadalom, mennyire tudnak a társadalom erői megbirkózni a nehézségekkel, végeredményben: mennyire tudja a társadalom bebizonyítani és megvédeni igazát, győzelemre vinni eszméit, mennyire tudja elfogadni az ellenvéleményt, a bírálatot, mennyire tud megváltozni is, ha kell, ha épp erre van szükség.

A szlovéniai Ifjúsági Szövetség vezetősége támogatja a *Problemi* szerkesztőségének irányvonalát, a szerkesztés koncepciójának nyíltságát. S ez jó. A nézetek szabad szembehelyezkedése az egyet-

len út, amely az álláspontok kikristályosodásához vezet, s az eszmék tisztázását és tisztulását eredményezi.

Nem kell megijedni a fiatalok látszólag eretnek, nihilista, romboló nézeteitől. Nem, mert ők így szolgálják az igazságot. S mert a megújulás útját nem lehet másképp megtalálni, csak ha — akár botlások, bukások, sebek, fájdalmak árán is — magunk keressük meg. Ilyenkor pedig mindenre számítani kell és mindennel leszámolni.

Kétségtelen, hogy a tizenkét levélíró, meg a többiek, akik az utóbbi napokban Ljubljában (vagy Szabadkán) felhördültek, a konzervatív erőket képviselik, visszariadnak minden újtól, mindentől, amit nem értenek meg egyből, s nem mernek szembenézni a fiatal nemzedék törekvéseivel, igazságával. Alkalmuk nyílt, hogy fellépjenek, bemutatkozzanak. S ez se baj. Véleményüket nem lehet kirádirózni, se eltitkolni, s nem is szabad. A veszély csak akkor jelenik meg, ha valakinek eszébe jut erőszakhoz folyamodni. Abban az esetben a társadalomnak kell fellépnie és megvédenie a demokráciát.

Fölfedezés

Évekig volt a Borba színikritikusa Slobodan Selenić. Nemrég másoknak adta át rovatát, visszavonult a publicisztikától, s most egyszerre avval lepte meg a nyilvánosságot, hogy regényt jelentetett meg. S nem is akármilyent. A Memoari Pere Bogalja (Nyomorék Péter emlékiratai) az utóbbi hónapok legnagyobb regénysíkere, a kritika teljes elismeréssel nyilatkozik róla. A kritikusról — aki egyszerre csak regényíróvá alakult át — a kritika úgy beszél, mint fölfedezésről, regényét pedig rendkívül sikerült alkotásnak tartja.

Petad Džadžić a NIN-ben az év meglepetésének nevezi Selenić regényét „ritka, kivételesen ihletett, problémás könyv” — mondja róla. A szerzőt pedig modern moralistának nevezi.

A kritikából a regényirodalomba átlépett (vagy dezertált?; vagy tán a kritikusból regényíróvá lefokozódott?; esetleg: a regényíróvá előlépett kritikus) Selenić könyvéről a Politikában Borislav Mihajlović-Mihiz, az ötvenes évek legharciasabb és legrokonszenvesebb, szenvedélyes és féktelen, a toll fegyverét mestersen forgató, sokszor az irodalmi szemfényvesztéssel kacérkodó, de mindenképpen briliáns kritikusa írt; az a kritikus, akinek csillaga néhány évig ragyogott a szerb kritika egén, aztán — nem, nem hullott le, hanem egy piruettel az irodalom égboltjának másik, nem egyáltalán mellékes tájára távozott, s érdekes, kritikusként most tért vissza, amikor egy másik kritikus félreállt, hogy mint regényíró lépjen fel. Mihajlović — aki a Selenić-könyvről írt kritikájában legjobb egykori írásaira emlékezett s felidézti azokat a szép, harcos időket, amikor hétről hétre mondott ítéletet irodalmi elevenek és holtak felett — úgy véli, hogy Selenić változása rendkívül sikerült. Regénye, a Memoari Pere Bogalja egyike a legértékesebb irodalmi alkotásoknak, melyeket a szerb prózaírók fiatalabb generációja adott. Selenić — mondja

Mihajlović — mélyre hatoló analitikus, aki az analízist szintézissé tudja átalakítani; jellemei pontos megrajzolója, a léghőrt rafinált módon alakítja ki, végül a valóság éles elméjű szemlélője, aki az életet nemcsak leírni, hanem magyarázni is akarja.

Ezek az első reagálások, első bírálatok Selenić könyvéről. E sorok írója — mivel ismeri és bízik mind Džadzić, mind Mihajlović ízlésében és ítéletében — nem hiszi, hogy az ismertetet véleményekre valaki is rácsfolhatna.

Jegyezzük meg végül, hogy a Selenić-esetnek tulajdonképpen két szereplője és eredménye van: egy regényíró született, és egy kritikus — reméljük — visszatért a küzdőtérre.

A színészek porondra lépnek

Nemegyszer foglalkoztam ezen a helyen az újvidéki Szerb Népszínház ügyével, s rámutattam, hogy ebben az intézményben s munkájában sok a hiányosság, kifogásolnivaló. De általában kevés bíráló szó érte az újvidéki színházat, mintha láthatatlan erők védtek volna. Most azonban felszínre kerültek a belső bajok. A társulat tagjai: színészek, zenészek felemelték szavukat a házban uralkodó állapotok ellen; nemcsak a belső viszonyokkal elégedetlenek, hanem a műsorpolitika hibáira is rámutatnak, és káderügyeket boncolgatnak. S ha ők, a legilletékesebbek mondják, el kell hinnünk, el kell hinnie mindenkinek, azoknak is, akik eddig legkevésbé a színészek szavát tartották — s tartják talán még most is — fontosnak ebben a házban: komoly bajok vannak.

A színészek most már szeretnék kezükbe venni sorsuk és intézményük irányítását — s ennek végső ideje. Végső ideje, hogy a színházban nagy változások történjenek; mert az mégiscsak abszurdum, hogy olyan darabot is műsorra tűznek, amelynek második előadására már csak száz néző kíváncsi. Persze hogy a színészek is kedvüket vesztik, már csak azért is, mert látják, hogy a sikertelenségnek nem ők, hanem a színház vezetősége az oka.

Halaszthatatlanok már a gyökeres változások a Szerb Népszínházban. A színészek arra is rámutattak, hol kell a változásoknak elsősorban megtörténniük; a művészek állandóan változnak az együttesben, jönnek-mennek, mint mindenütt. Csak az adminisztratív személyzet marad. S épp a megcsontosodott tisztviselők sodorták a színházat oda, ahol van: az üres nézőtérhez, a színészek készülő sztrájkjához.

A színészek felemelték szavukat; az ügy még nem fejeződött be. Legfeltűnőbb, hogy az igazi bűnösök, a színház igazgatósága és az igazgatóság mellett (úgy-ahogy) működő művészeti tanács bölcsen hallgatnak. Azt hiszik talán, hogy azok a láthatatlan erők továbbra is védelmezni fogják őket?

Legyen a színészeké a szó: a porondon, az öngazgatás porondján is. Csak ezen az úton, saját erejükkel — s természetesen a közvélemény támogatásával — vívhatják ki győzelmüket, tehetnek igazságot abban az ügyben, mely az övék és a közönségé, melyért

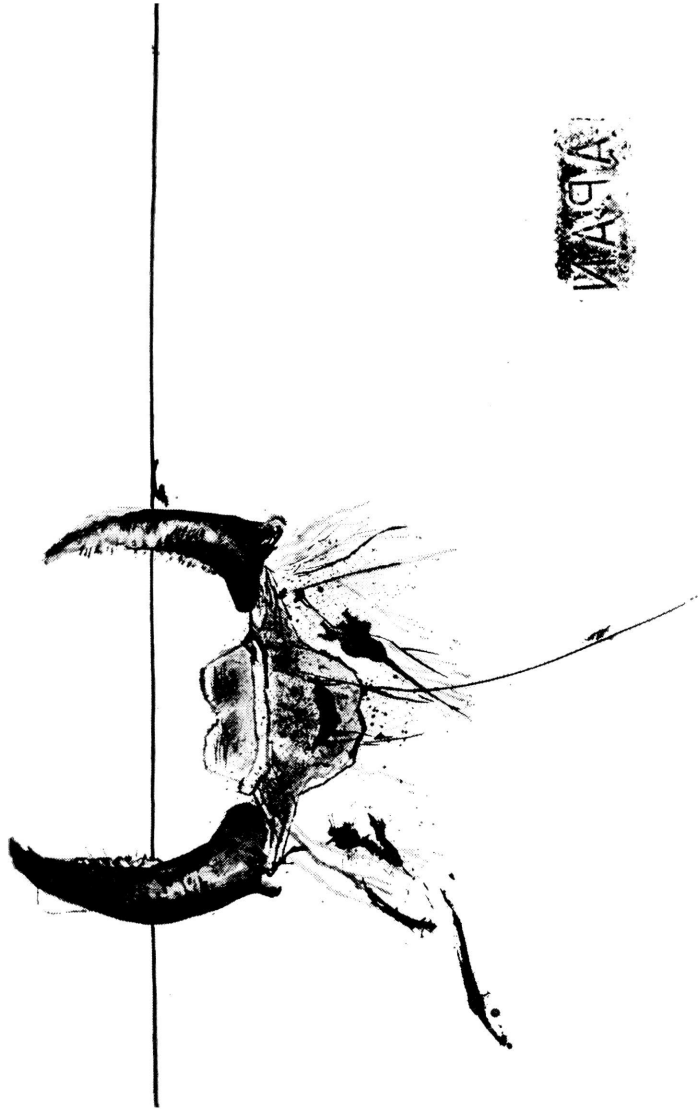
játszanak, abban az ügyben, melynek egyedül demokratikus és igazságos megoldása az, hogy a színészek akarata teljes mértékben érvényesüljön. A láthatatlan, de mindenképp sötét erők ellenére is.

A hónap könyvei

(Szirmai Károly: *Muzsikáló messzeség*. Forum, 1968) Három évvel A csend víziói után újra egy — ezúttal bővebb — válogatás Szirmai prózájából, most Herceg János gondozásában. Ebben a kötetben — mely 1927-től 1968-ig kíséri végig Szirmai munkásságát, tehát több, mint 40 év termését öleli fel — a hosszabb időszakon kívül még egy szempont érvényesül: a válogató igyekezett Szirmai elbeszélőművészetének minden oldalát bemutatni, tehát azokat az írásait is a kötetbe sorolta, amelyekben az író eltér eredeti hangjától és attitűdjétől. Nemcsak a víziók, költői próza s a szorongásirodalom művei kaptak helyet a kötetben, hanem megmutatkozik Szirmai újabb érdeklődési köre, újabb témái, újabb vonzalmái is szemmel láthatóvá válnak. Ez pedig lényegesen különbözik attól, ami elbeszélőnket munkásságának első szakaszában jellemezte. Így valóban jobban látszanak az arc vonásai, a portré tárgyilagossabb, átfogóbb a kép, ám kidomborodnak a hiányosságok, a téves utak nyomai. — Szirmai, az a meggyőződésük ezek után, továbbra is megmarad víziók és a valóság között, ahogy művészetének helyét egyszer megpróbáltam kijelölni, s ma, amikor hat évtizedes írói munkásság és hét könyv van a háta mögött, aligha változtathat ezen a tényen.

(Tolnai Ottó, Domonkos István: *Valóban mi lesz velünk*. Forum, 1968) Verseik az élet, életük a versek: ebben látom Domonkos és Tolnai emberi és költői lényegét. Poétikájuk legfőbb kritériuma és kiindulópontja a valóság, minden más háttérbe szorul. A költői érzékenység a valóság minél hatásosabb, minél meggyőzőbb megfogalmazásában, élményeik közvetlen kifejezésében nyilatkozik meg, a hogyan helyett a mit a döntő kérdésük. Az élet a mindenük, habzsolják az életet, s életük minden mozzanata verssé formálódik. Ezért eleven a költészetük. Az élet azonban változó és csalárd. A nagy versek akkor születnek majd meg, ha bekövetkezik a teljes kiábrándulás, ha a valóság megcáfolja önmagát. Ezért kérdés, mennyire érdemes, mennyire szabad olyan szenvedélyesen, olyan odaadón, olyan vakon, sokszor mindent az életre feltenni, s annyi lemondással, önfeláldozóan belevetni magukat az életbe. De hát ez nem a költészet kérdése. — Vége László utószava jelentős írás, gondolatébresztő írás, de nem való ebbe a kötetbe. Más világba tartozik.

(Pavle Ugrinov: *Elementi*. Prosveta, 1968) Már tavaly megjelent Vrt című regénye arra mutatott, hogy Ugrinov nemcsak új utakra tért — s ezek az új utak nemcsak az ő munkásságában újak, hanem a mai jugoszláviai prózában is egészen külön irányt

Dobó T.

DOBO TIHAMÉR

rajz IV

jelölnek —, hanem mélységben, erőben, súlyban is változott. Az a próza, melyet az Elementiben ismerünk meg, az életet nem előlről, konvencionális szögből szemléli, s nem is a tárgyilagosság távlatából, hanem átfogóan, minden irányból, s egészen közelebről, a részletek felfedezésének szándékával. Ezek a részletek azonban nem a realizmus aprólékosságának eredményei, hanem egy új, eddig ismeretlen képet tárnak fel előttünk. S Ugrinov mikroszkópja sem irányul akárhova. Vannak tájak, melyek semmiképpen sem érdekelhetik ezt a prózát. Ez a kivételes, tiszta, sűrű, de áttetsző, ezt a kemény, szilárd, lendületes, meglepő, ezt a — miért ne mondjuk ki — különös prózát, melynek lényeges eleme épp az érdeklődés. — Ugrinov a modern jugoszláv elbeszélőirodalom legkiemelkedőbb alakjainak egyike lett, új könyve pedig az utóbbi hónapok prózatermésének különös figyelemre méltó művei közé tartozik.

(Nagy Pál: Hampsteadi semmittevők. Magyar Műhely, 1963) A semmittevők elárasztották a világot, a semmittevés életforma lett. (Persze, tudja mindenki, hogy a semmittevés is nagyon nehéz munka, leginkább fizikai. De ez most nem fontos.) Amit Nagy Pál mond — s biztos hangon, tisztán, világosan beszél —, amit a semmittevők mindennapjairól, vegetálásáról mond, az feltétlenül érdekes, s akár elítéljük, akár jóváhagyjuk a selyemfiúk életmódját, akár megbotránkozunk rajta, akár rokonszenvesnek tartjuk — s biztos, hogy a regény sok olvasója állt már ez előtt a dilemma előtt —, a huszadik század hatvamas éveinek elterjedt magatartásáról van szó, egy rétegről, amely a mai társadalomban megtalálható, el nem hanyagolható, egy olyan életéről, amely velejárója a modern kornak, nagyvárosoknak, a gazdasági helyzetnek. — Hogy visszatérjünk magára a könyvre: jól, tudatosan megkomponált mű, minden szempontból érdeklődésre tarthat számot. S az a fontos, hogy regény, nem vádirat, s nem is apológia. Irodalom, nem pedig egy elmélet kifejtése az életre való ráerőszakolás útján.

Változások előtt

Sohasem árt, ha az irodalmi lapok, folyóiratok időről időre megváltoznak: tartalomban, formában egyaránt. Most két ilyen változásról értesültünk, s reméljük, hogy mindkettő hasznára lesz nemcsak a lapoknak, hanem olvasóiknak is.

A belgrádi Književne novine, melynek a közelmúltban Zoran Glušćević kritikus lett a főszerkesztője, január 1-étől bővebb terjedelemben kerül a kezünkbe, s ezentúl a tudományra is kiterjed majd figyelme, idővel pedig áttér a hetenkénti megjelenésre.

A másik változás a zágrábi Telegramban várható. Szerkesztő-sége széles körű közvéleménykutatást végez olvasói között, s a beérkezett vélemények, javaslatok, kívánságok alapján változtat majd a lapon. Itt is számíthatunk mind tartalmi, mind pedig alakai újításokra. Azt hiszem, elsősorban a Književne novine vál-

tozásai lehetnek örvendetesek. Ez a lap remélhetőleg nemcsak formájában és tartalmában, hanem szellemében is megújodik. Vonatkozik ez persze a Telegramra is, mely az utóbbi időben sokat veszített kezdeti frissességéből, mozgékonyaságából, és már-már akadémikus, doceáló, egyhangú orgánuma lett egy kis csoportnak.

A jövő évben tehát, úgy látszik, másképp fest majd az irodalmi és kulturális lapok frontja. Szeretnénk, ha a változások egyúttal a hiányok pótlását, a helytelen nézetek korrigálását, újabb nézetek érvényesülését, általában alaposságot, nyíltságot hoznának.

Nem amatőrök

Közismert dolog, hogy a kruševaci Bagdala könyvkiadó nem fizet szerzői jogdíjat azoknak, akiknek műveit megjelenteti. Ezt az eljárást azzal indokolják, hogy ha a könyv előállítás költségeit nem terheli a honorárium összege, a könyv olcsóbb lehet. Nincs persze igazuk, mert az alkotók honoráriumuk leginkább elenyészően csekély, ha összehasonlítjuk a nyomdai költségekkel s azzal, mennyi adót, járulékot, részesedést stb. kell fizetnie papírgyárnak, nyomdának, kiadónak s általában mindazoknak, akik a könyv előállításán dolgoznak.

Most az a hír jutott el hozzánk, hogy a Razlog című zágrábi folyóirat kiadásában megjelent könyvsorozat szerzői sem kaptak honoráriumot, sőt a Vidik című spliti folyóirat sem fizet majd jogdíjat azoknak, akiknek könyvét a közeljövőben piacra dobja. Mindkét esetről írt a zágrábi Telegram, a splitiről pedig a televízió kulturális adásában is szó volt. A Razlog és a Vidik szinte kizárólag fiatalok műveit jelenteti meg — ez azonban most mellékes kérdés, hiszen a Bagdala kiadó öreget is, fiatalt is, modernet és klasszikust, hazait és külföldit, előbb azonban felkéri a szerzőket, mondjanak le a honoráriumról.

Úgy hiszem, némely kiadó még kevésbé becsüli az irodalmat, mint a közönség, amely nem vásárol könyvet és nem olvas. Mert nincs rá szüksége. De a kiadónak — ha kiadó és könyveket jelentet meg — alighanem szüksége van a művekre. Mégsem fizet értük. Megpróbálta az államtól is megtagadni a kötelező adót vagy járulékot? A nyomdásztól a fizetést? A papírgyártól ingyen kapja a papírost?

Nincs igaza a Telegramnak, amikor azokat az írókat, akik jogdíj nélkül engedik kiadni könyveiket, igazi amatőröknek nevezi. Nem amatőrök ők.

Kizsákmányoltak.

Milyen az a társadalom?

Milyen az a társadalmi rendszer, amely évek óta nem engedi meg, hogy egy olyan mű, mint Alekszandr Szolzsenyicin Kórterem (Rakovij korpusz) című regénye a szerző hazájában megjelenjen, őt magát pedig a kétségbeesésig üldözi? — teszi fel a kérdést

Slavko Mihalić a Telegramban abból az alkalomból, hogy a rijekai Otokor Keršovani Könyvkiadó Vállalat megjelentette az orosz író könyvét. Szolzsenyicin azt hitte, mondja Mihalić, hogy Sztalin valóban meghalt. Művének sorsa pedig azt bizonyítja, hogy sajnos nem így van: Sztalin holttestét eltemették, de mindaz, ami nevéhez fűződik, rövid szünet után folytatja működését.

A cenzúrának több oka lehetett, hogy betiltsa Szolzsenyicin regényének kiadását. Mihalić szerint a legfontosabb: a szerző nemcsak a kórházban uralkodó állapotokat festette meg, hanem belepillantott az emberek lelkébe, s múltjukat is felidézte. Szolzsenyicin minden szavával hazájához és honfitársaihoz szól. Rendületlenül hisz bennük. De a hivatalos szovjet írótól eltérően nem hajlandó jól fizetett gyermekmeséket írni. Szerinte az író feladata, hogy kimondja az igazságot. Ennek pedig nagy az ára.

A Rakovij korpusz — a mai orosz irodalom legnagyobb alkotásainak egyike — nem jelenhet meg a Szovjetunióban. Külföldön sok nyelvre lefordították, nálunk szerbhorvát nyelven jelent meg. Az író hazájában nem nyomtatták ki, nem kapható a könyvesboltokban, nem található meg a közkönyvtárakban. A szovjet polgárok mégis olvassák. Fáradhatatlanul másolják, kézzel, írógéppel sokszorosítják, úgy terjesztik. Mint a középkorban. A különbség úgyszólván csak annyi, hogy akkor nem lehetett írógéppel sokszorosítani.

Tomán László

HÍD IRODALMI, MŰESZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT. — 1968. DECEMBER — KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSEG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSEGI FOGADOÓRÁK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRÁIG. — KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZETHETŐ A KOMMUNÁLIS BANK NOVI SAD-I KIRENDELTSÉGÉNÉL A 647-1-255-ÖS FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KÉRJÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DIJ: BELFÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— ÚJ DINÁR, KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 37,50, FÉL ÉVRE 18,75 ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 3.— DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,50 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FÓRUM NYOMDAJÁBAN NOVI SADON

A
GAZDÁTLAN
VILÁG

a jugoszláviai magyar költészet antológiája

(1918 - 1945)

válogatta és az előszót írta bori imre

Tájaink lírai hagyományai messze történelmi múltunk évszázadait idézik, a jugoszláviai magyar líra első korszaka azonban csak századunk tízes éveit jelenti, azt az időszakot, amikor György Mátyás, Ambrus Balázs, Szenteleky Kornél, Kováts Antal, később pedig Lovász Pál fellépett, az a nemzedék, amely ugyan nem tudott ellentállni a fővárosi irodalom vonzásának, de amely mind témavilágával, mind az életsors változataival egészen szorosan tapadt élethez, tájhoz, emberi sors-képletekhez — ahhoz a világhoz, amely már a jugoszláviai magyar irodalom sajátos arculatát revelálja.

Múzsák földje volt ugyanis a terület, melynek lírai szavai között most válogatunk. Idézhetjük a Bécsi-, a Münchener-, az Apor-kódex szövegeit, azokat az öblös prófétai hangokat, amelyek a Fruška Gora lankáin születtek meg, a Biblia szavainak magyaráztásával. Jóhel próféta jövendöléseiben például a líra korsóságába révülhetünk:

Trombitával énekeljete Sionban, ordéhatok én szent hegyemen. Megháborodjanak a földnek minden lakozói, mert jó Úrnak napja, mert közel vagyont setétségeknek és homályoknak napja. A ködnek és vésznek napja kiterjesztett a hegyekre . . .

Egyenlő övele nem volt kezdettől fogván és őutána nem léssen mend nemzeteknek és nemzeteknek esztendeejekiglen.

Ő orcája előtt maró tűz és őutána kietlennek pusztasága és nincsen ki eltávozassa őtet. Az ő nézésük lovaknak nézése és ugyan futosnak miként lovakok. Hegyeknek tetein szöknek, miként szekereknek szózatja, miként a pozdorját megmaró tűz lángjának szózatja, miként viadlra készült erős nép . . .

(A Bécsi-kódexből)

S Deborah énekének orgonazúgásában gyönyörködhetünk, abban a bibliás hangban, amely a magyar líra történetének későbbi korszakában is fel-felcsendült, éppen a legnagyobbak ajkán:

. . . Bocsáttad haragodat, ki őket benyelte, miként szálkát, és te mérgednek lelkében vizek meggyületkeztetnek, folyóvíz megállott, özönük vízi meggyültenek a tengernek közepében . . .

Uram, ki hozjád hasonló, nagyságos szentségben dicséretes és csodálatosakat tevő . . .

Vezér voltál irgalmasságban népeknek, kit megváltottál: elvitted őket te erőségedbe, te szent lakodalmadba . . .

(Az Apor-kódexből)

Ide kell írunk, a líraiság bizonyágtételeként, annak a Pominóczky Fülöpnek a nevét is, aki a becsei klostromban jegyezte fel kéziratot Manualójának első borítójára, kottájával együtt, a következő két sort:

Bátya, bátya mely az út Becskerekére,
Uram, uram ez az út Becskerekére.

S még inkább hivatkozhatunk arra a gazdag énekanyagra, amit a szorgos kutató Kiss Lajos, tárt fel Szlavóniában a halottvirrasztás dallamvilágát kutatva. A virrasztás szokásában „a szép énekőket énekőjünk egész tizenkét óraojig...” ténye talán a legfontosabb számunkra, melyben a XVI. század elsüllyedt ének-kultúrájának mélyrétegei üzennek — máig is érvényes erővel, s korokat legyőző, áthidaló módon, hiszen a Sztárai Mihály Baranyájában ott vibrál még a Pominóczky Fülöp lejegyezte dallam is, eleven hagyományként.

Mostoha századok vágta hézagok után a XIX század nagyobb fellobanásait kellene ezután idéznünk: Hiadort, ki a maga korában az ellen-Petőfi kétes szerepét játszotta, a századvégen a zombori költők körét, a húszas évek kezdetén pedig Kosztolányi Dezsőre hivatkozhatunk, ki tájunk szülőtte volt.

Az a nemzedék, amelyet már figyelmünk közvetlen körébe vonhatunk, a tízes évek elején indult, a *Nyugat* lírájának kétségtelen hatása alatt, s bár közülük többen vendégszerepeltek is a *Nyugatban* (György Mátyás, Ambrus Balázs), alapjában véve *A Hét* költői köréhez tartoztak (Ambrus Balázs, Szenteleky Kornél), Tóth Árpádot tudták magukhoz legközelebb, miközben verseiket Ady színei és hangulatai futották be. A közös lírai alaptól azonban már nem egységes jellegű lírai világképek nőttek ki. A Tóth Árpád-ias melankolikus, az ódonságokban gyönyörűséget találó magatartáshoz Ambrus Balázs és Lovász Pál költészete állt legközelebb, legmesszebbre György Mátyás került, aki a magyar avantgarde-líra vonzásában a maga sajátos, nyelvi etimológiákon inszisztáló expresszionizmusát alakította ki, Sinkó Ervin ugyanakkor az 1916-os első kötete után Ady világával ojtott elégikus magatartása felhangjait bontotta ki, akárcsak Szenteleky Kornél is, aki az Ady-lírához egy sajátos hűtlen-hűséggel viszonyult, miközben a „fel-feldobott kő”-sorsot énekelte meg.

A húszas évek jugoszláviai magyar lírája, az első nemzedék nekifutása után, jellegzetes „vérátömlesztéssel” gazdagodva mutatja változatait. Az Ambrus Balázs—Lovász Pál lírai vonulatához csatlakozott a fiatal Bebrezzeni József, az Ady-líra továbbmondója lett Berényi János, akinek költészete talán a legnemesebb módon példázza, hogyan élhetett s kamatozhatott tovább — nem epigon módon csupán — Ady megismételhetetlen jellegű líraisága, s a forradalmak idején kiteljesedett magyar avantgarde-lírán ihletődött, annak is expresszionizmusából indulva ki, a költőknek az a köre, amely Pécsről emigrált a jugoszláviai magyar irodalomba.

Akárcsak a romániai és a csehszlovákiai magyar irodalom, a jugoszláviai is a magyar avantgarde tűzhelye lett, s az ún. „izmosos líra” változataira sorra felfigyelhetünk líráink színekéjén is. A Csuka Zoltán szerkesztette *Ut* című folyóiratban felvonul ennek a korszaknak szinte minden lírikusa, a baloldali Haraszti Sándortól és Mikes Flóristól a „semleges” Tamás Istvánig, tengelyében pedig két költőnk, egyben a lehetőségek pólusait is megmutató módon, a Kas-

sákhöz közel álló Csuka Zoltán és az arccal Adyra néző Fekete Lajos lírai opusza áll — a teljesítmény és a tehetség jogán is. Messze kimagasló ebben a körben Csuka Zoltán lényegében expresszionista költői életműve, amely egyben a magyar expresszionista líra legharmonikusabb megvalósulása is, hiszen költői léte alapozódott a versnek erre a lehetőségére, bár mind a dadaizmusnak, mind pedig a szürrealizmusnak a színei is feltűntek verseiben.

A jugoszláviai magyar líra fentebb jelzett két nagyobb versvilága mellé (az első még a századvég enervált szépségkultuszát tovább vivő, s a tízes évek végén már a tudatosan keresett „régí hang” és „ódon íz” parnasszizmustól sem idegenkedő magatartásából született meg, a második a szabad vers és az expresszionizmus égisze alatt keletkezett) a húszas években kialakult a szociális indulatok fűtötte líraiság világképe is, részben a tízes évek még szocialisztikus verseszményéből, részben pedig az expresszionista irányzatosság eredményeiből táplálkozva. A Somogyi Pál, Laták István, Gál László neve jelezte költészet (amelynek mi tárgyias megvalósulásait emeltük ki) képviseli ezt a versvilágot a legeggyértelműbben, s a legteljesebben is.

A húszas évek nagy lírai hullámát követő időszak talán csak a versek számában, de nem a megvalósulásokban képviseli líránk folytonosságát, hiszen a reprezentánsak kisebb száma is erre figyelmeztet. Szirmai Károly magános líraisága, Bencz Boldizsár adys ihletettsége, s Dudás Kálmán szüntelen keresése és meg nem állapodottsága az, mit alapjában véve felkínálhat a válogató, ki a jugoszláviai magyar líra területén tallóz.

Kis antológiánk ugyanis elsősorban líránk alapszíneit igyekszik felmutatni, s nem törekedett a válogató még a relatív teljességre sem. Néhány jellemző színponttal, érzés- és hangulatreflexszel akartuk jelezni a versnek azt a regiszterét, amelyet irodalmunk, ötvenéves jubileumán, a két világháború közötti időszakból felkínálhat. Elsősorban olyan verseket igyekeztünk bemutatni, amelyek a maguk önkörével és esztétikumával is megállják a helyüket, bár tudatában vagyunk annak, hogy nem mindig sikerült szándékunkat meg is valósítanunk. Hadd jegyezzük meg, hogy Szenteleky Kornél versei nem szerepelnek itt, mert a *Híd* nemrégiben közölt egy csokor Szenteleky-verset, Csuka Zoltán pedig, kivételes helye és szerepe ellenére is, aránylag a versek kisebb számával szerepel, hiszen költeményeinek egy tekintélyes gyűjteménye ugyancsak az elmúlt évek során jelent meg.

Az ötvenesztendőös jugoszláviai magyar irodalom jubileumán, hitünk szerint, éppen a két világháború közötti líránk megszólaltatásával ünnepelhetünk, hiszen az ebben mozduló lírikum legértékesebb örökségünk is egyúttal. S ha már az évfordulókat emlegetjük, jegyezzük ide azt is, hogy éppen negyven esztendeje annak, hogy Csuka Zoltán antológiája, a *Kéve*, megjelent, első és egyetlen gyűjteményeként ennek a lírának.

Újvidék, 1968. december 1-én.

BORI IMRE

TENGERBÚVÓ

Tengernek fenekére vetve,
tengerfenék jegére téve
síklamós halakba libabőrödöm,
kezemet medúza pukkantó-testébe törlöm iszapjával,
korall szomorú szarván táltosozok és bebóbiskó-
lunk seprő-tarka cserjék közé, mik ritkásan
lebzselnék a legmélyek fenyéréen,
(sarkantyúznak a dőcögő himbálódzáshoz),
vagy perdül lapított testem, mint tengelyén forgó
dupla tükör,
szemem kiugrik az észborzoló élettelenések
rétegein át, a szín felé,
fölrivall a monteверesztinek is reménytelen föl-
nyújtózásba
kékbe, zöldbe, szürkébe, szurokba morgósodik el
riadása
mintha egymásra tornyozott friss cihák alól
fulladoznék,
és ott fenn egy leheletes fodorka cuppan szét a
naszád kátrányfestékes alvázán.

ÍGY VOLT

Unalom,
az Unalom, hörpintette le őket a gránáttól szétbukfencező
12-őt
és a főhadnagy, kinek gégejébe mintha saját hepciás páros-
combja szaladt volna bele nádisípnak, egyenesen az Unalom-
veremnek ment, amint hazajött,
a visító bankár egy ásító krumplizsákba bődült.
Kapkodták a végtagokat, mint a tarantella elől, ahogy
ide-oda billent az Unalom.
Valaki menekülés közben leköpte a keze irányába esőt és
megforgatta benne a körömmollóját,
aztán megforgatta még egyszer
és elnyelte az Unalom
nyavalyaúzóül betűmákos papírt hamzsoltak és veres
oláh-cseppekkel öblögettek.
Valaki egyszer kiperdült a középre, kiabálni kezdett és
beesett a lukba
a többiek meg odébbmentek
az atléta svédül rugtatta karjait (mit?! hogy én . . .?!), de
azok a harcsaszájba szaladtak.
Valaki rémületében 100 kocsirakomány nyugalmat,
horizontot, pitykecsontot, dorombhangot és gombolyaggá-
zsugorítót harácsolt össze, úgyszintén 3 állást,
6 kiló szappant, meg feleséget, aki megsirassa,
évente gyerekekkel
és elmajszolta az Unalom
Egy hálaisten és egy Jajafiam átzsuppant a pince-
szádon
az Unalom parádéz.
Valaki pedig mániájában egy mészároskocsi kerekei
közé verte fejét
Unalom!

A 46. B. V. V. BALLADÁJA

Tükörablakban buborékos képem,
pad, bakaszomszéd, meg bakaszomszéd,
másik, másik, ijedező villany,
kalauznőzubbony   hártyakocsin,
ha zöttyen a vaskos, zöttyen a híg —
Katafalk! pondrók toporzéka kifüttyen
üvegén
jaj, jaj, jaj,   jajanyám jajanyám
Nyugati Keleti Nyugati Keleti.

Katafalk! pondrók toporzéka kifüttyen,
sok mécs áskál est olaján,
mint vontatóláncokat huzavonogatják
a tömkelegeknek csördülését.
Tükörablakban a buborékos képem
belebök az utca tűfokába
mindenestül
jaj, jaj, jaj,   jajanyám jajanyám
Nyugati Keleti Nyugati Keleti.

Beléböknek az utca fokába —
azonmód a kövek redvéhez gyúrtak,
falat sikált növendék húsom,
jó rend ruhámból haj de lehasználtak
húsmocskú kések smirglije voltam
vérem szöktetését bőgve toluлтatták
ficánkra
jaj, jaj, jaj,   jajanyám jajanyám
Nyugati Keleti Nyugati Keleti.

Vérem szöktetése (menetidő 10 perc)

Nagy ház, nagy ház, pokolrejtekek kuckók,
vacsora, pipesség, nem ismernek, nem vagyok,
tapadós mellyes-szavak, harapós ösztövérszavak,
dunyhás szobaszag, volt csak, volt csak,
Brassó, Nagyszeben, Lupény, Petrozsény,
10 perc

Jaj, jaj, jaj,   jajanyám jajanyám
Nyugati Keleti Nyugati Keleti.

Brassó, Nagyszeben, Brassó, Nagyszeben
utazik a tükör, utazik a képem — — —
Haj, ki a város, a pörkös, a zúzott,
a szutykos, a férges, a zápos, az ápor,
hetedhét üszök bélpoklosa:
a hadipúpos amottan, vagy pedig
én?

jaj, jaj, jaj   jajanyám jajanyám
Nyugati, Keleti, . . . Keleti . . . Keleti . . .

AZ ISMÉT CSUDÁK CÍMŰ KÖTETÉBŐL

* * *

Itt kézzel tusáznak,
aztán karban táncolnak,
itt szót szavakkal leitatnak,
itt érzésekkel zsarnokolnak,
itt szülődőt ésszel megéttetnek.

Én nem maradok,
én nem maradok,
akárhová jutok!
Jelkép, megszületni akarok.
Magam lehántom véresen,
magam elé oszlatom
(jaj, hol vagyok?)
Mi ez, mi ez a szerte szál,
a vijjongás, a villanás
fel-át?
Minden, Minden mindtelen,
Értés, Értés értelmetlen,
Együtt, Együtt, egyedül.

* * *

Dübörög a Teljesség fölöttem:
a Figyelmeztetett vagyok.
Ki kell tudnom mindeneiket
egyszeriben,
másképpen: végem.

Tegyetek-vegyetek rátok rótt
síríg-rendületlenséggel:
engem
a rémület dönget tátottra
a rémület higgaszt mohóra:
megállott állhatatlant.

Megindul a boltozatom,
inog a padlózatom,
sohamég fuldoklások torkolnak
s kilódítnak, visszacsinálhatatlan,
Magamba.

Utat áll a Moloch-nagy páter —
megmarkol magam-oda-vetés —
nincsenek kellem oázisok,
minden Ragyogó Rémület:
még itt az életem
s már a felútján.

* * *

Ez a szívszorulás, ez a szívszorongás kora,
a rettegetőn vemhes bozót.
Ki elég bátor most, hogy gyávaságot merjen?
Ki elég elepedt, hogy ne erősködjék?

Esőverte nyáj kényszeríti szokását:
a csődülést és kirúgást.
Ki elég bátor most, hogy szégyenbe maradjon?

B e n n e d a minden-mögöttje: a félt Kőd,
amiből jön az egy Rend.
Bizonyosság-kezevel fogja a tiedet.
Olykor elenged, a kiáltásba:
Csak a kezem el ne engedd!
Valahány veszteddal megjámborulsz Előtte,
mert egyszer csak
a Világ a te arcoddal áll eléd,
rád mutat az Idő,
(jaj, ha akkor megfélemlék!)
s te vagy a félt Kőd kibugyantója.

ÚJ ZARATHUSTRA

Immár megállok: Hiába volt minden:
az álarc, a póz, a dal, a szín . . .
Az én életem nem foghatja senki,
olyan az, mint a sín,
mely más világokba nyúlik el;
emberen túli s messzi . . .

Fölszedem sátorfám s lantom fölviszem.
Hegyre szálllok. Távol, magos hegyre.
S a magamé leszek.
Hétfázás lakat lesz a lelkemen
s bús tévelygéseimen nevetek.

Mert immár megállok, mert immár tudom:
Én Egy vagyok. Páratlan, magányos Egy.
Idegen s távoli mindenkitől.
Egy menekvésem, egyetlen menedékem
verejték-kövel rakott magos, magányos Hegy.

(Éjszakák és hajnalok, 1916)

A GAZDÁTLAN VILÁG

Jaj itt de nagy készül!
Lángban áll a pajta,
világnak hét sarka.

Bőgtünk, döftünk, dőltünk,
bíztunk a kuvaszba,
vacog most a farka.

No most híres kuvasz!
Sehol se a gazda
s voníthatasz a napra.

Szép eszed kicsi lett!
nincs, csak tűz hatalma
s minden: űzött vajda.

Széles az országút,
ki erre, ki arra,
Úristen sok barma!

(A fájdalmas Isten, 1923)

HUSZONNYOLCADIK SZÜLETÉSNAPOM

A bosnyák őszt, hát azt is megláttam.
Bús hegyek fölött ég piros Vénusz-csillag
S éppily piros volt zúgó Duna fölött
Az őszön rég, hogy elsőt sikoltottam
A nagy föld legsiketebb: dús bácskai darabján.
Mit tudja Vénusz, mennyire nem mindegy
Bosznia, Bácska, London avagy Pest!
Ma hullott levelek csendje talpam alatt.
Szép, messzi, okos csillag, taníts engemet.
Ím hallgatok már, ki hajdan kürtöt fújtam,
Élők közt is tudom mindig, hogy sírokon járok
S átokra sose, ám imára is szűkebben mérem a szót.
Hullajtva éveim sóhajtanal megyek,
Megyek, megyek, megyek, mint három királyok,
Mert küldve lettem — csakhogy én nem tudom, hová
S, ó Vénusz csillag, bizony nem sima az út.
Huszonnyolcadik évem most bosnyák ősz viszi,
Béke vele, mint más szegény falevél,
Szelíden feküdjön oda az aranyló többi mellé,
Csillagok bűvében, csillag alatt élt s halt meg, mint minden
S ember szájából csak a csendes szó igaz.

(Szarajevó, 1926. október)

SOK SZÓ UTÁN

Hol ér véget az, ami én voltam
S hol kezdődnek a többi csillagok?
Egy szót kerestem mindig életemben
S ezer tettem ez egy szóról dadog.

Mondtam Istent, s mondtam zászlót, harcot,
Szerelmet, vágyat, békét — szegény ember!
Mennyi sok szó s csak egyet akartam:
Helyet szívekben, helyet szívemben.

Évek múlnak. Nem tíz, nem húsz tavasz
Rózsáinak hullott már porba szirma
S csak lesem, hogy majd kinyílik egyszer
A szó, mely nélkül nem szállhatok sírba,

Az én szavam, mely túléli életem.

(Moszkva, 1936. febr. 8.)

VALLOMÁS

Már annyi part elmaradt mögöttem
S hányszor dobtam magam zászlós lángokba,
Hogy együtt égjek — s csonkulva, törötten
Megmaradtam mint külön veres üszök,
Se láng, se hang. Önizzásába veszve,
A világhóbor lelke jaj! varázslat foglya,
Őnálma várába befalazott tücsök.

(Drvar, 1942. január 9.)

VÁNDORBOTOM MEG-MEGTORPAN

Valószínűtlen vagyok. Még a nyelv is, melyen kiáltok
S egyáltalán
Lesz negyedszázadja már, hogy kalásznak hívták a kalászt,
Lánynak a lányt s lángnak a lángot, mit láttam.
Föld helyett emlék az, min azóta állok.
Negyedszázadja lesz, hogy emlékekből élek,
S máig nem ért utol árnyas újító feledés.
Emlék a remény s a bánat, miért vérzem,
Emlék a foglalat s életem, mely mint ékszer,
Hőben, fagyban, porban töretlen egy s egész,
Furcsa magamnak is már legfurcsább talány.

Vándorbotom ím meg-megtorpan:
Koldusgazdám, kérdi, s ha rosszul emlékszel?
Koldusgazdám, kérdi, s ha jól is emlékszel,
Van-e még minek, van-e még ma már?
Rég volt voltak miiket te érzel
S kikre vágyva vert szíved dobban
Hozzád nekik közük se lesz talán.
Nemcsak emlék-e, emlék-vaklárma
Őrzött őrződ: hazád, házad?
Reá az életet tetted
S tán sose volt, nincs, álhír, káprázat . . .

Vándorbotom már meg-megtorpan.

(Bos. Grahovo—Knin, 1942. július)

CHANSON

A hervadást én nagyon szeretem,
A tünező, lenge éveket,
Sárga hárfájuk gyakran zeng nekem
Egykedvű fáradt, fájó éneket.

Hogy szeretem az ó ruhák színét!
A kis szobákban felgyült limlomot,
A balkonokról lehangzó zenét,
Kis városban a régi templomot,

A kedves, barna, öreg házakat,
Ha tekintetem homlokukra fut,
Lelkem mélyén felkél egy gondolat
Megsimogatni fáradt homlokuk.

A régi versek halk üteme él;
A versé, melyből sóhaj füstje száll
S van dal, amely ha bánatodhoz ér
Halott zenészek lelke muzsikál.

De legszebb tán a temetői hant
Amely a holtat békén rengeti
S a katona, ki ott nyugszik alatt
S a drága nőt még most is szereti.

Mindent szeretek, ami már avult,
Aminek sorsa bevégeztetett,
Aminek némult hangja már: a múlt,
. . . Az egész furcsa, fájó életet.

A FÖLD BESZÉL

Kicsiny tanyákon mennek át
A masírozó katonák.

Szelíd fehér ház. Ablaka
Ragyog, mint az ég csillaga.

Dombos vidék, lankás halom:
Csupa béke és nyugalom.

Sűrű keresztben gabona,
Nézi egy ezred katona.
A föld szava oly biztató,
Oly ismerős, oly tiszta szó,
Jó volna megpihenni most,
Füvet szagolni, illatost,
Mikor delelőn áll a Nap,
Megpihenni a hús alatt.
... Otthon is van föld, kis darab,
Az asszony nép kijár s arat;
A búzakeresztek alól
A munka harsog és dalol.

... Ahogy mennek, az alkonyat
Betakarja a halmokat,
A tanya képe ködbe vész
Egy ezred baka visszanez;
Mínthogyha a föld szólana:
Fülel, vigyáz a sok baka
S a föld beszél! Hallgatja mind.
Azt mondja: Édes fiaim!

A GARNISONSSPITAL

Hat óra tájt leszáll a Nap,
Leszáll a Nap,
Utána árnyak szállanak.

Az ablak is most nyitva áll,
Most nyitva áll.
A gondolat most rád talál.

A tejben te vagy a fehér,
Te vagy fehér,
De szájam téged el nem ér.

A sóhajom ott röpködött,
De sóhajom
Megakadt most a fák között.

Megy innen oda sok vonat,
Megy sok vonat
De nem hallod, ha az tolat.

Mikor bedobsz egy levelet,
Egy levelet,
Nem tartod rajta kezedet.

... Ó szomorú most a spítál,
Oly szomorú,
Felette halk eső szítál.

A kapuban katona áll,
Katona áll,
A falhoz dől és sírdogál ...

MIKOR EL KELLETT MENNEM...

Mikor el kellett mennem,
A király hívott engem,
Szaladt, szaladt az óra,
Nem maradt búcsúzóra.

Azóta sokat jártam
Lovon, gyalog és sárban,
Hegyek, tavak, folyók közt,
Ellenséges golyók közt.

Aludtam nem egy halmon
S tudtam, hogy meg kell halnom,
Ki siratná a vesztet,
Ha valahol elvesztet?

Rég elmúlt félelemmel,
Készen az életemmel,
Ismert barátot vártam
Az érkező halálban.

... De egy seb most is fáj még,
Egy halk, törékeny árnyék,
Egy csodálatos halk szív,
Mely most is idehallszik.

Golyó nem fogja, járja
Az ágyú nem találja,
Mindenütt velem járkál,
Erősebb a halálnál.

Valóság-e vagy emlék?
Rég láttam-e vagy nemrég? —
Látok egy könnyes arcot,
Mint régi, régi rajzot.

(... Ó fogadd ezt a pár sort
Mint elhullott virágport,
Kedves, tekintsd e firkát
Mint gyenge virág szirmát.)

OLY SZÉPEK . . .

Oly szépek a nyárvégi esték,
A kék levegő csupa lágyság,
Az este megvetette ágyát,
Lefekteti kifáradt testét.

Nektek nem fáj az esték bújja?
Az alkony mély szomorúsága?
Mikor mint egy nagy cyprus ága,
Búját az arcotokba fújja?

Ó, zárt ajtók, zárt ablakok,
Óraütések kongó hangja,
Rátok gondolok réveteg:

Sötét utcákon ballagok
S csendesen siratom magamba
Az eliramló életet.

HIRDETÉS

Kerekes Ferencet keresem,
Kivel együtt jártam iskolába.
Kerekes Ferencet keresem,
Kinek lúdtalpú volt a lába.
Kerekes Ferencet keresem,
Akárhol él a nagyvilágon.
Kerekes Ferencet keresem,
Kivel elmúlt az ifjúságom.

A CSÁRDA

A révparton kopott, vén, sárga ház:
ez itt a hajdan híres parti csárda.
Regényeket nem sző most már a tájra,
körötte fáradt hangulat tanyáz.

Tág udvarán nyárfák magaslanak
egekbe nyúló reszkető sudárral;
lombjuk körös-körül mindent beárnyal,
s ezüst hangon zizegnek álmatag.

Tüzes bor nem kerül már asztalára,
mert üldözött szegénylegény tanyája,
nótától zengő, többé nem lehet.

S az évek úgy suhannak el felette,
mint lent — a párás messzeségbe veszve —
a lomha komp a csendes víz felett.

PÁSZTOROK

Mind lomhaléptűek, kevészavúak,
napfénybe mossák csontos arcukat
a sötét szemük szünetlenül kutat,
hol úttalan selyem mezők lapulnak.

A nyáj előttük hullámszik szelíden:
száz szertelengő délibábfodor;
eléjük jó nyíló virág, bokor
s vigyáz a rét, hogy friss füvet terítsen.

Nincs semmi sem, mi kedvüket zavarja:
mind bennük él a puszták nagy nyugalma
s lelkükben minden bús vágyat feloldoz.

S ha rőzselágnál este száll le rájuk:
szent-bibliásan lendül nagy subájuk
s álmuk fölszáll a boldog csillagokhoz.

BONGÉSZŐK

Szegény Lázárok bús csapatja
a szőlődombokat kutatja.

Ruhájuk rongy, fakó az arcuk,
örökké tart s nehéz a harcuk.

A tőkék közt szemük mereszti,
kutatnak reggeltől napestig.

Ha elmaradt gerezdre bukkan
akármelyik: bő nyála csurran

s úgy nyúl utána gyors kezével,
mint álmodó, ha kincset ér el;

s ki ottfeledte, arra gondol
és hálát mond e bús robotkor.

A rongyuk leng, szél fújja őket,
hajolt hátuk púposra görnyed.

Mezítelen lábuk botolva
tapos tovább a mély homokba.

S kalapjukat vörös szemökre
lehúzzák jól az esti ködbe:

fél mind a gazdag, cifra villák
fényétől, hol vigadva isszák

aranylevét a dús szüretnek —
fél mind a fénytől s úgy sietnek

a nyirkos ködhomályba vissza,
mint kósza árnyak éji sírba.

ŐSZ

Már nincs kalász a búzaföldeken;
az ólmos ég borúja végtelen.
A kert utolsó rózsáját nyitotta
s meghaltak mind a halvány jázminok . . .
Hűvös, hideg dér csillog át a fákon —
mi vár reánk ez őszi éjszakákon?

SZÁMOZOTT VERSEK

1

ne hidd hogy vége mindennek mert a döglött
Európa fejről leverték a jakobinussapkát
a föld forog testvérem nézd csak a vérző dom-
bokat és fölöttük az orosz paraszt vörös szilüettjét
a bánatos csordákat a szuronyok alatt amint men-
nek zárt sorokban a temetők sorfala között
távol a holdat ugató fekete kutyákat a kialudt
szemaforokat és a szóttalan pásztorokat
a szabadalmazott hullákat a fórumokon fejükben
a mindenttudó gramofonnal
ők most a szeptembert szürcsölik boldogan mint
gyerek az édes mustot
de a kifosztott mezők sírnak a városokban pedig
sokan keresik elvesztett testvéreiket
fanatikus diákok szemében árva koldusok mele-
gednek
az asztoloslegény már látja az új diadalkapukat
valaki elkezd énekelni a perifériák szélén kitérülnek
az ablakok
jönnek
elől a terhes asszonyok ölükben liliumok illatoznak
mögöttük a gyarak barmai a bányák lámpás
ezredei a varrodák szüzei és a bűrókból a bús rang-
talan marionettek
jönnek lassú menetben felénk és kezükben az Élet
drága ajándékait hozzák.

gazdátlan társaim kik az ég fekete szemfedője alatt
didergő városokban úsztok
reménytelenül
a s z o m o r ú s á g v i z e i n
az Idő kövéren ácsorog fölöttünk ne higgyetek
a humanizmus gutaütött derviseinek a kivirágzott akasztó-
fák tetején csak kárognak mint ősszel a varjak
ne higgyetek a facér költőknek a gyomorbeteg
vezércikkíróknak kik látták hogy valamelyik tavaszi
reggel lehullott a betlehemi oszillag
a t e v e á t h a l a d a t ű f o k á n
én mondom az álarcos kalózok hiába rabolják ki
a legkisebb hajót is amely Keletről elindul Nyugatra
a börtönökre hiába építenek új emeleteket a részeg
kőművesek
mi vagyunk az istenbárányai kik elvisszük a világ
bűneit
a kialudt máglyák bennünket siratnak
vidám folyók a mi kedvünkért ragyognak a világ-
talan hajnalban
májusi erdők felénk tartanak
a zokogó utakon
Á Z S I A A F R I K A A M E R I K A
A U S Z T R Á L I A E U R Ó P A
kirabolt mezőin
miértünk
k u k o r é k o l n a k a k a k a s o k !

EZERSZER ÉS ÚJRA

Összesúgtok a kikötők kövér hombárjai előtt
Kamasz-csillagokkal labdázatok a sima réteken
bádog-halottakkal sütkéreztek az idő eresze
alatt
és az ágaskodó hidakon
testvértelenül
bámuljátok, hogy a tavaszok átsétálnak a
vizek fölött
pedig
az éjszaka fekete madarai már régen kiröpültek fészkeikből
mindenki bementa már az adutjait
a föld csupa vér
a levegő csupa bajonett
a gondhajók árboctalanok
de a szíveken reggeli harmat
és a messzi léniák keresztjén
valaki két csupasz karját
lengeti felétek
mint a zászlót

ASSZONYDICSÉRET

Ma 921-ben őszén a vérbegázoltan lázárkodó időnek
amikor Montblanc szikláin tapsolnak a riadó gyárkémények
és a fekete óceánok az orosz pusztákkal
vándorolnak
a föld borotva éles gerincén
amikor minden stációnál befűtve vesztegelnek már
a lokomotívok
de azért papok, bankárok, ébredődiákok és kakastollasok
feszengnek
mégis!
a tribünökön
és veszett aranyhiénák bitangolnak a városokban

én főlemelem szerető szavam hozzátok

asszonyok!!

és dicsérlek benneteket

kokortok — Párizsban és Budapesten
bűnbánó kezeitekben fehér liliumokkal
cselédlányok apácák és hazátlan fräuleinok
kik a meddőség szamaritánusai vagytok
és peckes kamaszok olcsó vágyaival dajkáljátok magatokban
az esztendőket
ti is dámák nagyságos asszonyok, kik azt hiszitek hogy különbek vagy-
tok a bordélyházi örömlányoknál
asszonyok ott kint a külvárosban
kik gyárakban boltokban és mosóteknők mellett robotoltok
és titeket is lányok kik az irodákban havi kétezer koronáért hervadtok
és imakönyvből vagy rossz Jókai-regényekből pislogtok föl olykor-olykor
a Napra

dicsérlek benneteket!

mert én tudom hogy szüzek vagytok valamennyien
és azt is tudom hogy a ti testetek
aranyhídján
énekelve!
vonul túlsó partokra az Élet
921-ben
halleluja!!
szakadatlan

ÉJFÉL BŐSZ TORKÁBAN, GYENGE PILLANAT

E bős, fekete vonal: mező, éjfél, horizont.
Kék, fényes köd az éji ég, ádáz, gaz csillag a hold,
vén rókabőr, vérboros folt.

Fáj. Halál. Szívszorulás:
részegkezű, vad tamburás, feketehátú nagy igás:
holdas mező, rettentő tó, rohanó sírás, zokogás,
pokoli kocsi, elmúlás,
zord, véres éjfél, ez se más,
őrült, kiáltó hahota, táncos, lidérces, ős pofa ez ittas, nyálás, rőt dudás,
kaján kísértet, ősz kofa,
a hold, az éjfél, a buta.
Táncoló fák, táncoló táj, táncoló árnyak tánca fáj,
a hold, a tó, a vakmerő, borzongó úszó, zöld erő, a szív, a vér is benne van,
az éjvihar, zengő vihar,
holdiszonyat, a csendvihar,
álló szél, néma bömbölő, fagyott kohó, megfojtott dal,
az éjfél torka óriás hal, marcangoló bős viadal,
bánatfellegek, sziklafal,
fogcsikorgó éjféli szörny:
a hold az éjfél, az ital, —

boldog, messzi trombiták,
élet, éposz, harcos bikák,
harcok, kínok, hitek, viták,
dübörgő csodák, szerelem,
az életed, móc életem, —
ember, világ, ide nézz:
Kozmosz rút játéka kész,
gyenge pillanat, gyáva vész,
minden-vesztő, heveny penész,
éjféli vész.

ÉNEK TIZENHAT ÉVRŐL ÉS TIZENHAT ÓRÁRÓL

Szöke, acélos ő is, mint a garszonlányok.
Vagy barna, hervadt, mint a gond virága.
Sápadt, gethes, vidám, mint a proletársír.

Tizenhat esztendő's
leány.
Sötét hajnalon szakajtja ki
magát álmok csillagfészkeiből mind,
— ó, meg kell látni az uccát
mikor előnti ez a szomorú forrás —
s viszi a szőkeségét,
viszi a szívét,
viszi a hervadását,
viszi bús élete pompás szobrát,
viszi a halála megbújt gonoszát
a gép mellé.

A gép mellett
egy óra — két óra — öt óra — kilenc óra —
a gép mellett
tizenkettő — tizennégy — tizenhat —
a gép mellett
tizenhat óra!
Tizenhat vonagló órára mind,
fájó idege időnek, az örök kín percmutatója
tizenhat órára!
ti-zen-hat-ó-rá-ra.

Lány,
te, tizenhat éves,
ki sötét hajnal s elektromos est közt,
tizenhat óra örökkévalóságán,
százéves, száz fej, száz erő, száz kar,
százmázsás elszántság vagy:
mikor él benned szerelem?

S űz-e vajjon téged harc motorja,
a harcé
— tizenhat óra szerelemért?

ÜZENET A HÁBORÚ MAMÁJÁNAK

(A 10. évfordulón, 1924-ben)

Tudom, hogy mindenki szívből és ösztönösen
utálja a háborút,
mint egy varangyos békát,
vagy
mint egy szipirtyót,
azért csak nagyon paraszti, mérges és mégis felettebb
negélyes szitkaim lehetnek ma, egyszerűen és röviden:
az epilepsziások, öngyilkosok, elesettek, rothadók,
elrepült végtagok, idegsokkosok, éhesek, akasztottak,
    megfertőzöttek, elszáradt csecsemők, boldogtalanok
    őrületbehajszoltak miatt,
anyák, professzorok, proletárok, vezércikkszerkesztők,
    munkásvezérek, papok és sihederek, mondjátok utánam
Nyeljen le srapneles vagonokat a háború édesanyja,
éhtífusz szálljon a gyomrába, mérges gáz fújja fel a
    tüdejét, hektoliterekben zuhogjon a gennye a há-
    ború édesanyjának,
vak, béna paralitikus legyen
a háború édesanyja,
negyvenkettesek, tankok, páncélvonatok, aeroplánok,
    halálsugarak, mind az ő irdatlan pofáját vegyék célba,
őt kontreminálják meg egy fékevesztett bőrzén,
a háború édesanyját,
dögöljön hősi halált
a háború édesanyja,
úgy is mint a legracionálisabb termelési, gazdasági és
    erkölcsi világrend.

Tudom, hogy akkor özvegyen maradnak a harcilekkesedés cinikus vezérvaddisznai, a „csapataink hangulatakitűnő” és „virágosbokkrétákdalolómenetek” szemtelen költői, az ötvenhat éves marha, aki önként vonul a dicsőség virányos mezejére, a generálisok, muníciógyárosok és egyéb professzionista memoáírók,

de mi ez ahhoz képest, hogy atlétatermetű huszonnyolc esztendőös barátom a gránátszélből megbámult, idő előtt kihullott a haja és most minden speciális évfordulói alkalom híján is hátborzongató jajokat furulyázik embertársainak koszos estéibe —

MÍNUSZ 1

Akkor még a körmeit szagolta
mert nő volt benne az éjjel
csak a marhacsordák közt evickélt
mint akinek jobb dolga nincsen
a hőhullám más zuhatagba hegedült
— ki stimmelte fel a Rend Harmonikást —
éjszaka stramm kis kutyák potyognak az ég szalmazsákjaiból
bé-la-lu-ka-fok-hagy-ma
neki is mindegy hogy hívják a karácsonyfák patináját
ha a kirakatból beszedik a holdat
hámozott mogyorót és csillagokat
behörpint egy slukkot a szénák gőzéből
háromszor rúg maga körül hogy semmi múlt ne ragadjon hozzá
ő is olybá számíttódik
vállán panyókára veti a Napot
és tovább pörög a destrukció vonalán.

ÉJJELI MENEKVÉS
BÁCSKAI ÉJJEL
BARÁTOM A SZAMÁR
HAJNALBAN, KIS ÁLLOMÁSON
EGY PILLANAT
LEVÉL A KEDVESHEZ KÉSŐ ÉJJEL

(Szenteleky Kornél e versei a Híd ez évi 6. számában jelentek meg.)

AZ EKHÓS SZEKÉR

Bácska bő útján kocog
És én vagyok az ostoros
Az életem, szegény koros.
Halódó koldus,
Öt hozom.

Bácska bő útján, ekhós szekér,
A rossz szekér, úgy összeráz,
Déliabáb a messzi ház
És megfenyít a messzi láz.

Összébb kerül a rossz suba.
Mi lehet most a faluba?
Ünnep (az ács rossz kunyhót eszkabál
És négyig tart a gazdabál).

Az út felett az est a strázsa
S az út mögött a kátyú les.
Szegényke koldus, szíve mázsa
Az út poros, az ég veres.

Ekhós szekér, csendben poroszkál.
A koldus bóbiskálva bólint.
Egy fordulónál lassan szól, int,
Megköszöni és leteszem.

PIROS LABDA

Lázás legény, piros labda,
Bérmaajándékba kapta
Valakitől egy kis fiú.

Kiviszi ő a sétaterre
Játszik véle
S ha jön az est
Pislogva, unva dobja félre.

Néha magosba felhajtja
A nap felé s hogy ott ott megáll,
(Mint célját vesztett kis parittyá)
Ujjongva tapsikál.

Ha visszaszáll, hát elrúgja messzi.

„Ez jó mulatság”, szól a kis gyerek,
„Ha elvinnék, hát nem hagyom
A piros labdát.”
(Mert hát örült neki nagyon.)
De egyszer rádobta a kőre
Hideg sokélú uccakőre
S szép pirosra festett bőre
Gyors hasadással felhasadt.
Ronccsá lett, beteg remegő
Kijött belőle a levegő.

És hiába rúgta már előre.

AZ ELVARÁZSOLT KERT

Egy elvarázsolt déli kertben
Szárba szöknek mind a sóhajok,
Kerek e földön szétszállt sóhajok.

És ismeretlen virágok lesznek,
Kíváncsi fejű szép bibék.

Egy pipacs a napba tárja szívét
Éppen s a harangvirágok félreverték.
Telezengik az elvarázsolt
Déli kertet.

A sóhajok óh mind kihajtanak,
Mert mindig forrón tűz a nap
És hajnali harmat
Hull közéjük.

Minden reggel eljön a kertész
S egy rózsatő mindig elvész
Ilyenkor.
Aranyfonállal lesz ékes a szára
És odakerül az asztalára
Egy leánynak.

AZ EGY IGAZ EMBER

Az egy igaz ember állt a sarkon,
Feslett zekéjét didergőn gombolta össze
És, hogy sovány kezét a messzi nap fürössze,
Kitárta félénk, hívón, lemondón, éhesen.

Tétován és búsan általnézett a méhesen
Fülébe zúgott, zengicsélt, a részegítő, permetező,
Süketítő, melengető, hívogató, tárogató
Piros mező.

És a kísértés szőnyeges, mély tengere
Kedveskedően kovácsolt árkokat a homlokára
Nemsokára,
Hogy kóbor ebként múlték el Ő a vágytól.

Az egy igaz ember állt a sarkon
És aszfaltra csurrant életét utálni kezdte,
Gondolván, ez lett a veszte,
Ezért marad ő fonnyadt agglegény
A végeláthatatlan esküvői sorban.
És a regénye, unalmas kis regény
Ezért lett.

Most is tél volt, amint ott állt a sarkon.
Két gyűrt szeme alatt a porban
Keresztbe, kasul gondolázott a Lét.
Kis csónakok és délutánnak rózsaszínje sorban
Vonultak Őelőtte
Végeláthatatlan esküvői sorban.

Feslett zekéjét didergőn gombolta össze
És, hogy sovány kezét a messzi nap fürössze,
Kitárta félénk, hívón, lemondón, éhesen.

HINTÁZÓK

Komolykodó nagy vurstliban hintáznak most az emberek.

Más könnyeknek erőtlen ereje lendíti őket csinált csillagokig,

Akárkit, mindenkit, itt és odaát az újvilágon,

A másvilágon.

Odavilágtalankodnak a csilláros hajóhintához, a ligetben meg lefizetik az obulust
Mindenki a maga módján, de mindig pénzzel.

(Hát idejutnak a sikkasztott kispénzek, tisztelt közgazdászok.)

A hinta pedig lendül, egyszer fenn sikongatnak a céda vendégek,

(Cselédek és cseléd lányok nagyrészt) és némelyik még jó darwini emlékezéssel

Megkapaszkodik a hintarúdba, ezekhez imádkozunk aztán,

A föld felé átkozódó várakozók újabb vállalkozók felé hosszú az út,

Hinta, hinta irgalmatlan taposókád, ahova temetkezni mennek

Mulatas ürüge alatt, minden ráérett emberek.

Más könnyeknek erőtlen ereje lendíti őket csinált csillagokig.

Hinta, hinta, krajcáros mulatság, vigasság, utolsó nekirugaszkodás.

Hinta, hinta, liget, most fenn himbál életteleneket.

Most lenn taszít élni akarókat, igaztalan, igaztalan hinta.

Komolykodó nagy vurstli lisztes kikiáltók, napszámosok, kulik

Elveszettek, eszeveszettek, öregek és öregebbek táncolnak a türelmetlenségtől.

Hinta, hinta, megy tovább, a kíméletlen tétek kis játéka

Mi költők meg nézzük!

CSIPKERÓZSI ERŐS VÁRA

ez a föld,
oly mindegy: alszik vagy kiált,
csak a bolond jajgat itt
és akit bottal vernek,
nincsenek bízó holnapjai,
nincsenek tettes tegnapjai,
csak iszonyú álom-csonkjai vigyorognak
az éjszakában;
jaj annak aki vesztire idetévedt,
égő világ fagyott végibe,
ha meg nem szokik,
meg nem szokik,
irgalmatlan itt veszik,
szép kövérre elhízik,
kicszerélik kezeit,
kivájják szemeit,
a hangját is átszerelik,
nyársba húzzák volt-lelkit,
asszonyát elszeretik,
eladják testvéreit,
a lábáról is leszedik,
jégbe hűtik láz-kedvit,
bánatát megégetik,
örömét olcsón megveszik,
s ha álom gyermeke születik,
eljönnek erény-pecéereik,
megfojtják, felnégyelik,
a havas éjbe kiteszik
és ha feltámad: doronggal lesik.

Ó, uram irgalmazz nekik!

KI LÁTJA A HŰSZÉVESEKET,

lelkük boszorkányüstjébe ki nézett,
strázsát ki áll a holnapjukért,
eget-dorgáló bátorságukra ki büszkélkedik,
és csikó-kedvükre,
ami toporzékol a hétköznapok istállóiban,
ki érti hetyke hiúságuk,
a robbanó vért az ereikben,
vad, csahos éjszakákon ki leste őket;
veszett éji sírásuk indulóján ki perdült táncra
és ki vérzi szemük alatt a vágy kék jeggyűrűjét?
Ó, mennyi rém vadítja itt az indulót!
tőrbe csalják vakuccák, vakvermek,
suta szánom-bánom szerelmek
és örömtalyigájuk sokszor felfordul az árokszélen,
mégis:
az irdatlan félhomályban ők a hősi fáklyák,
égő pipacsok a fekete virradatban,
az égisz bamba bamba keresztútján
vidám kőtörők,
Babilont bontanak, Bábelt építenek
és kövér, buta asszonyokat szépít madonnává
sovány siheder-álmuk.

A FAVÁGÓ METAMORFÓZISA

Az erdőszéli hársak tövében haldokolt véres mellel
a favágó, akit leterítettek a fák.
Fenn magasan finom illatok úsztak, katonák
masíroztak át énekelve és a zöld egészségtengerben
az élettől búcsúzott a süllyedő sziget.
Először az anyját látta kilépni a csonka fatörzsből,
amelyre zúzott mellével ráborult,
de szép sorjába megjöttek a többiek is, mint a
balladákban, és jajgatva megosztokodtak:
mit még suhanc korában ütött belé, anyja
a konyhakést vette vissza szívéből,
apja könnyek közt húzta ki torkán a rozsdás
baltát, amelynek nyele kivirágzott,
gazdája tölcserít szúrt gyöngéden a hóna alá és
felfogta drága vérét, az aranycsinálót,
míg barátja, a csendes pék fehér pereceket akasztott
le a nyakáról áhítattal
és legvégül jött talpig zokogásban
felesége, aki gyerekeket emelt ki az ágyékából,
szőkéket, kövéreket, mint az angyalok,
könnyei belecsurogtak a haldokló szájába
és a könny és a vér dühös patakká összefolytak.
A favágónak a mellén már átpiroslott a szíve
látomásai voltak és nagy halotti erővel ellökte
magától az asszonyt a fűbe,
mint valamikor régen egyszer, szerelmes játékból
és érthetetlen szavakat mormolt,
talán imádkozott, talán káromkodott, vagy nem is
gondolt semmit,
csak farkasszemet nézett meredten az égő nappal s
míg az égi isten hideg perzseléssel kiitta szemeit,
az orrára egy vidám kis zöld tücsök szállott,
a füvek, a fák és az élet dalát énekelve.

A SZÁMOZOTT VERSEKBŐL

5. Én most tó partján élek, jó nádi halak
és rossz nádi emberek között, mint a száműzött,
reggel a nappal ébredek, rigóval, erdővel
és kacagással,
bolond vétségek nem tüzelnek,
a nagy dühök elillannak az esti csöndességben,
egyetlen óriási tüdő az élet,
fű, fa, erdő, zöld és minden zűrzavar fölött
ott horgonyoz a nagy kék vizesés,
ó, be jó is álmodni,
kiket annyiszor megsirattam volna,
kiket annyiszor megölttem volna,
holtak, új holtak és fájdalmas szeretők most
mind fáradtan bandukolnak kézcsókra a vízben át
és a zaklató nyugtalanságok is elültek,
minden napom változatlanul édes,
de éjszakánként, amikor égő fekete vonatok
rohannak keresztül az alvó erdőn,
hallom, hogy valahol a túlsó partokon
összedobban Európa három szép beteg szíve:
Moszkva, London, Róma
s én az ágyammal együtt szaladok utánuk
és mint megannyi kósza sárkányt
rájuk kötözöm nagy, aljas csatákon elhullott
vágyaimat.

SZUBOTICAI VASÁRNAP-DÉLUTÁNOK

Ilyenkor ősszel temetések húznak el az ablakom alatt,
mint a darvak,
minden délután erre sétál néhány halott, hétköznap
kettő-három, de vásár- és ünnepnapokon
ötösével korzóznak egymás után,
hogy sokszor már az ablakhoz sem megyek,
gyerekek világoskékben, mint a tenger
és szűzlányok hófehérben,
ó, a halál pontosan megérkezik, akár a hétfő,
a méla menet talpig gyászban trappol a parádés-fogat után,
a levegő csupa tömjén és muzsikaszó,
a duhaj paraszt tűzoltózenekarral megy az utolsó útra,
tram . . . trará . . .

„Egy kis nátha vitte el” — üvölt a bánatos özvegy
és a kürtök felzokognak,
„a karácsonyt sem várta meg” — jajong a harsonák zajában,
amelyek szétkartácsolják bánatát
és az orrát vörösre fújja a szél,
tram . . . trará . . .

Milyen természetes is, hogy élek — gondolom
s míg egy hasáb fát dobok a tűzre,
hangosan füttyürészve kísérem a vidám dallamot.

FÉNY ÉS SÖTÉTSÉG

Ti vagytok ketten az Élet: Fény és Sötétség

Fény:

te, ki a Hajnal ködlobogóján repülsz fel a virradó égre

s te, ki ha zászlód lengő ködvászna tüzedtől elégett:

ott maradsz függve az ég peremén

s úgy ragyogsz, akár egy óriási istenablak

a Himalája hógyepes csúcsán.

De mert örök ragyogásnak születted,

nem állhatsz meg egy helyben a végtelen uton —

sorsod: örök rohanás, örök ellipszisbe-keringés —

te is csak messzibe nyújtott lámpás vagy az Úrnak kezében

s a világtartó isteni tengely körül forogván,

hány ilyen óriási lámpa nyilazza folyton szerte a fényt,

hogy a Sötétség egyre rohamozó falát elűzze.

Mert végtelen a világ, de a Sötétség roppant hallgatás-tengere:

a végtelen partokat szakadatlanul mossa.

A DOMBTETŐRŐL

A dombon állok, a szem sugára
violás ködfalat bontogat a szélen,
s a végtelen-járás gyönyörű útján
mindent lesöpör a kifeszült térben.

Sorra ledőlnek a messzeség-fák s a falvak eltespedt
embertemetői sietve ássák magukat a földbe.

S mikor mindennel kész van, a jeltelen sírokra emlék-
keresztnek toronyhegyeket tördel és szúr le a rögbe.

Ennyi elég, egyéb ne maradjon, ami a violás végtelen kapuit elzárja.

A dombon állok, a mély Dunáig
egyetlen aranyló színben vonul a táj,
különben minden csendes, még alszik az ősz,
még messzi a vihar, az őszi sirály,
mely végigjajongja a rozsdamart pusztát,
de odalenn messze, e tenger fenekén
már halottan fekszenek a gályák, a falvak,
s hogy éltek és voltak, csak onnan tudom,
ha a fölém feszülő őszi nagy kékben
egy fáradt harangszó lebegve keresztülhajol,
fölszakadva a babonás, messzi tengerfenékről.

FELHŐK KÖZÖTT

Álmosan, szomorúan egyre csak csurgott az eső,
lelkünk ruháját hiába csavartuk, sohasem száradt,
megunva a csapkodó csöppek örök kopogását a házunk
falán, útra kerekedtünk.

Azóta egyre csak szállunk,
csak járjuk a felhők hosszú, rojtos sorát
napokat, heteket, éveket szelvén a tovasuhanó repülőgéppel,
s ha olykor odafönn vesztegelünk zászlókat tűzve
a felhőpárkányra messzibe jelnek,
hiába lessük felhők ormáról zászlók jeladását,
az egyre szakadó köd szemünket ólommal tapasztja,
s már nem látjuk sohasem többé a napsütötte földet.

NYOMTALAN MŰLÁSOK

Rudyard Kipling „fehér kobra”-jára gondolva

Csak egy óra volt az egész tűnt világ,
s egy órába sűrítve, ki hallja,
hogyan emberek létük szomorú tornyából
valaha hányan és hányszor
vágják bele fölajdulásuk mázsás kőszavát
az elmúlt tengerekbe,
mert az ősrégi órakagyuló
egyforma morajba kever minden csendet
s szétloccsantott emberi jajszót.

Bizony, csak egy óra volt az egész tűnt világ,
s én fehér kobra sorsomat ezerszer átkozva
mégis úgy őrzöm a befalazott pince mélyén
a régi királyi ankust s a többi drága kincset,
miket kígyönyörben teremtő ember kibuggyanó isteni vére
szentelt ragyogássá,
mintha odafönn most is a hajdani paloták királyi népe imádná
az ősrégi istent,
s nem zúgna fölöttem már ki tudja mióta a dzsungel

TAVASZI KERTEK HÍMPORA ALATT

kibontotta magát a tavasz
az égboltról leperegtek a felhők
a hegyek fején csokorba ült a napfény
szép kort élünk
kövirózsák és páfrány van a szemünk mögött
agyunkban lecsapódó füsttel égnek a régi hitek
ne törd össze a csókod a számon
vigyázz és áldd meg a virágokat
a kertek fölött a megtermékenyülés hímpora száll
virágok és fák élete roskad a fejünkre
boldogan lélegzenek a mezők
rokkant uccákon szemet-szemért kiáltanak a posztok
fogat-fogért
kezet-kezért
sebet-sebért
égetést-égetésért
kéket-kékért
az idők megrothadt gyökere mar belénk
és olyan furcsa
ahogy egy repülőgép elúszik fölöttünk
és a levegőben rádiójelek vijjognak.

ÉLETÉRÉS A LÁZAS ŐSZBEN

1. Fölpezsdült az ősz, lázban haldoklanak a fák és ellobban az élet.
2. Szívjuk magunkba a föld erejét, a föld hitét, ha élni akarunk, mert immáron magunkra maradunk.
3. Elkanyarodnak az utak, erdők az égbe szállnak, csillagok a földre görgönek.
4. Kenyértelen csordákat látunk, kisajtoljuk agyunk friss borát, hitek hamvadó parazsára fújunk.
5. Kiszertetjük gerincünket, vért fakasztunk az asszonyok piros szájszirmáról és kegyetlenek vagyunk az ölelésben.
6. Felénk integetnek a hazátlan sínek, távolságokkal nézünk farkasszemet, de csak fekete ködök dobbannak elébünk.
7. Nem csalódik az, aki csalódni akar, szereti embertársait, aki nem vár egyebet tőlük ütésnél.
8. Ki tudja még megtárni a karját, ki tudja megnyitni a rozsdás égi kapukat.
9. A nap pályája legörbedt, hervadó asszonyszáj ernyedte mosolya fázik a fényben.
10. Lágyan dalolnak fölöttünk az aeroplánok, csendes megértés muzsikál a mellünk mélyén, értjük az arculcsapást, omlott reményt, a nincset és értjük, hogy élünk.

AZ ŐSTEHÉN

fényfüves mezők örök legelészője
csillagok elporzott országutain
szüntelenül zarándokol
gazdag tógyén a mindenség lakmározik
égi ködök lebámulnak fehér fejére
élsőködőknek illik megdicsérni az örök tehenet

Gerince forróságán erők születnek
beláthatatlan élet bugyborékol a melléből
hátán erdők szörnyű üstöke lobog
viharok vonítanak, s szelek jazz-bandje kavargó
állatok magukba szívják kifogyhatatlan erejét
virágok balzsamos zsoltárokat szavalgatnak
az örök tehennek
emberek véres jeleket karcolnak a homlokára
húsába irtózatot betűket sütnek
vonatok, autók és repülőgépek
az ő erejét köhögik magukból

Őstehén a föld
békés, jámbor, járása lomha,
színes városok tarjagoznak a bőrében
énekek piros pántlikái lobognak
s a minden életének örök körforgása
himnuszoz le róla
kik rajta élünk, magunkra vagyunk büszkék,
és repdeső örömmel szívjuk az örök emléket.
Dicsérjük magunkat
és vértől csepegő emberségünk.

Szelíd az őstehén
planéták körben táncolnak körülötte
ő pontosan járja az örök legelőket
és mi
forró, boldog testünket gondtalanul adjuk
egymásnak és csip-csup céljainknak
utánunk jövőknek hadd fakadjon
belőlünk is új, életető tej...

AZ ALFA IDEJÉBEN

1. A napok és az élet morzsái maradnak nekünk, idők fáradhatatlan jelzőharangjainak, biblikus kakasoknak, kiknek harmadszori szólására a föld melőléből felbugyborékol a sírás

2. de mindig minden marad a régiben, csak a börtönök fiadzanak meg a föld alatt, amíg körülöttünk családirtások, abortációk, hazafias frankhamisítás és tömeggyilkosságok klasszikus koszorúja fonódik

3. fontos annak az eldöntése is, hogy vajon a majomtól származik-e az ember, ami kimutathatóan irreális, hisz a majom nem irt családot, hazafiasan frankot sem hamisít, nem abortál, és tudatos tömeggyilkosságokat sem rendez, hogy egyebekről ne is beszéljünk

4. az ember csirájában alszik még, korán van, bizonyos, hogy csak gyökér vagyunk az élet kezdetén, a föld mindent átfogó nagy méhében

5. elmúlt évezredek mélyéből titkos hullámok sírnak fel bennünk, és eljövő esztendőök, élénk futó idők leadóállomásai már mi vagyunk

6. ki is látja meg kedvese mosolyának szétáradó ívén a felénk rohanó napokat, kinek az idegei rezdülnek az Ázsiából, Afrikából jövő emberi üzenetekre

7. a föld életfét érezzük a felnövekvő hajnalokban, mikor lobogó orcával megyünk a nap elé, az élet íze zeng nagy öleléseinkben

8. gyökértenger vagyunk, és belénk kapaszkodik az élet, az örök humuszba, mi szívjuk fel a föld roppant nagy erejét, és mi intünk a kék magasságok felé, ahonnan húsunkba rohan a fény

9. érezzük, amint az egek arcunk megnyílt kelyhére sugaraznak, és virágokkal, fűvel, fák milliárd levelével mi is a téres fény felé fordulunk

10. és tudjuk, hogy rajtunk át már jelzését küldi az élet, a hiánytalan és egész, az emberi, amely ellenállhatatlan erővel dübörög előre a századok országútain.

AZ ESTI SZÍNZIVATAR ELKAP BENNÜNKET

felhők most tejfehéren
kéken
kéken
az ég
belenyílunk
az alkony bíborvörös virágába
sírunk
jóízú a fáradt napsugár
az ég vörös
kenyértelen rongyosok
divatosok
sóhajok óh kacajok
rohannak
ködös szürkébe rogyanunk
a telefondrótokon csikorog a suhanó égbolt
teherautók karban dalolnak
gyárok szimfóniáznak:
holnap
színzivatar éget
mindig tovább rohanunk

EGYSZERŰ HOLTTEST A SZEMÉTDOMBON

Fényes és új paloták vidáman emelődnek,
tégglába, kőbe menekül a rettegő tőke,
örvénylik, árad s világokat borít el a nyomor óceánja,
s kinek jut ma eszébe, hogy az óceánnak cseppjei
vannak?

Csepp volt Mindenki János is a nagy óceánban,
nem vette észre senki, még társai sem,
nem látta senki, pedig az újságok róla írtak,
konferenciákon róla beszéltek, statisztikákban ő sora-
kozott,
épülő paloták pincéiben s mellett szemétdombokon
húzódott meg, kenyeret evett és paradicsomot,
s jaj, régi giccs: vérző tüdőt köpött az utcatestre,
s hallotta tán, mikor finom dámák
szép estélyeken jótékony szívvel érte énekeltek,
a teadélutánok füstös zúrzaivarában, táncokban
érette fáradoztak.

De csepp volt csak ő a széles óceánban,
s hogy éhezve rongyban, egy novemberi hajnal
ködökkel elpárnázott testén
vérző tüdővel, csak elnyúlt a puha szemétdombon,
újsághír vált belőle, csupán néhány sor,
mellette oldalszám terpeszkedtek
a nagyképp konferenciák.
Fényes és új paloták vidáman emelődnek,
tégglába, kőbe menekül a rettegő tőke,
örvénylik, árad s világokat borít el a nyomor óceánja,
s kinek jut ma eszébe, hogy az óceánnak cseppjei van-
nak?

MÁJUSI CSODA FOG ESNI

Egyszer májusi csoda fog esni: beteljesül a biblia
s boldogok lesznek a szegények . . . A búza, amit elvetettek
verítékes földbe a kezek, az eke, ami a rögök alá
harsogja a mindenidők legszebb énekét, a csákány, ami
világra vérzi a sötét hegyek kincses rejtekét,
a csákány, a búza, az arany és minden kincse a földnek
egyszer megvallja: vagyok mindenkié, vagyok a szegényé! . . .
S akkor, — a legszebb májusi csoda fog esni: beteljesül
a kenyér, a bor és az élet. — — — Napfény bevillog
elárnyult lelkek újra derűjébe, eső megöntöz tikkadt
kedveket s a csók, mi árulás volt a testvérszajakon, megleli
újra a tisztavágyú ajkat. — A szívek közt ívelő roppant
ég alatt a szeretet millió őrtüze fölgyúl és bevilágít
tanyákba, kunyhókba, koponyákba. S az ember a szentelt
békesség rőzselángja mellett megálmodja a legszebb ősi
álmát: — meglátjátok, milyen megváltó szépet álmodik:
országhatárok szétomolnak, gyűlöletvárak összedőlnek,
börtönök fala szerteomlik s a száznyelvű kasból egyetlen
dallal szétrepül a méh: testvér, testvér, testvér, —
s a múzeumból is kidöbják a fegyvert. — S akkor, a legszebb
májusi csoda fog esni: beteljesül a jókedv, a remény
és a munka. — — A mezők kalásszal s vérző pipacsokkal
várnak kaszasuhintó kézre; az erdő tele lesz nótás favágókkal,
hangos majálissal, boldog vigalommal: az alkotó munka táncos
vigalmával. A hegyek megtelnek ős fiatalokkal, csókos
halihókkal, bimbókat termő, gyermekkel áldó vágyak robajával.
Egyszer májusi csoda fog esni: beteljesül a tiszta csók:
az asszony és a gyermek, — a család; kovásza ős emberiségnek
időben, vérben folytatás . . . s nem kell felsírnunk szennyes
éjszakákon, garasos nászon: megváltó asszonycsók, hol vagy?

Az első ünnep az anyáké s a tavaszból az első virág:
az első gyümölcs az anyáké és legmelegebb csókunk az övék.
Mert övéké a gyermek a harcra: a munka harcára, aratásra;
a csákánnyal vérző gyermek az övék, az éhséggel-birkos
gyermek az övék s a májusi csodákkal várandós
roppant ég alatt az a kisgyermek — ki hírhozón fut az első
lobogóval — legyen az is, legyen az övék. — — —

GONOSZ CSELÉDEK HÁZAI

Minek nevezzem: bérház, kaszárnya,
hullaház, hangár, hambár? . . . Emberek laknak benne.
Csak olyan áldatlan emberek,
mint akiket szívesen kerülnek
el az uccán, mert gyilkol a leheletük.
Úgy laknak ebben a kísértet-házban,
mint patkány az omló siket falak közt.
A kórus az ötödik emelet,
a távolesett Istenhez közel.
Odvas, roppanó garádics, amin úgy citerálnak
nádszál lábai a Szegényék eladó lányainak,
míg ellihegik:
m á s o d i k e m e l e t . . .
Aztán folyosók.
Amikben, mint orgonasípokon, litániázik a homály;
(a pokoltornácát erről írhatta Dante a komédiában)
s csak a halál elvesztett ékszerei
csillognak a kopott köveken: a köpetek;
a tüdővész vércseppmadarai,
mik leszálltak
a fonnyadt szájak szirmairól
a mindenttűrő békés kövekre . . . Ez, — és ilyenek
a gonosz cselédek házai,
amikben bennégett élete azoknak,
akiknek egyetlen vétkük: a munka!
Hát ilyen emberek laknak benne . . .
Akkik, ha állnak útrakészen,
a belülről zárt ajtóra kiszégezett búcsúlevelük
szerényen ennyi:
jóemberek, ne zavarjatok; az örök nagy éhség
fényesedik nekünk: haldoklunk! — — —

HÁZBER

Tél.

December első.

Kinn iszonyúan havaz,
én föl-alá járok hideg szobámban.

Tél.

December első

és mázsás gondjaim ritmusára,
le-föl a szobában dübörög a lábam:
hogy fizetek házbért? . . . hogy fizetek házbért? . . .

December első

s a tél behördül az ajtón:

fizess! . . . sss . . . fizess!! . . . sss . . .

. . . Vajjon az ürge fizet-e ma házbért?

Vajjon a róka fizet-e ma házbért?

A madarak fészükért vajjon fizetnek-e?

A vadak az erdőn fizetnek-e házbért?

Fizet-e a szívem erős bordáimnak,
hogy olyan biztosan védik minden bajtól?

A gondolat fizet-e agyvelőmnek,
hogy tekervényei közt oly ravaszul megbúj?

S vajjon fizet-e házbért az Isten,
aki az égbolt millió csillagos szép szobáit lakja,
vajjon fizet-e!?

. . . Nem?! . . .

Élet, — — — akkor mit akarsz tőlem,
aki csak a magam szegénye vagyok, míg az Isten
a minden gazdagoknak is fejedelme.

BÁCSKA

Szenteleky Kornélnak

Ó, fúvatlan kürtök
és veretlen dobok
és feszítetlen
nagy kötelek.
Milyen erőnek
kéne itt jönni,
hogy feltépné
a nagy kötelet.
Milyen istennek
kéne itt lenni,
hogy e föld
ne lelne benne
bálványt;
mily véteknek
kéne születni,
hogy itt ne
mondanák rá:
erény;
milyen tüzeknek
kellene gyúlni,
hogy szem
pillantana rá:
látok,
milyen sípoknak
kéne sípolni,
hogy fölneszelne
rá fül: hallok,
milyen végzetnek
kéne itt jönni,
hogy ember szólna
rá: most kezdek! . . .

*

Ó, fúvatlan kürtök
és veretlen dobok
és feszítetlen
nagy kötelek;
milyen Erőnek
kéne itt jönni,
hogy feltépné
a nagy Kötelet!...

ŐSZI KARCOK

(Színek, hangok, őszi versek műhelyéből)

Nagy vörös asszony, október, kinek ma ölése pompa, hálnék veled hűs, avaros nyoszolyán, csak ne volna oly halálszagú a csókod... nagy vörös asszony, október, ősz... piros szívem a lángoló avarba úgy-e jó volna, hogyha beledobnám? — Pedig be nem csalsz cserbe, csalitba: nem, a szívemet még nem adom... nem adom: — Nézd az elborult legényes erdőt, ki tegnap még kacajt, csókot palástolt, ma forrón ujjára égett a játék és kuszált ágait vérbe mártogatja. A fák bús, ólálkodó, nagy álmóriások s a köztük osonó nyár a szökött fegyenc, nézd, milyen véres szemekkel néz ma vissza...

Október, ájult, nagy vörös asszony: kívánlak szertelen; csak ne volna oly halálszagú a csókod, hálnék veled hűs, avaros nyoszolyán...

*

A szél elárvult ágakat ríkat s nagyöblű, fáradt dobokba ver, pedig még tegnap a rózsát ringatta s ma elfütyürész a kertünk felett:

Levelek, levelek,
sápadtkák, betegek,
szegény halottkák:
az őszi kottát
ki fújta el?...

*

Riadt szemében az őszi határnak a távolok lilán mind összefolynak s a kociút múlt emberek elvesztett bánatait hozza a ködben derengő hegyek mögül.

Hallod, a lelked hogyan vitázik a széllal, a komisz, hangos cseléddel a pitvarajtóban odakünn? . . . Deres ablakod fáradt kéz zörgeti s te szent nyugalmad váltságdíjául rézpénzt csörgetsz törött cseréptálon a borús égen elsuhanó holdra. Este az imádba beledudorászik egy ismeretlen, riadt „hiú”-hang s eszedbe jut, hogy bagoly tanyázik a szomszédházon, hol egy régi fal vadszőlőlevéllel ékes.

(SOLO)

Fölöttem kerge szél oszon — s én fekszem ernyedt vánkoson — az ősznek hűvös ágján, — virágjavesztett kertemet — bús árvasággal verte meg — egy deres őszi reggel. — Napverte boldog tájakon, — hol forró csókok álma nyom, — de jó volna találkozni. — Alkonyt és tengert lesni csak — s boldogan várni, hogy ki kap — északról lila levelet, északról lila levelet . . .

MAI ZSOLTÁR

Nem is tudom, mért jöttem erre,
ki küldött, ki vezérelt, ki zaklatott,
az előmlő táj nem ugraszt föl új ámulást,
hitem csupasz zászlónyél, a lobogót letéptem,
izgalmukat ne élvezzék benne a sikamlós szelek,
eltagadom, hogy látok, eltagadom, hogy hallok,
koporsóba fektetem a gügyögő csodálkozást is
és nem siratom a ködbe fullasztott várakat,
nem vagyok a múlt, nem vagyok a jelen,
nem vagyok jövő elé simult vigília,
önző sem vagyok s tán soha nem is csalódtam
és a szomorúság sem fogta le meleg ujjal a szemem,
bizalmam nem kamatoz kalászokat senkinek,
a kiaszott eszméket nem locsolom sírással,
koraszülött álmokat nem melenget a tenyerem
és senki élő nyugalmaért nem leszek halott vértanú,
mert ezren vannak, kik sima erszényükben őrzik
a mások hitének égő szívdobbanásait
s kik vallani merik, hogy az ő szolgáljuk az isten
és az igazság őket hordozza a legpirosabb tutajon.

Mi csak nézünk,
látunk,
nem hiszünk,
kiáltozunk és visszaküldünk minden levelet,
daczból is kioltjuk az iránytű bús szemét,
a könnyek tornyát fölégetjük a nevetéssel,
a nevetést visszadobjuk a csillagokba,
a csillagokat megfojtjuk a hitetlenség gyászán,
vér,
szó,
írás,
dal,
por,
új szentség és új eretnecség
zuhan itt egymásnak a hörgő fekete őszbe,
a habredőkből véres kendőcske csalogat:
ez az örvény a ránk ömlött jelen dala,
merevségünkben mi csak annál átkozottabbak vagyunk
s adjon az isten erőt e szent hitetlenséghez
s a zavar tomboljon, nőjön gerjedt fájdalmas erővel,
mert csak ez fakaszt utat a fölgyűlt szenny csatornáinak
s csak belőle hajt ki az új világ fényes szíve:
az ember arcára megint mosolygó lilium.

TITOK

Az ősz fölé halk emlék önt talán
Virágos gerjedelmet,
S az éjszakák öblös fehér taván
Májust kacagnak
Bódult szomjas szerelmesek.

Szárnyuk nyomán részeg mosoly suhog,
És int a csöndes álom.
Meredt szemmel utánuk bámulok
A kék lidérces
Halott-vigíliáknak.

Ó szent utak, titokba fulladók,
Hol kél a tiszta ország,
Ahol fehér a szív, a vágy, a csók,
Ahol a lelket
Szúzlángok ostromozzák?

Lehet-e, hogy egy hófriss, tiszta test
A vér siralmát zengi,
Sikolt a vágy: mindent bíborra fest
A szirmok selymén, —
— És meg ne értse senki?

Tud-e a vér egy szép virág előtt
Lehúlni szúzi vágyra?
A bűn szomja hol ismer szent erőt?
S van-e valahol
A szívnek tiszta lángja?

ERŐS VÁRAM: AZ ÉLET

(részlet)

Még most is láthatom: hazátlan hangok pusztáján, égnek szaladt esték partja mentén. Az ablakokban törött lámpák tűz-rügyét rágcsgálja a penész, a tejúton kardokba botlanak a paripák s a csillag állán aprócska ibolyás csöpp sajog: százszor letörli róla a szemem, de kibuggyan rajta százegyedszer is. Rozsdás láncokon, keserű gyertyalángok hevében fityeg a majdnem teli hold, akár a cégér és arcára ráncot hasít a féltékeny gyönyör, valahányszor új szirmot csipent elébe a vizek virága.

A délibáb messze csatornáiból akkor már kiegyenesedik a sápadt lobogó, kis fejfák tipegnek utána mellre csüggesztett arccal, tükrös írással és a tövig égett fáklyák között a zöld füstben ormótlan figurák indulnak énekes temetésre. Lusta harangszó úsztatja őket, imakönyvből sötét szoltár virágzik föl és fojtott dobszó recseg a lábaik alatt. A könnytelen kis szívárványokat kitépik szemükből és a köztük evező ikoporsóban szárazon glóriázzák vele a halottakat: három, négy-, öt-, tízesztendős gyerekarcom viasz-szobrait.

HOLDTÖLTE

Elmegy, de visszajön megint,
egy este a dölyfös kertek alján
új szaggal köszönti őt a fű
megfürdeti a tarka csodálkozás
s útra alkuszik vele a kisgyerek.
Az újhold
még kagylós, sivalkodó öröm,
hasadt vörös mag az első negyed,
de a holdtölte
már valami túlvilági láz.
Az árnyak ilyenkor vérre gyűlnek,
a borotvaél húsrá éheznek,
a házak hajában tűz zizeg,
kerek ezüstpénzzé verődik a tér,
mesék királyi bundája a csönd:
minden szőrszálon csillag csöngettyű
és az éj földrengő csonka vár lesz,
ahol hazug vitézek alszanak . . .

CSAK NÉHA GYÚLTAM FÖL

Még egyszer ennyi év ha tán még szeg sövényt,
de lándzsás mutatóval már lesben áll a perc,
midőn a sanda ór unalma ablakán
neszelve hőköl és szól: no lám, még itt heversz?

S parancsot osztogat: egy csillagoltó dárda,
két sárga gyertyaszál, egy kasza, egy hurok!
A mester lóra kap s a másik pillanatban,
elbűvölt vak vitéz, már meg se mozdulok.

Varázs vagy baltafok a holdat eltöri
s kialszanak sikoltva a pislá őrszemek,
egy korhadó kereszt szent révről zeng, amit
a bárkák el nem érni váltig törekszenek.

... Az est néha mély s a tükre vallomás lesz:
ó drága tarkaság: víg szírmok, új színek!
De nemcsak szín a kert, talaj s gyökér is az,
és hátha ehhez is lesz köze valakinek?

Ha így lesz: mit tegyek? a kérdés néha szúr;
másoknak énekelnek a tornyos várfalak,
hitükből szökve ível a fényes trambulín,
ahonnan könnyedén a mélybe ugranak.

Az egyik Marxnak hitte: minden mindenkié,
a másik Krisztusnak: hogy csak a szív örök;
egy szép idézetet ha téptem innen-onnan:
épp hogy füvet kapott barázdámon a rög.

CSILLAG, KERESZT, BETŰ, KARD, SERLEG vagy ARANY:

nevükhöz kapcsolódva a lélek szinte forr; —
nekem az izgalom arasszal mért utat
s csak néha gyúltam föl, mint kóborló meteor.

Nekem nem volt hitem, virágom, nótám, álmom,
egy árva béres volt leghűbb apostolom
— bolondos csillagom ahogy növelte fény:
úgy ette és temette a rozsda és korom.

... Majd egyszer csónak indul s kelettől nyugatig
csillagtól csillaghoz evez rajta a holt,
ki hitről nem tudott s útról nem álmodott
s kinek szívébe igaz próféta nem dalolt.

TÜRVE LEGYÜRETTÜNK

Kinek vétettünk?
kik alá jöttünk dócsás lovaknak?
Csak túrtünk,
pályáinkon még célokat is alig úztünk
és nyakunkon elhamvadt őseink
fordított világa nyargalt velünk,
s ha megérintett ismert dolmánya
elidegenedett érzéseknek,
a kérdéseknek
kölyök milliói cécóztak agyunk
szerteágazó nyúlványain:
hol vagyunk?
fordított világ nyargal velünk,
de hová megyünk?,
merre?
és minek?
kinek
a kedve alá docsázó lovaknak?
Feleletet nem ad senki,
nyargal velünk talán mindenki,
nyakán legyűrő
űző
láthatatlan utassal,
sarkantyúz veszettül tűzzel-vassal
és megyünk,
fűzfavesszőzött céltalan lovak,
nyakunkon a nyereg
és jajos sirámokat
echóznak vissza ránk a tengerek.

AZ ISTENNÉL NAGY ÉJSZAKÁN

Talán, ha még százat lépek,
talán, ha még ezret lépek,
kántor gajdol s belenézek,
mint a részeg,
Isten különös szemébe.

Árnyas nagy pillái lesznek,
lecsukódnak, ha sírba tesznek,
egy Asszony arcára legyeznek
s megegyeznek:
minek sírni, minek sírni?,

az Isten ölén elaludtam.
Hogy kicsit éltem, csak hazudtam,
mert nem élni, — álmodni tudtam
s megalkudtam
az Istennél nagy éjszakára . . .

Talán, ha még százat lépek,
talán, ha még ezret lépek,
kántor gajdol s belenézek,
mint a részeg,
Isten különös szemébe.

SZOMORÚ BATÁRON HÚSZÉVESEK

Sajnállok titeket, húszévesek.
Szűz lelketeken még nagy hit: a csók,
jégvert virágok; húszévesek,
szomorú batáron vágatók,
sajnállok titeket.

Nagyon rosszkor jöttetek ide
zerge szökenéssel s rátok sem lelnek
az Emberek, — szegény húszévesek
s nektek, mégis, jönnötök kellett,
nagyon rosszkor.

Deres szirmai vagytok a kornak.
Itt senki sem boldog. És boldog ki volt?
Nagy harc az élet. Rontott remények átka
rajtatok, mely ma rátok is rátok tiport,
deres szirmai a kornak.

Sajnállok titeket, húszévesek.
Szűz lelketeken még nagy hit: a csók,
jégvert virágok, húszévesek,
szomorú batáron vágatók,
sajnállok titeket.

AUGUSZTUS-ESTI SZILUETT

Bűvös titkokkal dús este van,
amott egy vörhenyes szőlőlevél
a vén szőlő-tőkén rezg, remeg
a skarlátos esti, rejtelmes szélben
— s leperreg.
Zöld zsalugáteremen, kipp-kopp,
zörren az öreg diófa néhány
elszabadult éretlen magja
s az augusztusi szederjes estbe át-szökött
az Ősz haragja.

(Valahol bánatot gyóntat egy leány.)
S csengettyűvel sok tavaszi emlék
jön felém, az önkívületbe esett
szőlő-sorokon — s én úgy emlékszem, a Tavaszban
valaki szeretett.

Zöld zsalugáteremen, kipp-kopp, most már
a vad vihar táncol és ilyenkor valahol
mindig becéznek valakit, hiszem!,
mert kipp-kopp, érzem, hazadobban
a szívem.
Hárman vagyunk: a bánat, én s a gyertya lángja
a szobámban. Valahol hívó, álmos öröm
most százakat, ezreket húz pihenni —
— s az én fölgyújtott bánatomat
nem kérdi senki.

ESTE

(Csuka Zoltánnak őszinte megértéssel)

Este, halálfáradtak vagyunk mindig,
mintha nagy útról tértünk volna meg
és szemünkre ezer színben tarka csodalepke
ezer varázsa száll.

Este, a biztos révben egy sötét pillanat,
biztos rév, zsongó szobából leskődni vissza
a megtett ingoványos messzi utakra,
melyekről századok óta jövünk.

Este, mintha minden múltba kémlelő
pillanat egy-egy átkokkal vert század volna,
mely erős vasfalakkal körülbástyázva
már mögöttünk áll.

Este, elveszett múltak zengő világa,
bástyafalakon vájt kapu; Emlék,
századokba visszakísértő öreg senki,
üres batáron vágató; Idő.

Este, kihalt városok cikornyás,
fénycirádás uccái; Halál,
nehéz virágkoszorúk alatt pihenő
élet; Temető.

Este, néptelen országutak, párásodó,
fojtó portengerében elkésett, recsegő
szekér; Jövő! álmosan füttyürésző béres
rajta, ráérő; Jelen.

Este, prédára induló baglyok serege
huhogó Kísértet, templomok boltíve alól
lecsapó denevér; Ember — fényében vak,
nemes ragadozó.

Este, falusi viskóból szűrődő fény;
Lelkiismeret, holdtól csillanó karcsú
torony-kereszt; Hit, s misztikus homályban imbolygó
árnyak; Mocsok és Bűn.

Este, halálfáradtak vagyunk mindig,
mintha százados utakról térnénk újra meg,
és szemünkben ezer színben a cifra káprázat
sok ezer szeme lát.

. . . csak este látod, látod-e az örök káoszt,
mely elmoshatatlan mocsok és bűntudat,
mely millió torokból egyé szakadt jaj!,
hogyan nem találunk Istenhez utat.

MOCSÁR ÉS TENGER

Az ott mocsár volt, ez itt tenger,
ott kék hullá volt mellemen a falu,
itt egész temető a város,
az álmok aranyfonala rozsdalepte,
fekete,
vérvörös, sáros.

Nincs térden esengőbb csoda
a felébredt tisztaság síró vágyánál,
s nincs üliőt rémültebben verő Hephaistos,
mint jégzajló szenny között e szív-
olvasztó hőt érezni csak egyszer,
még egyszer.

Bitang módjára én hazudtoltam rá:
ó-bor íze lesz számban az a csók,
ereimbe szétcsodál ereje, mint az élet
s benne parázslék két szűz karjának
őzi-bátortalan ölelése is,
mint visszarántó szent ígézet.

Erősebb volt a telhetetlen távol,
a vaspálya is már régen elhajolt
s ködökbe merült szűzemmél a táj,
mikor arcomon végigvert a zápor —
s azóta már régen-régen
minden csupa sár.

Az ott mocsár volt, ez itt tenger,
ott kék hullá volt mellemen a falu,
itt egész temető a város,
az álmok aranyfonala rozsdalepte,
fekete,
vérvörös, sáros.

NOTTURNÓ

Illyés Gyulának

Az óriás kőskatulya fölött lilássárga búra
a fölkarcsuló fények ölelkezése;
halkuló madár verdes alatta: a város tompult
    lüktetése,
s fölötte idegen irányok elektromos beszéde
    hőmpölyög
és fölnyúló antennák kara tapogat újhírű vi-
    lágok üzenései után.
A transparenszek zagyva egymásba-színlése a
    házak homlokán:
szaggatott-bomlott játék.
A tornyok belevésik karcsúságukat a lila su-
    gárzás mozdulatlanságába,
hiú kéjjel: mint tükrök előtt páváskodó báva
    asszonyok.
Puha járású autók szeldesik a tereket narancs-
    szín szemekkel
s a sikátorok tömör torokkal, tétován téve-
    lyegnek.
A ligetekben, mint bozótos börtönökben — sö-
    tét csavargók,
kemény öklű munkanélküliek pihentetik éhes
    tagjaikat,
elült átkok, szitkok, lázadások füstjével ajku-
    kon — — —

Lohad a gépek, rotációk pokoli tamtamja,
lankad a goromba élet sustorgása
és sistereg, sistereg egyre erősebben a titok
mozdult szennye az éjszakában;
— a büntetésre szánt arkangyalok
hószínű szárnyait lepörkölték a bárók mocskos
lángjai:
ó, milyen elesett tehetetlenül vergődnek sze-
gények . . .
és mozdulatlan szárny-csonkjaikon, mint füst-
nyalta kristálygömbökön:
ledér táncosnők bokáznak s kókadt kokettek
dalolnak céda dalokat — — —
— És valahol a sűrű fénybúra lila körein túl,
a kongó űrben egykedvűen könyököl az Úr:
néz-néz, ámul-csodálkozik fényarcú tiszta
angyal-pallosai ocsmány vereségén . . .

SPLEEN

Magányom, békém, sírásom: fájdalom,
Titkokat takaró, bús szép sztalagmitok . . .
Csókvágyak, szerelmek, számomra csak szitok
S csak halott szépségek rossz világa von . . .

Csak várok, magamra szedve a bánat
— E mindent fölszépítő fájó fátyol —
Komor rongyait: örök ruhámat.

Gyöngyszín mesével, napfény-zenével nem csal
a Távol,
Párizs se üzen már: igézetekkel, mámorokkal
intve . . .

Már nem ejt meg vágyott éjszakák varázsa,
Ajkam idegen, hűvös a csókadásra —
Csúf meghiúsulások árnya nyúlt terveimre,
Ifjúság-rakta álom-váramat valaki ledöntötte
(S most bús Mariusképp merengek fölötte)
Vágyaim fehér nyáját valaki szerteúzte.
(Én nem vágytam a kéjek szennyes mocsarára,
Csak egyre vártam: szelídre, igazra, szűzre,
De olybá tűnik, nem jön el soha: mindhiába . . .)

Csak várok, várok, magamra szedve a bánat
— E mindent fölszépítő fájó fátyol —
Komor rongyait: örök ruhámat.

Elég volt minden zagyva földi Jóból.
(Mert néha jó az Élet búsító sötétje:
A könny, a kín, a bú, a jaj, — hogy védje
A lelket a „kéjek” sorvasztó sarától)
— Tán jöhetne a vén Kaszás, a kóbor . . .

EGY NAP

1. REGGEL

A hajnal opálszemét még a sötétség-pilla takarja,
s ha kélnék keleten az aranyló hanghullámok,
az égrelázadó mogorva gyárkémények fekete dühe
arcon kormozza őket bődülve:
Tuuuuu, — munkára, munkára, munkára!
És riad, cihelődik, indul a kizsaroltak fakó serege
s a loholó sötét folyam átvonul
az álmos lomha uccákon
melyeknek lompos, barna csöndtestét áthasogatja
a tivornyázók robogó autóinak vad zsvivaja,
a társzekerek messzi dübörgése,
a gépsasok, a holnap halálmadarak ádáz lármája,
melyek hangár-fészkekéből most röppentek
a gyanútlan mindenség fölé és bűgva, csattogva
edzik szárnyaikat . . . A járdaszéleken szemben
a fakó árral, szomorú nőroncsok,
a mi legázolt nővéreink vonszolják vánnyadt testüket,
unott, undok teherként . . . „Örömlányok” — — —
Örömtelen Golgotánk, e rút életút legbúsabb vándorai.
Ó, fájó hajnali processziók,
al kik átvonulnak huszadik századunk mindennapján. — — —

Reggel van! . . . S jaj, mindennap többen maradunk itthon,
a sivár, kietlen nyomortanyák ölén, az őrrjítő kétség,
az éhhalál, rothadás máglyáin.
Mi megszámlálhatatlan félrelököttek, munka nélküli
sok-millió, lázas, gennyes, nagy sebe a társadalomnak . . .

Tuuuuuuuuuu!!!! — — —

A maroknyi gyávák rút pondrói a létnek,
bennünket, a balga mindenségek földerejét a teremtésnek,
a gonoszság s a kenyér szeges korbácsaival
bitangul a robot véres jármába terelnek.
És mozdulnak a gyáarak, műhelyek, irodák, bányák,
hegy, völgy, a róna . . .
szántunk vetünk, kincset vájunk, alkotunk és alkotunk
szépet, nagyot, elképzelhetlent, csodákat teremtünk,
keserű szívvel, keserű szájjal,
mert a munkánkból csak a munka a mienk,
mert örömgylkos, életrabló, ma a munka,
mert csúf hereként, szépít a mi munkánk,
mert hóhérainkat hizlalja a mi munkánk,
mert minden börtön a MI MUNKÁNK!
. . . Keserű szívvel, keserű szájjal dolgozunk,
csodákat művelünk!!

2. DÉL

A kék égtető középebe szegődött a tűzkorong.
Az ezercsapú robotszörny eleresztette számtalan áldozatát.
Az uccákon munka-szennyes emberözönök tódulnak:
enni, enni, enni,
hogy tápja legyen tovább a szörnynek . . .

Dél van! . . . Durván koppan a gunyhók asztalán a földszínnű
kenyér s a paloták terebélyes asztalai már roskadoznak
a százféle jó alatt:
arannyal hímzett szalvéták alól, lányfehéren mosolyog a kalács,
drága ezüst tálakon pecsenyék, pástétomok, konfektek . . .
karcús palackokban ingerlőn vöröslenek, aranylanak s lángolnak
a borok.

A tágas korzókon és virágos tereken
fényes-tarkán ragyog az élet,
pezseg, hullámszik, lobog az öröm:
az urak úsznak a fényben,
az urak vígak, selymesek, fehérek, kövérek,
olyanok, mintha sohasem dolgoznának.

— Enni megyünk.
A déli verő a hátunkra tűz, oly jólesik az az áldott tűz,
ó, úgy szeretjük mi a Napot
Napisten!
miért nem sütsz minden emberféregnek egyformán?

3. ESTE

— Sötét este van már, mikor kihull kezünkből a szerszám.
Este: melynek lelke fekete, mint a nyomor,
este: gyehennánk teste, — ezer fekélyes fekete teste,
sötétbe fonják életgályánk véreskezű kalózzai
a sorskorbácsot:
a börtön, bitó, éhhalál, háború vashurokjai . . .

S az esti gyászfátyol sokunk szemére káprázatos vakságot vet:
dögszagú, csúf kapualjak magasztosulnak násznyoszolyákká
este,
zord, sötét sikátorok, ronda kéjtanyák nőnek
öröm-Araráttá este
és zuhanunk zsendülő vágyaink szűz-fehér ormáról,
zuhanunk a ködös valóság-mélységek örvényébe . . .

De széparcú, testvérszívű szeretők is minékünk az este,
mert a Holnap falaira, a láthatatlan barrikádokra,
a szent közösség melegágyába terel minket,
fényt ont örök-éj életbörtönünkbe
és hőben sütkérezünk, sütkérezünk
a pokol-pusztító harcban bilincstördelésben.
Mi, kik jajok-szántotta homlokunkon hordjuk
a felpirkadt Kelet alkonyat-tűzű hitcsillagát.
Hú kedvesünk, mindenünk az este:
mert fojtott örömeink pislá tűzhelyén
új embert nemző, áldott lángot csihol
s ifjú hevében lobogunk
midőn félájultan álomba rogyunk.

4. ÉJJEL

Az észlelhetetlen végzet-kéz ráterítette az éj-darócot
a tájékozó, kegyetlen élet-ár napfényes maszkjára,
(Mert csak maszk az élet nappalra,
a Ma igaz ábrázata az éjjel)
s a daróc alatt, a purgatórium pulzusán őrzöngve tombol
a bűn, a kék, a kín . . .
Júdás pallosok fedezete mellett
felszentelt latrok ácsolják a Messiások keresztjét . . .
Gazságban leggazdagabb Gazdagok,
bomlott emberiségünk hiénái,
most taszítják a romlás fertőjébe
a Jó, Szépek és Igazak sokaságát . . .
Fertelmes gyöngyök vipera-fullánkjai,
üszkös jégparazsak, a dúlt ágyékok ingersebei

kísértenek lépten-nyomon . . .
Pöffedt pocakpondrók undokul pöfögnek,
fetrengve, nyüzsögve a bűzös, tikkadt éjgyomorban . . .
S ez átkozott pokoli kohóban, a nyomor nyomorútjai előtt
felfénylő megváltásként társulnak sűrűn
a halál komor érckapui.
Az égető éhség kétségkarjai lázadva lendülnek semmibe . . .
S mindenekfölött fekete hörejjel röhög
a megzavarodott élet . . .

Éjjel van . . . A nappali igások alva álmodnak,
alva fáradnak.
A robot nagy börtöneiben éjjel is hajráz a porkoláb.
Fegyverházakat, tornyokat, templomokat és bordélyokat
most dupla fegyver őrzi, s a megváltó tüzek szentélye felé
hol megáldott lázban fenik a fekélyeket irtó
orvos-késeket; minden fegyver erre céloz . . .
és bármerre fordulsz, gyilok villan rád.

A ma igaz arca az éjjel:
Éj-daróc alatt purgatórium pulzusán tébolyultan tombol
a bűn, a kén, a kín, —
s mindenekfelett fekete hörejjel röhög
a megzavarodott élet. — — —

A POKOL

A világon millió dollár van,
A világon millió mázsa szén van,
A világon millió telt magtár van,
A világon millió selyemraktár van,
A világon millió börtön van.
A világon millió csendőr van,
A világon millió szurony van.
Ha millió embernek nincsen pénze,
Ha millió fázó melegedni akar,
Ha millió éhes enni követel,
Ha millió rongyos ruhát követel,
Ha millió rab szabadságot követel,
Akkor elébe áll millió csendőr
És dolgozik akkor a millió szurony.

LÁTÁS

Néha elvakul a szemem;
S én a holdat feketének látom,
Az eget meg tűz-pirosnak
És gyümölcs terem a téli fákon.
Meglátom az éjszakát is,
Ezt a nagyon szép fehér gyereket,
S látom szép, nagy álmaimat,
Ahogy hányják a cigány-kereket.

TAVASZ A JASZI-BARÁN

Valami szelíd zsongás simítja
S gyógyítgatja mind a sebeket,
Ablaknyira nyíltak lázrózsás
Arcocskákból fakult gyerekszemek.
Nagykendőbe burkoltan fekszenek
Vagy ülnek rozdsaszín kapuk előtt
Betegápoló munkanélküliek,
Ölükben tavaszragyulladt kis beteg.
Ferde vállú, görbe lábú aszott gyerekek
Kutyával, kecskével ténferegnek.
Árokszenyvíz pocskol, por hullámszik,
Süt a nap és nevetnek a külvárosban,
Nevetnek és karikáznak,
Ebihalakért halásznak,
Port rugdalva nyargalásznak,
Az angolkóros gyerekek.

KISASSZONYI VÁSÁR

A szeptemberi napon az enyészet süket.
Utak porába fújják a fáradtak
Utolsó, rebbenő leheletüket.

A szeptemberi napban félénk láz lüktet,
Mint borzongós agglegény szobájában,
Ki már morózus kandallót fűttet.

Hűvösség, esőcseppek száraz kertek táján,
Fonnyadt szirmok az oleander cserjén,
Szénás padlások szaga mint a tömjén.

Sokat nyargalnak a mentőkocsik,
Legyek és életuntak élete kopik.

Szótlán üzen a sorsra mindenkinek,
Zsibajog és hurcolkodik az őszi vásár,
Indulás rángatja idegeit annak,
Ki már morózus kandallót fűttet.

Malacok, ludak mennek a gyalogjárón,
S mint a kietlen idők szimbóluma:
Hetesszakállas paraszt cibálva vezet
Egy tőgyetlen, magtalan tehenet.

A KÜLTELEK

A külteleken némán szoronganak az utcák,
A sárból fölszállnak a nehéz ködök;
A külteleken nádasok a házak,
S a korhadt eresz csurog, csöpög.

Rossz felöltőkbe bújnak az ittlakók,
A legtöbbje már köhög, szipog,
Lila lábbal dideregnek a gyerekek,
Úzi és hazavárja őket a szitok.

A külteleken csúf árokba gyűlik a szenny,
A falakról lemállik a festék.
Csönd van. De lábujjhegyen oson a remény,
Izzó várásban telnek az esték.

Rossz szagú utak itt összefutnak,
A várossal falu és tanya összeér,
Sok a mérges indulat s az átok, mégis:
Meleg összefogásba simul minden tenyér.

Ha munka után fáradtan megtérnek,
Jó szagú, forró levesek fölött
Kipirult arcú, fonnyadt emberek
Hisznek jövőt és sok-sok örömet.

Hitük, akaratuk sokkal erősebb,
Mint a pénzt számolóknak számolása,
A kültelek nem marad a szomorúság fészke,
Mert itt belefáradtak az álmodásba.

ÉNEK A HUSZADIK SZÁZADBÓL

Mi, akik felépítjük a palotákat,
Vérünk benzin és gőz a gépóriásnak,
Mi záporozzuk a fényt a nagyutcáknak,
Szemérmét varázslunk a ringyó világnak,
Gyáva Józsefei vagyunk Potifárnak.
A gőgös templomok nem minket imádnak,
Fürdők vizei mosdatni nem kívánnak,
A selymes színházak minket kiokádnak,
Hatalom-szekérbe befogtak igásnak,
Hej! ránk mégis a csúf börtönök vigyáznak.

SZUBJEKTÍV PRÓZA

...Csúfos telek... sár... és olyan tavaszok, hogy a veszett kutyák harapásai se fertőzőbbek, mint egyéni érzéseink. Fanyar csókok, egyízú, éhséget tompító, evéskedvet vánszorgató ebédek, csak-azért-evés, hogy a holnapig erősen verekedjük át magunkat... Csöndes, de éktelen gyilkos vágyakozások... mégis: tisztának maradni, egyenesnek... példát kell adni... harc... mert különben pusztulunk! Nem lehet semmit elodázni. Nem lehet kibújni... hajrá! Előre! Menni és cselekedni. Szűk mellel harcolni: félszeg gyöngeségben lenni nagynak, hatalmasnak... A hétköznapi senkije lenni és mégis tartalmas teli a jövő... Lehetek a győzelemben a legkisebb halott, mégis úgy küzdök, miként ha volnék harcos: a legnagyobb. A hétköznapi gondjaival szembeállni, nem lángezek ferdérefittyedt szomorúságával, hanem lassú, szorgalmas észjárással előretörő gondolatokat termelni, féléhesen is ragyogó eszmének örülni... a mindennap prófétájává válni... Ez a kislátszatú nagy harc... csöndes alakítás... gigantikus megnövekedésében: százmilliókat mozgató hadseregben félbakancs lenni és sokemelet nagyságú gépben milliméteres csavar... Csak a saját jó gondolatok... A lelki kincsek kibányászása íze, ízesítője mindennek. Sajátos dolgokat lehet minden lélekből kihámozni... Milyen viaskodások! — Ez kárpótól az elmaradt vacsoráért, íztelen félebédékért, megkopott nadrágért és a semmibeomló, idegszaggató szerelmek lemondásában...

NEM AKAROK 33 ÉVES LENNI

Azt hiszem, voltam egyéves is,
kétéves, meg három-, négy-, ötéves.
Azt hiszem, játszottam, nevettem, sírtam
és rossz voltam, meg nagyon-nagyon édes . . .
Gál László voltam akkor is, — be furcsa,
hogy kismagamról semmit sem tudok.

Fekete hajú és kékszemű anyám
be szép volt akkor, — most már öregebb,
de mégis szép, csak sok a ránc nagyon.
És, jaj, torz képemet látom a ráncban:
nem akartam, de én csináltam.

Az úrra-írra Varga tanított,
bajuszos kényúr, nádpálcás, erős.
És megtanultam: úr-ír, megtanultam,
pedig nem úr, jaj, nem úr, aki ír.

Osontam én is a titok előtt,
meredt szemekkel, sápadt-vörösen.
Hej, jó lett volna sohse tudni meg,
hej, jó lett volna mesékben hinni.

De megcsókoltam Blankát, aki szőke volt
és nagyon furcsán kacarászott.

Futballoztam, és cigarettáztam
és végigénekeltük mind a körutat:
hogy a vérből már éppen elég,
hogy éppen elég a nyomorékból,
hogy építeni akarunk és nevetni,
hogy nem bírjuk a béna-vakokat,
hogy . . . aztán megint berekedtünk.

Így: év az évre. Mulattam, ittam,
csak . . . nem jutottam sohase messzire,
csak . . . sohse tudtam meg, hogy miért.

Kérem: az iskolában a tanáraink
behívótól vacogtak, szegények.
Hát tanultunk, hát tanulhattunk tőlük
erőt, tudást, értelmet, életet?

Hát nem tanultunk! Munkát se, hitet se,
csak nőttünk-nőttünk hitetlen.
Csókoltunk, téptünk, kívántunk,
esküdtünk is . . .

csak éppen sohasem szeretttünk.

Aztán a tőzsde láza elkapott,
kis astor, kicsi rockefellerek
és amikor a papír leesett,
megint megálltunk tanácstalanul.

Kérem, én nem tudom, mi a rossz.
Jaj, én nem tanultam, nem tanultam.
Én a háborús generáció vagyok:
apátlan.

Én kilencszázkettes vagyok.

Nem jajkiáltás, csak egy szomorú ének,
de nem tudom, hogy hol van Isten.
Becsület, hit, remény, jövő . . .
Kérem, bocsánat . . .
én nem tanultam.

Huszonnégy, huszonöt, huszonhat . . .
jöttek és múltak az évek.

Itt állok a harminc után:
semmit sem csináltam, pedig akartam,
pedig építettem vágypalotákat.

Nem volt erőm. Bocsánatot kérek.

Kezdjük előlről? Nem lehet.
Folytatni? Így? Hát érdemes?
Meghalni? Túl gyáva vagyok:
hát, igen . . . élek.

Holnap harminchárom éves leszek,
se házam nincs, se gyerekem.
És jaj, a hitem ott maradt,
ahol apáink, a hegyeken . . .
a Doberdókon.

Én, Gál László megírtam mostan, —
ez nem is írás, ez imádság, —
céltalanul, hiába éltem,
pedig sokat, szépet akartam.

Rosszkor születtem, — kár volt
és holnap harminchárom éves leszek:
esküszöm, nem tehetek róla
és nem akartam, jaj, nem akarom,
de múlnak az órák és a napok.

Holnap harminchárom éves leszek,
de nagykorú nem leszek soha.
Játszani gombokkal, labdával —
jaj, tíz évet elloptak tőlem! —
mért szólt az ágyú, jaj, mért szólt az ágyú?

Nem akarok harminchárom éves lenni,
csak ami nem voltam: gyerek.

MÉG CSAK EGYET . . .

. . . Három koffernyi vagyonom van, néhány szarkaláb a szemem alatt és meglaktam sok-sok bútorozott szobát.

Szeretőim voltak — szőke is, barna is — pezsgőket is ittam, lőrét is, vizet is, — koldusnak is adtam, koldultam magam is: messzi nem jutottam.

Néhány verset írtam, néhányat olvastam, — kínlódtam, akartam, sírtam, meg kacagtam . . .

kicsik között kicsi, — mégis ember voltam . . .

annak is maradtam.

Néhány boldog álmot még ma is sajnálok, — csillaghullós éjjel ma is álmot várok . . .

azután megállok.

Lázadtam, rohantam, akartam, szerettem, — békésen csöndesen nyugodtan megállok; de egy csodát mégis, egy csodát még akarok:

boldog karját hogy kitarja bizonytalan gügyögéssel,

kicsike kis lábaival, próbálkozó tipegéssel hozzám bújjon . . .

megcsókoljon s mondja szépen:

Apám, kérem . . .

VAK A HÍD ALATT

Ott ült a híd alatt, a palicsi-úton,
a haja barna, az arca sápadt.
Egész nap ül és mégis fáradt,
egész nap hallgat, s kiabál.

Az ősz, a tél, tavasz s a nyár
ott mennek híd fölött, s alatt.
Ez a sápadtan barna ember
ott akadt meg és ott maradt.

Ott, a palicsi-úton, a híd alatt.

A híd felett a síneken
vonatok húznak hidegen,
Párizsba, Londonba, Kairóba:
az ősz elől, a nyár után.

ott ül a híd alatt, sután,
ott ül a híd alatt, vakon,
hallgatagon, apró padon,
ember, kinek nem szín az élet.

Ember, aki fekete ízlet ízlet,
aki fekete illatot szagol.
Aki, ha mégis jó a kedve,
fekete nótákat dalol.

Ott ül a híd alatt, a haja barna, —
ő azt hiszi, hogy az is fekete,
ahogy fekete a nap és az éjszaka.

Talán,
talán a vaknak, ott a híd alatt,
talán neki van igaza.

VÍZIO HALOTTAK NAPJÁN

És akinek lábát a gránát letépte
s akit, mint magányos tölgyet az útszélen,
rapnel vágott agyba, mellbe vagy derékbe . . .
S akit légi bomba tépett szerte-széjjel,
s kinek szívét vágták pusztá rohamkéssel,
s aki nem bírta a búval, bajjal, lázzal,
s akit széttroncsoltak fojtó mustárgázzal

ugye, feltámadnak?

És ugye, visszanő a lába mindnek,
és ugye, nem lesz egy se nyomorék,
és ugye, nem lesz soha háború?
Mert elég, elég, elég!

És ugye, hogyha jó a kínai,
véle karban a japán halott?
És ugye, nem lesz árja és nem árja
és ugye, mind testvérek már azok,
akik meghaltak?

Akkor nem baj, ha meghalunk, —
feltámadunk!

SZUBOTICA

Semmi.

Ebben a városban csendesen szólna
a dán királyfi:
nem lenni . . .

Nincsen probléma és nincsen kérdés,
senki dús nincsen és sok a koldus.
Ebben a városban
ákác van, csönd van, por van, sár van, —
s aki elindult, megáll, leül, elalszik.

Es ez a város nem fehér télen
és ez a város nem zöld tavasszal.
A terhes nyár is
apadt, száraz, ösztövért asszony.

Másutt a falu indulója zeng,
nádkalapos házak égre nőnek.
Itt
pincébe fúl az emelet is
és minden halálosan szürke.

Szubotica.

Nem olvasnak, nem lázadnak, nem akarnak,
nem törnek, nem kérnek, nem vágnak . . .
Szubotica,
csak úgy idetespedt gátnak, ostobán,
unalmasan, szürkén.

Semmi.

Ebben a városban csendesen szólna
a dán királyfi:
nem lenni.

TARTALOM

Előszó 1

György Mátyás

- Tengerbúvó 4
- Így volt 5
- A 46. B. V. V. balladája 6
- Az Ismét csudák című kötetből 8

Sinkó Ervin

- Új Zarathustra 11
- A gazdátlan világ 12
- Huszonnyolcadik születésnapom 13
- Sok szó után 14
- Vallomás 15
- Vándorbotom meg-megtorpan 16

Ambrus Balázs

- Chanson 17
- A föld beszél 18
- A garnisonsspital 19
- Mikor el kellett mennem ... 20
- Oly szépek ... 22
- Hirdetés 23

Lovász Pál

- A csárda 24
- Pásztorok 25
- Böngészők 26
- Ősz 27

Haraszi Sándor

- Számozott versek 1., 3. 28
- Ezerszer és újra 30
- Asszonydicséret 31

Mikes Flóris

- Éjfél bősztorkában, gyenge pillanat 33
- Ének tizenhat évről és tizenhat óráról 34
- Üzenet a háború mamájának 36
- Mínusz 1 38

Szenteleky Kornél

- Éjjeli menekvés 39
- Bácskai éjjel 39
- Barátom a szamár 39
- Hajnalban, kis állomáson 39
- Egy pillanat 39
- Levél a kedveshez késő éjjel 39

Debreczeni József

- Az ekhós szekér 40
- Piros labda 41
- Az elvarázsolt kert 42
- Az egy igaz ember 43
- Hintázók 44

Tamás István

- Csipkerózszi erős vára 45
- Ki látja a húszéveseket 46
- A favágó metamorfózisa 47
- A számozott versekből 5. 48
- Szobotikai vasárnap-délutánok 49

Szirmai Károly

- Fény és sötétség 50
- A dombtetőről 51
- Felhők között 52
- Nyomtalan múlások 53

Csuka Zoltán

- Tavaszi kertek hímpora alatt 54
- Életérés a lázas őszben 55
- Az őstehén 56
- Az alfa idejében 58
- Az esti színivatar elkap bennünket 59
- Egyszerű holttest a szemétdombon 60

Fekete Lajos

- Májusi csoda fog esni 61
- Gonosz cselédek házai 63
- Házbér 64
- Bácska 65
- Őszi karcok 67

Berényi János

- Mai zsoltár 69
- Titok 71
- Erős váram: az élet 72
- Holdtölte 73
- Csak néha gyúltam föl 74

Bencz Boldizsár

- Túrve legyűrettünk 76
- Az istennél nagy éjszakán 77
- Szomorú batáron húszévesek 78
- Augusztus-esti sziluett 79
- Este 80
- Mocsár és tenger 82

Dudás Kálmán

- Notturnó 83
- Spleen 85

Somogyi Pál

- Egy nap 86

Laták István

- A pokol 91
- Látás 92
- Tavasza a Jaszi-barán 93
- Kisasszonyi vásár 94
- A kültelek 95
- Ének a huszadik századból 96
- Szubjektív próza 97

Gál László

- Nem akarok 33 éves lenni 98
- Még csak egyet... 101
- Vak a híd alatt 102
- Vízió halottak napján 103
- Szobotica 104

a híd külön melléklete 1968 december

